निर्व्याजवत्सलहृदामुर्व्यां द्विगुणापि लाल्यनामेति ॥
कृतिवर्याणां कृतिरियमविचालोक्तिर्हि लाल्यते सर्वैः ॥१०॥
पञ्चवटीनिकटे भुवि चञ्चलनयना विहारजनिभूमिः ॥
विस्फूरमिवा विलसति चञ्चल्लक्ष्मीः पुरी निरीतिरेवा ॥११॥

यस्यां सदा पुरि महच्छविदेहलीला-
शाल्या रघूत्तमसती तुलनां नितान्तम् ॥
गेहावलिश्च दधते ललनाश्च साध्व्यो
वैतानभूपितनया च मनोहराभाः ॥ १२ ॥

यत्र मनोजेवसत्त्वं दधते राजन्यसमुदयाः पुन्याम् ॥
आजानेया रुचिरा ललना अपि यौवनारूढाः ॥ १३ ॥

यत्र स्त्रीणां मध्यमं मध्यमत्वं
त्यक्तुं नम्रायः शिरःस्वेष्टलाभम् ॥
अप्राप्यालं खेदतः कार्श्यमाप
प्रायो न स्याद्गौरवं मध्यमानाम् ॥ १४ ॥

यत्रानारतथाग्रभूमिषु नरैर्निद्रालसैर्यामिकैः
रात्र्यां मार्गवशाद्गवाक्षविवरे गच्छन्कदाचिद्विधुः ॥
यस्त्वामांशयितैरिदं प्रतिहतो दण्डेन नूनं न चे-
त्कस्मान्मण्डलमध्यमुग्ध्यानितरां धत्ते किणं श्यामलम् ॥१५॥

---

१ नित्यं गतिमतो नोपद्रवेण्वा । २ मनोजो मदनस्तस्य जवत्वं जवतिः : अथवाश्वे मनोजवमस्त्वं मनोगतिवेगवत्त्वं । ३ तुरङ्गमाः उत्तमजात्युत्पन्नाश्च अश्वाः । ४ मध्यमिदानाम् ।

यत्कान्ताकान्तिचौर्योदितकुतुकतया जालरन्ध्रप्रविष्टो
रात्रौ सौधे प्रबुद्धैः सपदि निगलितासौविदल्लैः सुधांशुः ॥
आदातुं या अशक्तो निजरिपुललनावक्त्रवीक्षात्तभीति-
स्तत्रात्याक्षीन्नु मुक्ता इति हि दधति ता नाम तारास्तदेव ॥१६॥

तामिह रघुनाथनृपः पालयति गुणैर्गरीयसीं नगरीम् ॥
तेन पुरी सायोध्याभिख्यां न वहेत कथमिह धरित्र्याम्॥१७॥
पञ्चवटीरम्यत्वं स्मृत्वास्मृत्वाधुना स तत्रैव ॥
नगरीं निर्माय निजामास्ते रघुनाथ इतीयमभिदधते ॥ १८॥

तत्ताद्दक्षमहादशाननकथादिक्काराविश्राणना
प्रागल्भ्योल्लसिताखिलाग्रसुमनोहर्षा लसद्धर्मभाक् ॥
उल्लासं दधती सदा मनसि वैदेह्युक्तिकाकर्णने
व्यक्तिः सा रघुनाथनाममहिता न स्यात्कथं वा भुवि १९
यस्य च सहधर्मचरी स्थिरात्मजातात्यनर्घगुणभूमा ॥
जनकान्वयमोदकरी जयतितरां जानकीदेवी ॥ २० ॥

चन्द्रशेखरधर्माभिवर्धनं पतिमीयुषी ॥
जानकी रघुनाथं स्यान्नसानन्तात्मजा कथम् ॥ २१ ॥
ऊर्मिलानन्दलहरीसंदायिगुणभूषिता ॥
श्रुतिकीर्त्यग्रगा लोके यैषा विजयतेतराम् ॥ २२ ॥

---

१ भूमिः 'भालदार' इत्यादिपार्तिः । २ रघुनाथपक्षे वैदेहीतिच्छेदः । ३ जनकः पिता जनकरामा च । ४ अनन्ता जानकीपितृनाम पक्षे अनन्ता पृथ्वी । ५ ऊर्मिलोर्मिरागेन । लक्ष्मणपत्नी च ।६ श्रुताः कीर्तयो यासां तासामग्रगा पुरे धार्मिकेया । श्रुतकीर्तिः शत्रुघ्नपत्नी ।

सिद्धार्थो विजयान्वितश्च सचिवो दृष्ट्यन्वितोयन्मुदं
पुष्णाति प्रचुरामशोककलितः सन्मन्त्रपालः सदा ॥
बुद्धिः श्लाघ्यसुमन्त्रदत्तहृदयो नित्यं जयन्तं पुरः
कुर्वन् भूतलमर्थसाधकहितो यः पालयन्नेधते ॥२३ ॥

खरदूषण[1]पारुष्यासहनं च श्लाघ्यता जनस्थाने[2] ॥
अपि च जलध्युद्बन्धनचातुर्यं नाद्भुतं विभोरस्य ॥ २४ ॥

सक्ता विष्णुपदे[3] यदीयजननी संसिद्धितः पावनी-
यां प्रीतिं दधतीं च शंतनुमतां प्राहुर्घना सज्जनाः ॥
या रक्तां च सरस्वतीं परिचिनोत्यादित्यजातादरा
गङ्गाम्बा स हि भीष्म एव समरे न स्यात्कथं भूपतिः२५

यद्यपि गङ्गातनुजस्तदपि विशेषोऽस्ति यदिह राज्यसुखम् ॥
सह धर्मिण्या साकं स महीपालो भुनक्तीति ॥ २६ ॥

संप्राप्तचन्द्रभागो यशसा यः पुण्डरीकवरद[4] इति ॥
ख्यातः स विठ्ठलमहीनेता यस्याऽभवत्तातः ॥२७ ॥

बहुशस्तं भजतामिह कल्पुतमतिश्रियं ददन्ति जनाः ॥
यस्य पितामहमवनौ नरसिंहेन्द्र इतिसार्थनामानम् ॥ २८ ॥

मत्स्याद्यवतारेषु श्रीरघुनाथानुजन्मता विदिता ॥
कृष्णस्येति स्फुटयति नूनं यस्यानुजश्च कृष्णविभुः ॥ २९ ॥

---

१ खराणि तीक्ष्णानि दूषणानि तेषां पारुष्यं कठोरत्वम् । पक्षे खरदूषणौ रक्षसौ । २ जनस्थाने लोकेषु । पक्षे जनस्थानं खरदूषणनिवासस्थानविशेषः । ३ विष्णुपदे आकाशे विष्णोः पदे च । ४ कमलानन्ददः । पक्षे विठ्ठलभक्तविशेषः ।

श्रीमान्पोषितधर्मजातविजयो नित्यानिरुद्धाधिका(क)-
प्रद्युम्नप्रचुरोधिकंसरमहद्देवः सुभद्रान्वितः ॥
विख्यातो वसुदेवनन्दनतया सत्कामपालादरः
कृष्णाख्यां न कथं वहेत नितरामक्रूरसेव्यो विभुः ३०॥

नवनीतहृन्महापलभावशर्कटकादिदाननिपुणपदः ॥
माधवविभुरिति सार्थाभिख्यो यस्यानुजोस्त्यन्यः ॥ ३१ ॥

वाचस्पतिरिव वक्ता सभासु यश्चोत्तरोत्तरायुक्तीः ॥
चित्रमिदं मौनान्वयसमाश्रितः सर्वदैव राजेति ॥ ३२ ।

अपि चास्मिन्विस्मापनीयचरितनिरतविविधनरपतिकुलतिलकमुकुटलसदरुणमणिपटलगलदमलघृणिमसृणितमुखादिनविगमसमयभवदरुणरुचिपिहितलसद्दुडुचयसदृशनखमणिरमणीयचरणकुशेशयानुशयबान्धव इव वसुवितरणानन्दितद्विजराजे द्विजराज इव रत्नाकरवृद्धिदानचतुरे चतुरानन इव सदागमानुकूलवैभवे भव इव राजकलाभिरामे राम इव दानवारिसम्पत्करे करेणुकान्त इव कर्णाह्वनजनितस्पर्शनवितानें वितानपावक इव सदाज्यागमसम्पन्नानन्दे नन्दनन्दन इव दिव्यसौन्दर्यगोप्यन्तःकर-

---

१ धर्मजातविजयः धर्मः जयश्च । पक्षे धर्मराजोऽर्जुनश्च । २ अनिरुद्धः स्वतन्त्रः । ३ प्रद्युम्नप्रचुरः अधिककान्तिमान् पक्षे प्रद्युम्नः कृष्णपुत्रः । ४ अधिकंसमिति कृष्णान्यपक्षे अधिकंस-रसहृत् इति कृष्णपक्षे । ५ सुभद्रकन्यान्वितः पक्षे सुभद्रा श्रीकृष्णभगिनी । ६ अक्रूरसेव्यो अक्रूरजनैरसंव्यः । पक्षे अक्रूरः श्रीनन्दः । ७ नवनीतहृन्मृदुमनाः पक्षे नवनीतहृत् हैयंगवीनचोरः । ८ महोपलवन् ग्रहाः शकटादयो गुणलंघी दानमवनम्दनं पक्षे शकटादिदानम् । ९ मौन मूकत्व च मौनान्वयः मुनिवंशः ब्राह्मणकुलमित्यर्थः ।

णमोहनइतिप्रथाजनके जनक इव सुधन्वारातिक्षपणदक्षे दक्ष इव महाहवशरणागतार्याधिक्षेपणोत्सुकमानसे मानससरोवर इव राजहंसाश्रितघनसारसवनाश्रितानिमिषकुले रणधूर्वहगर्वोत्पतद्दुर्वीश्वरखर्वेतरगर्वानलनिर्वापणवार्वाहसुपर्वाधिपगुर्वायुधसर्वोन्नतिसर्वंकषाखण्डचण्डिममण्डलाग्रखण्डितरिपुमण्डले प्रत्युप्तप्रत्नरत्नचित्रभित्तिकनिकाय्यनिर्यत्ननिर्यत्प्रपारिरब्धशुद्धशातकुम्भस्तम्भसम्भृतजम्भारिमणितुलासम्भाराभ्यर्णसमुत्कीर्णमुकुरनिकुरम्बबिम्बितजाम्बूनदप्रतिमप्रतिमानुपमसुषमावलोकनसमाकलितरमाकृताकृतिनिसंदोहसंदेहकन्दलितहृदयारविन्दपुरन्दरसुन्दरीवृन्दसमत्तयामुक्तमन्दारदामसंदेहदाननिदानवितानावलम्बमानस्वच्छमुक्तासरगुच्छविसरपरिशोभितविविधकौतुकस्थानकलितास्थमनीषिकदम्बसम्भृतमोदावहवादाहवकोलाहललीलाकर्णनसमुदीर्णकर्णहर्षे प्रतिदिनसमुदग्रसौधाग्रसभापर्यन्तानिरन्तराकलितचटुलनटनवारसारङ्गीद्वगङ्गीकृतसङ्गीतभङ्गीविवशान्तरङ्गीकृतस्वरङ्गणतराङ्गिणीरङ्गदुत्तुङ्गतरङ्गमालिकादोलिकाकेलिकासक्तमरालिकायालिकासविलासग्रहणकौतुकसञ्चरच्छम्बरायुधपुरनितम्बिनीकदम्बपद्माम्बुरुहावलम्बिमञ्जुमञ्जुमञ्जीरासिञ्जितस्वसजातिरासितभ्रमपरिभ्रमद्भ्रमरपक्षविक्षेपविकीर्णसौवर्णार्णोजराजिविशङ्काकलननिपुणनिजदर्शनार्थनिबिडितानन्तसामन्तक्ष्माकान्तसंततिदुर्वारसंमर्दपरस्परघर्षणोत्कर्षविच्युतकाश्मीराङ्गरागपरागपरावर्तितधूलीसमुत्से-

---

१ इन्द्रनामकदेशराजः । पक्षे स्पष्टम् । २ निकाय्या निलयाः ।

पणकेलीभरमदाकुलमदावलपद्मावहननिष्पिष्टरङ्गवल्लीमतल्लीमौक्तिकततिनतोहाराम्रजाम्रचत्वरसत्वरविमृत्वरभटपटलप्रतिक्षणावेद्यमानविविधविषयवृत्तान्ते मीनमुनिगोत्रकलशाम्बुधिनिशाकान्ते दान्ते रघुनाथक्षमाकान्ते परिपालयति भाज्यं राज्यं चोरशब्दः कविप्रशंसायामेव धूर्त[1]विचारो महीरूहेष्वेव चपला[2]सक्तिर्जलधरेष्वेव पद्मिनीदूषणं पद्मिकुलेष्वेव पार्थिव[3]प्रतारणविचारो वत्सरेष्वेव निरलंकृतित्वं कुकविकृतिष्वेव वक्रता कदाचन ग्रहेष्वेव हृद्रोगप्राचुर्यं शनैश्चरस्यैवेति रचितव्यवस्थे निखिलजने वितीर्णराजदीप्तिसौभाग्यं समुल्लसतितरणिमण्डलमिव धरणिमण्डलम् ।

विरचितरक्षोबाधाविधूननो लक्ष्मणाग्रणी राजा ॥
रघुनाथः पञ्चवटीं जानक्या साकमतनुत समोदाम् ॥ २३ ॥

श्रीनव्यदुर्गनिलयः कृष्णः कविसार्वभौमविरुदा[4]ढ्यः ॥
प्रथमविलासं विदधे नवेन रघुनाथविजयेऽस्मिन् ॥ २४ ॥

इतिकविकृष्णविरचितायां रघुनाथविजयचम्प्वाः प्रथमो विलासः ॥ १ ॥

---:o:---

द्वितीयो विलासः ।

एकदा तस्य विविधतीर्थसार्थयात्रासक्तस्य रक्ताक्षिवत्सरविजयदशम्यां विजयदशम्याकलनकुतुकसरभसपरिभ्रमदभ्रकरितु-

१ धूर्तो धत्तूरसंज्ञको वृक्षः पक्षे धूर्तः शठः । २ चपला स्त्री विद्युच्च । ३ पार्थिवो राजा वा पृथ्वीमूर्तिः पार्थिवनामा संवत्सरश्च । ४ विरुदं पदम् ।

रङ्गरथनिकरायां रघुनाथमहाराजस्य दुर्लङ्घ्याज्ञापथजाङ्घिकतया मुच्यमानतुरङ्गाणां बध्यमानपर्ल्याणानां[1] न्यस्यमानखलीनानां भूष्यमाणमहावल्लानां उद्ध्रियमाणनलकानां प्रविश्यमानकञ्चुकानां प्रतिमुच्यमानसारसनानामुच्यमानग्रैवेयकाणामुत्क्षिप्यमाणकौक्षेयकाणां[2] गृह्यमाणासिधेनुकानां[3] नह्यमानशिरस्त्राणानामारुह्यमाणरथानामुह्यमानखेटकानां[4] नर्त्यमानघोटकानां सज्जीक्रियमाणोष्ट्राणां नुद्यमानरथानां[5] उत्कम्प्यमानकुन्तानामुद्धूयमानोत्कम्पवसनानां क्रियमाणसिंहनादानां कार्यमाणकरिगर्जितानां चाल्यमानकशानां वल्यमानाजानेयानां निरुद्ध्यमानवनायुजानामास्फोट्यमानरट्टानामवरुध्यमानजयदुन्दुभीनामाच्छोट्यमानहस्तानामञ्च्यमानकाम्बोजानामावेष्ट्यमानशीर्षण्यपटानां विचेष्ट्यमानकलभानां उन्नस्यमानक्रमेलकानां एहि याहि देहि धेहि विधेहि निधेहि ब्रूहि पाहि जानीहि हरस्व विहरस्व परिहरस्व प्रहरस्व आहरस्व मोदस्व दयस्व कुत्र यासि तिष्ठ कदा महाराजो बहिर्निर्गमिष्यति किं करोति कुत्रास्ते निर्गत एवेदानीं नास्त्यवकाश इति जल्पतां प्रतीक्षमाणानां तद्दर्शनं भिक्षितप्रतिभटकराटिघटानामुज्जृम्भितप्रतापच्छटानां युद्धरङ्गोद्भटानां बहुधैर्यस्फुटानां दुर्वारसंमर्दोत्कटानां यशोविमलितदिक्तटानां प्रदारुणान्तकपुटानामत्युद्भटानां भटानां पटलैश्चटुलैर्निबिडमभूद्दर्शनार्थसंचरत्काञ्चनाङ्गीचञ्चलापाङ्गचन्दनमालिकाञ्चितविस्फूरपुरमाञ्चिताखिलश्रीभरम् ।

---

१ पल्याणं ' पलाण, इति प्रसिद्धम् । २ कौक्षेयकोऽसिः । ३ असिधेनुका ' जंबीया ' इति प्रसिद्धा । ४ खेटकं चर्म ' ढाल ' इति प्रसिद्धम् । ५ ' युज्यमान ' इति वा पाठः । ६ वनायुजो देशविशेषोत्पन्नो घोटकः ।

रत्नाक्षिवत्सरेऽस्मिन्कस्माद्दुन्दुभिरुपागत इतीव ॥
रोषभरान्मौहूर्तिकमतेन जघ्नुर्भटा जयार्थं तम् ॥ १ ॥
अतिनिर्दयजनमर्दितघनमर्दलनर्दनार्दनोर्दण्डतरम्(?) ॥
मदद्दुर्दिनबहुदुर्दमरिपुकर्दमतर्दनार्ककुर्दनकलितम् ॥२ ॥
बहुसुन्दरघनदुन्दुभिनिनदं धुरि मन्दराद्रिकन्दरदलनम् ॥
पटुपटहपटलचटुरवघटितं शुश्राव भूपतिश्रेष्ठः ॥ ३ ॥

तावदेव भावनपरिभावव्यापारलोलरूपानन्दितनिखिलजनवृन्दो मन्दंमन्दं वसुन्धराधुरंधरः समुत्थाय सिंहसंहननसिंहासनाद्दीयमानहस्तावलम्बोल्लम्बमानबाहुना करतलकलितसुकुमारवसनेन परिजनेन सविनयं निवेद्यमानमार्गः पदेपदे रक्षिवर्गैरक्षिमार्गप्रविष्टमात्रान्मर्त्यानियमयमेवेति जानानोऽपि मानाधिकगाम्भीर्यादप्रकाशितकुतूहलो यथा मर्यादमार्यांस्तांस्तान् सम्भावयमानः सगौरवमन्मद्वंशलक्ष्मभूतस्य रघुनाथस्य बिभर्ति नामधेयमेष राजेत्यादरान्मूर्धानमुपाघ्रातुमुपर्युपरि मकुटं लम्बमानेन सौकुमार्यसौन्दर्यविलोकनविवासितहृदयतया लिङ्गितुमदःप्रसारितैकतरभुजदण्डेन मार्तण्डेनेव बुधानुगतेन सौवर्णदण्डाग्राधिष्ठितेन मरकतकलशकल्पितेन कनकगुणरचितातपत्रेण विभूषितमकुटीतटस्तत्तादृशसौन्दर्यविमानिततया जितोऽस्मीत्युपहारकृते कन्दर्पेणार्पितैस्तुरीयबाणनरमल्लिकामतल्लिकापुञ्जैरिव चामरैर्वीज्यमानो निर्गत्यास्थानादग्रतः सन्नोल्लतान् मुहुर्मुहुः करपुष्कराञ्जलीरञ्जानिष्ठीव्यमानलवलीकरानिकरतया पदेपदे निषादिककोलिनानिरङ्कुशाङ्कुशवदनवेदनासहनतया निजजन्मभुवमपि परित्यज्य कुत्रापि यातुं

नासिकाविवरान्निर्गतान्मौक्तिपुञ्जानिवात्मजवत्सलतया राजसमीपं यातेत्युक्तिरतो गगवरान्विलोकयन्विन्यस्य पञ्चपानि पदानि जयाशीर्वचनपूर्वकं द्विजव्रतप्रदत्तान् करकञ्जमञ्जुलकिञ्जल्कपुञ्जानिव अक्षतजयानक्षतचयान् संगृह्णानो विनयविनमितोत्तमाङ्गतया वदनचन्द्रातिमात्रसन्निधानात्तत्क्षणं सङ्कुचितेन भक्त्युन्नमितेनाञ्जलिपद्मेन यथोचितं मानयन् तांस्तान्समीक्षमाणोऽप्यक्षानखिलान् सैनिकांश्च निजविरोधिगजराजसाध्वसादिव प्राप्तसङ्कोचानां तुङ्गरङ्गतुरङ्गतरङ्गसङ्गतवाहिनीमुन्मेलदम्बुजकुड्मलानामिव तदुदञ्चितानामञ्जलिपुञ्जानां निजवदनचन्द्रकटाक्षचन्द्रिकाप्रसारणेन चिरस्याप्यप्रदत्तविकासः सादरं परिजनदत्तकरावलम्ब आरुरोह निजजवविनिर्जितविहङ्गमं तुरङ्गमम् ॥ ३ ॥

तावद्ब्रह्माण्डभाण्डस्फुटनपटुतरोद्दण्डदण्डप्रचण्डा-
घातस्फीताविगीतास्फुटपटहसटाभेरिकाभीरनादैः ॥
हेषाघोषात्तहस्तोद्भटकरटिघटागर्जिताद्यार्जिताचि-
स्थैर्यैश्चर्यैर्भृशमखिलदिशां दन्तुराण्यन्तराणि ॥ ४ ॥

द्वेधा मध्यमवर्णं तुरङ्गमारुह्य चलति निखिलबले ॥
रघुनाथमहीपालो रञ्जितलोकः पुरान्निरगात् ॥ ५ ॥

कटुतरचण्डभानुकरतापभरं सह तेन
हि मम पालकोऽयमिति सादरया धरया ॥
विपुलमुदाञ्चितं दिवि वितानमिवातिघनं
व्रज उदजृम्भताश्वखुरदारुणदारणजम् ॥ ६ ॥

माद्यद्वन्धुरगन्धसिन्धुरचलत्पादातपादाहति-
क्षुण्णक्षोणितलोच्चलद्बहुरजःप्रोद्भिन्नदिग्भित्तिका ॥
हेषाघोषविघूर्णिताहितचमूयोधाधिनाथोद्धता
नृत्यत्तुङ्गतुरङ्गपुङ्गवघनारङ्गच्छुभाङ्गी चमूः ॥ ७ ॥
स्तुत्वा सर्वसहेति प्रतिपदमखिलास्ताडयन्ते पदैर्मां
यस्मा लोके क्षमावांस्तमखिलमनुजाः क्लेशयन्ति ह्यजस्रम् ॥
स्तुत्येषां किं ममेति क्षितिरतिकुपिता सर्वलोकोपरिष्टा-
दारूढे वा विभासे बलचलितमहाधूलिकापालिकाग्रे ॥८॥
वहुचत्वराभिरामासमुद्गीश्चतमत्तवारणोन्नासाः ॥
रथ्या विविशुः पुरतो विलसितमुखलीनगन्धर्वाः ॥ ९ ॥
पटुतरकोणताण्डवविजृम्भितकुम्भिवर-
स्फितघनदुन्दुभिप्रचुरभांक्रीतिसंश्रवणात् ॥
मम शिशवः शिशुर्मम कुत्र गता इति
जननीजनैर्मम्रृगिरे पुरि माणवकाः ॥ १० ॥
मत्ते देहि ममावकाशमबले तिष्ठात्र मुग्धे मना-
गुन्नम्याननमत्र पश्य ललिते त्वं तिष्ठ दृष्टं मया ॥
मन्दे तत्र गवाक्ष पश्यसि किमु स्निग्धे तथापि स्थिते-
रत्रास्तेन्तरमम्ब किञ्चिदपि मे द्रष्टुं न दत्से न्तरम् ११
हित्वा मर्त्यसमृद्धि यन्पुरमविशज्जानकीलक्ष्मणाभ्या-
मेवं मागत्य मत्वा नगरयुवतिपर्यां सर्ववन्द्यां च धन्याम् ॥

---

१ दुन्दुभिरम्भादुकारमिनर ।

द्रष्टुं संजातहर्षश्चलति वलयुतः प्राज्यसाम्राज्यपूज्यः
जानक्या साकमालोकयसपरिजनो लक्ष्मणान्वीयमानः १२
मा स्माक्षीरिति जल्पसि प्रतिपदं कस्मादिहास्यागता
सन्धे त्वं नियमस्थिता यदि पुनः कस्मादिदृक्षा तव ॥
इत्थं सौधतलेषु पौरललना भूपालदत्तेक्षणा
लज्जाहासविलासमञ्जुलतमा अद्राक्षुरारामभूम् ॥१३॥
सौधाग्रस्थितललना बाहुलताग्रान्नृपालशिरसि तदा ॥
दरदलितकुड्मला इव लाजा जगलुर्मुहुर्मुहुर्विमलाः ॥१४॥
एतत्सदृशं ललनाकुचयुगलभूषितं कनकचोलैः ॥
इति कुतुकात्कनकपटीभूषितकुम्भा ववल्गुरिव डिम्भाः१५
वयमिव सैंधव एष क्षमामहे नेन्दुमेवमूर्ध्वस्थम् ॥
इति तं पातयितुं ध्रुवमुदग्रचरणा हयास्तदारिङ्खन् ॥१६॥

निवर्त्य चानुव्रजतः प्रजाव्रजाननुजादीन् महाराजान् द्विजांश्च भूरितेजा राजा विमृत्वरत्वरो यावद्दिव्यक्षेत्रयात्राकुतूहलमुन्मरतकयति स्वयं तावद्वल्गयद्भिस्तुरङ्गमान् भेङ्क्रयद्भिः क्रमेलकान्नादयद्भिर्वारणान्वादयद्भिर्वादित्राणि जृम्भयद्भिर्दुन्दुभिभाङ्कारानाज्ञापयद्भिः सरभसगमनं उत्कम्पितकेतनैश्चलितचामरमुन्नर्तितमालकातपत्रमुन्मस्तकघण्टारवमुन्नीतधूलिपालिकमुद्दामदेहपाघोषमुद्भूतालस्यमुदश्चितान्दोलिकावहनधुरीणजनविविधमोदमनन्यमानसैः सैन्यैरतिक्रान्तबहुदूरवर्त्मा धर्मात्माप्रतस्तत्रतत्र सलिलक्रीडासक्तयौवनोद्धतमुग्धस्निग्धवधूकुचकनककलशनर्चितमसृणवसृणपङ्क-

१ लक्ष्मणा राजचिह्नयुक्तः। २ हस्तिबालकाः। ३ केतुवस्त्रम्। ४ हर्षः।

क्षालनपाटलैकदेशतया तदञ्जनक्षालनाविमेचकिमैकदेशतया च वृद्धगङ्गेयमावयोः पूज्या सखीति प्रेमातिशयेन समागताभ्यां सरस्वतीकलिन्दनन्दिनीभ्यामिव कृतपरिरम्भा क्वचिन्मृदुलतरपुलिनखेलदतिसुकुमारलक्ष्मणाविक्षणकलकलरवव्याचालितया निजतटविरचितविहारः पुरा पुनरिदानीं स एव जानक्या साकमाकलितलोकानन्दो रघुनाथभूमीन्द्रः समागत इति सुखागमनवार्तामिव पृच्छन्ती निरीक्षितचरीं गोदावरीमतीत्य सत्यसंधो विरचितनिखिलजनसुखासिकां नासिकां नाम नगरीं प्राविशीत ॥३॥

प्रोद्यत्कोपेन यत्राग्रजमनुसरता लक्ष्मणेन प्रलूना
नासा रक्षोभगिन्या रघुकुलपतिना यत्र घोराग्रगेण ॥
ताद्दक्क्रूरत्वसुभितसुरपतिप्रष्टलोकाधिपालाः
पौलस्त्याज्ञाधुरीणाः सपदि विदलिता भीषणा दूषणाद्याः १७॥

मदनमदहारिरूपो भूपो जात्वप्यनाघ्रगन्धोपि ॥
आत्मानं पश्यन्तीमानन्दयदेष नासिकां चित्रम् ॥१८॥

गोकन्याक्षितिगन्धसिन्धुरमहावाहाभिगेहादिमासंख्यातप्रतिपादनाश्चितबुधेप्येष क्षमावल्लभः ॥
गोदातीर्थेनिपेवणादनुनुतात्मानं धुताघं बत
प्रायोऽहंकृतिदूरगाः क्षितितले सन्तो महान्तो जनाः १९

श्रीमन्नवदुर्गस्थः कृष्णकविः सार्वभौमबिरुदाढ्यः ॥
द्वैतीयिकं विलासं विदधे रघुनाथविजयेऽस्मिन् ॥ २० ॥

इति कविकृष्णविरचितायां रघुनाथविजयाख्यचम्प्वां
द्वितीयो विलासः ॥ २ ॥

१ सुखासिकं सुखस्थानम् ।

तृतीयो विलासः ।

—:०:—

तदनु यथाक्रमं कृतनिमज्जनो निखिलमङ्गलतुङ्गाधारे गङ्गाद्वारे आरचिताञ्जलिः समुन्नतशिलातलाघट्टनजनिताकुलावर्ते कुशावर्ते अङ्गीकृताभिषेकः मकरन्दतुन्दिलहल्लके बिल्वके निर्वर्तितानुष्ठानः परिवृतनिखिलकलिकल्मषाभीलगर्विते नीलपर्वते उरीकृतस्नानः पावितजनकुले कनखले च तीर्थे परार्थे भूतलावतीर्णत्र्यम्बकपदाम्बुजसेवाभिलाषसमागतपुरन्दरपुरसुन्दरीवृन्दरीतिहरणनिपुणरमणीजनशरणीकृतमणिविमानघमानलसमानकूलरत्नसौधयूथनिविडितस्वर्द्धुनीनिपातलम्बमानशस्तकस्तूरिकादिनिस्तुलवस्तुसारिनिखिलपरिमलकृतानिमिषमधुपंधयधुरन्धरवृन्दनीरन्ध्रतया निलाधिनाथं त्र्यम्बकमनुकर्तुं नागाजिनेनेव रचितावगुण्ठनस्य त्र्यम्बकक्षेत्रस्य निरुपमालङ्कारवज्रमणिं निजनेत्रसाधर्म्यावलम्बनेच्छयेव त्रिधावतीर्णं त्र्यम्बकं नाम भगवन्तमुमाकान्तं संसेव्य सानन्दबाष्प इत्थमस्तौषीत् ॥ १ ॥

भगवंस्त्र्यम्बक इति किल निगमान्तैर्गीयसे भवान् सततम् ॥
तदपि समदृष्टिरसि यच्चित्रमिदं किं ब्रवीमि तव चरितम् ॥
त्वं त्र्यम्बकोऽपि चित्रं पञ्चाम्बिकमथनकृन्मुखोऽसि विभो ॥
नहि साधनसम्पत्तिः फलाय तद्वद्यथा तेजः ॥ २ ॥
त्वं नीलकण्ठ एव श्रीमन् सन्मानसे कथं नित्यम् ॥

---

१ कृतस्नानः । २ अम्भसांभ्रमः । ३ संध्याविकासितताम्बरमरन्दम् । ४ आभीलं भयंकरं । ५ शाखानिकुञ्जान्तः । ६ पञ्चाम्बको मदनः ।

विहरसि विचित्रमेतच्चरितं तव कुमुदबन्धुमौलिमणे ॥३॥

ये वृषवन्तो धरणौ तेषां सुलभोसि देव पुरवैरिन् ॥
वृषमुत्सृज्य पदं वा न चलसि वृषवाह यस्मात्त्वम् ॥ ४ ॥

दोषाकरमपि शिरसा दधदश्रान्तं भवन्तमिह भजताम् ॥
दोषाणि धुनोपि विभो वृत्तिस्ते नयनवह्निपया ॥ ५ ॥

अत्रिनयनप्रियोपि त्रिनयनमुकुटेन किमिति ते श्लाघ्यः ॥
इन्दुर्हिमसम्बन्धादथ वा हिमवत्सुताकान्तः ॥ ६ ॥

आचरसि हि भिक्षाटनमथापि सम्पत्तिमादधासि नृणाम् ॥
परमेश्वरोसि कस्माद्दिगम्बरोसीति शिक्षकः कस्ते ॥७॥

पञ्चाननः षडाननमहितोसि विचित्रमन्यदेतच्च ॥
त्र्यम्बक सहस्रनयनाश्रितोसि नित्यं यदेप त्वम् ॥ ८ ॥

इत्यभिष्टुत्य हृष्टमानसः स महीपालमणिश्चिरतरं महानट-जटाजूटकोटिकोटरतटनिवासजनितविरहक्लेशशशाङ्कपरिरम्भार-म्भसम्भ्रमवितरणार्थमवतीर्णतारावलीभ्रान्तिदन्तुरीकरणनिपुणस्मे-रानवमुक्ताहारावलीः ज्योतिःस्वरूपोयं त्र्यम्बकेश्वर इति तत्रै-वयमुपगन्तुमागता विद्युल्लता इव दिव्यकनकपदीश्च पटीयस्या भक्त्या समर्च्य तस्मै चिरतरं किमपि किमपि मनसि महातपो-त्सवादिपरिष्कारनिष्कर्षं निष्कासितसंशयं विचिन्त्य यावत्त-द्दिव्यालयान्निर्गच्छति तावदताडयन्त दुन्दुभीनमर्दयन्त मर्दलानु-दैरयन्त तूर्याण्युदघोषयन्त जयजयशब्दानवर्तयन्त वारवधूटि-

---

१ चन्द्रम् । २ अत्रेः नयने तयोः प्रियः । ३ इन्द्रपूजितः ।

का व्यसयन्त धवलान्तपत्राण्याकम्पयन्त चामराण्यचालयन्त कुन्तानवल्गयन्त तुरङ्गानद्रावयन्त शताङ्गानगर्जयन्त मातङ्गानचारयन्त पदातीननादयन्त काहलानवादयन्त पटहाद्यनाद्यानतर्जयन्त क्रियामन्दान् कचिद्रूप्यन्तो धुप्यन्तो हसन्तः परापतन्तो निश्वसन्तो ब्रुवन्तस्तूर्णं यातेति धून्वन्तः शिरांसि तन्वन्तोञ्जलीनमुञ्चत आनन्दबाष्पान् सिञ्चन्तश्चन्दनवारिभिर्जनान् सैनिकांश्च स्वकृत्यसज्जीभूता एवं यावद्भवन्ति तावद्यथापुरं प्रविश्य नैजोपकार्यामार्याणां यथामर्यादमपर्याप्तं वितीर्य धनं महीपालवर्यो निर्गत्य तस्मान्नगरादतिक्रम्य रम्यान्प्रदेशानगणितशृङ्गसङ्गतेऽपि सप्तशृङ्गनरधामे भूमिधरे पुराणैरिव पुरातनवाणीमष्टादशभिराश्लिष्टां भुजैरजय्यैः संसेव्य भव्यां देवीं मदाय ममदाडुदारोऽवदातकीर्तिर्यथेष्टं तुष्टचित्तो वित्तं तत्तदनुगुणे महाजनेभ्यो विहाय तदपि स्थलमैलनदीपरिसरभुवि ज्योतिर्मयमभिवन्द्यारिजनभीष्मं घुष्मेश्वरं पुरस्कृत्यापि तं पश्चात्कृत्य गोदाः प्रायेण प्रवरासङ्गदत्तचित्ता भवन्तीति सूचयितुमिव जगतां प्रवराख्यनदीसङ्गमनुभवन्त्याः सकलजगच्छ्रीदायाः गोदायास्तटभुवमाधिवसन्तं गोदाश्रिताः प्रवराश्रिता वा पुंसिद्धाः भवन्तीति निदर्शयितुमिव सिद्धेश्वरामिख्यां प्रख्यापयन्तं हैमवतीकान्तं प्रणम्य सम्यग्विसृज्य तं च प्रदेशं निखिलजगत्सम्पन्निवासं निवासं नाम प्रविश्य पवित्रं क्षेत्रं प्रणम्य मोहिनीरूपं भगवन्तं रमाकान्तमतिक्रम्य तत्क्षेत्रं भीमानदीजनिभूमौ डाकिनीवने नीपवने घने निखि-

१ गोदानकर्तारः । २ प्राप्तपुरुषार्थाः । ३ 'नेवासे' इति प्रसिद्धम् ।

लसुरस्तोमातङ्कहरं भीमाशङ्करं निखिलनयनमात्रज्योतिःस्वरू-
पिणमिति न्यूनतामपहर्तुमिव शुद्धज्योतिःस्वरूपं नयनपद्वीजङ्घा-
लमारचय्य विरहय्य तामपि स्थलीमन्यत्र कचिन्निखिलजनोद्-
ण्डाज्ञानमण्डलविपतरुखण्डखण्डनप्रचण्डदात्रे मार्तण्डक्षेत्रे निर्म-
लजलहारितीर्थनिकटमावसन्तं नित्यतेजोनिधिं त्रयीतनूमपि मां
तनूकृत्य पृथिव्याद्यष्टमूर्तिता प्रकटिता त्वया को मेतिशयः प्रति-
पादित इति कुपितं मार्तण्डमाश्वासयितुमिव विमृष्टान्यनामवि-
चारमाश्रिततन्नामधेयोपपदं ईश्वरमभिवन्द्यानन्तरं च कविवनो-
दूरे मयूरक्षेत्रे प्रणिपत्य निखिलजगदभयदायकं विनायकमितर-
त्र गिरौ विलोक्य प्रवर्धितजगदुत्सवारम्भं शम्भुं महादेवमग्रतो
विलोकयन् विविधविलासिजनविहरणाभिरामानारामान् विपुलव-
नलक्ष्मीवक्षमुकुरशङ्काकरानपि पङ्कजाकरान् तत्रतत्र निरहा-
ग्निजकामिनीनृत्तपरम्परमुदितमङ्गलमृदङ्गध्वनिविनिध्वानबन्धुराणि
सिन्धुराजवसुन्धराधरनन्दनारमणमणिमन्दिराणि च पुरतः पार्श्वद्व-
यनिरन्तरशालाकाश्मतमणि कान्तानिशान्तबाहिरूपान्तप्रान्ततसंवर्धित-
नारिकेलपनसादिकीरकुलकलकलमुखरं राजराजिकातरं नीरानरसिंह-
पुरं प्राविशत् ॥ २ ॥

स्तम्भादुज्जृम्भमाणः पुरहरसुरराट् प्रस्तुतो ध्वस्ततोपा-
न्विश्वानाश्वास्य शश्वद्वसतिसुरनरान् धिङ्कृतां हा नृसिंहः १०॥
मञ्जुलवानीरायां नीरायां विरचिताप्लवोसौ मोदात् ॥
खेदान् परिधुन्वन्तं तन्वन्तं श्रियमियेष देवं द्रष्टुम् ॥११॥

तावन्निजागमनविचारनिशमनजनितनवैर्नरहरिपरिवारजनैः समर्यादं सज्जीभूतैरत इति नीयमानो मानवपतिरग्रतो जाग्रतो विलोकयँल्लोकांस्ताड्यमानभेरीकैर्नाद्यमानवीणैर्वाद्यमानवादित्रैश्चोद्यमाननर्तनैरापाद्यमानहस्ततालैर्नुद्यमानोत्कम्पवसनैर्भिद्यमाननारिकेलैश्चोद्यमानदिव्याम्बरैर्विद्यमानभगवद्दिव्यगुणैस्तुद्यमानजडजनैर्विद्यमानफलकुसुमैर्वेद्यमाननरहरिनामधेयैरासाद्यमानानन्दैराह्लाद्यमानपरस्परैरद्यमानताम्बूलैरखिद्यमानवदनैरुत्साद्यमानजनसन्दैः प्रसार्यमाणोपहारैरुदीर्यमाणतानैर्विचार्यमाणशास्त्रार्थैरुदीर्यमाणानन्दबाष्पैः प्रचार्यमाणनिर्गमघोषैरुच्चार्यमाणपुराणैर्विस्फार्यमाणलोचनैरुद्धार्यमाणाञ्जलिपञ्जैराकार्यमाणस्वस्वजनैरापूर्यमाणभक्तिभिरुत्प्रेर्यमाणकुसुमैरवार्यमाणपुलकैरास्मर्यमाणहिरण्यकशिपुमथनकथाविशेषैर्विस्तार्यमाणमार्गैः परिस्तीर्यमाणवसनैर्विकीर्यमाणलाजाञ्जलिभिस्त्वर्यमाणस्त्रीजनैर्ध्रियमाणाभरणैः क्रियमाणप्रणामैराद्रियमाणभागवतैर्वीज्यमानचामरैस्त्यजमानान्यविचारैरनुभुज्यमानभगवद्दिव्यविग्रहसौन्दर्यसेवनै रज्यमानहृदयैः परिष्वज्यमानमित्रैः सृज्यमानस्वस्वविद्याकौशलैरुत्तेज्यमानप्रदीपैर्विभज्यमानगोष्ठीकैः सज्ज्यमानचन्दनैः प्रसज्यमानपटवासकैस्तर्ज्यमानशब्दैर्नै-

---

१ मञ्जुला वानीराः वेतसीवृक्षा यस्यां ।

र्ग्यैज्यमाननीचजनैर्नीराज्यमानभगवच्चरणारविन्दैर्भ्राज्यमानमदीपैश्चानेकविधजानपदचातुर्वर्ण्यजनैः सर्पप्रदेशस्याप्यप्रदत्तावकाशं क्वचिन्निरन्तरसान्द्रचन्द्रशालाजालाग्रविसरदसदृशपद्मरागपुञ्जमञ्जुलमयूखरेखावलोकनजनितया समुदयदरुणकिरणकिरणसमुदयमनीषया क्षपास्वप्यपरित्यक्तप्रियतमाश्लेषैः सन्तोषैश्चक्रवाकैरलंकृतविटङ्कां क्वचिदुदग्रसौधाग्रयूथाग्रगवाक्षलक्षनिर्यत्ननिर्यत्ततादृशमुक्तावज्रमणिघृणिदर्शनसमुद्भूतया शिशिरकरकरनिकराधिषणया दिवापि लेलिह्यमानरसनैश्चकोरनिकुरम्बैः परिष्कृतदेहलीकां क्वचिदन्तरान्तराखचितसौवर्णलतावितानवलरिपुनीलसौधशतविलोकनोदञ्चितहृद्यविद्युल्लताशङ्कितसद्यःसमुद्भवदम्बुधरकदम्बबुद्धितया वर्षेतरसमयेपि निरन्तरकृतताण्डवैः शिखण्डिमण्डलैर्मनोहरां श्रीनृहरिदिव्यालयाभ्यर्णगेहवीथीं कथंचिदतिक्रम्य प्रविश्य भगवद्दिव्यालयं पुरतः सकललोकलोचनभागधेयमिव मूर्तिमूर्तिभूतं विनताखिलजनताधिकघनतापहघनतादृशमोदावहपादाम्बुजयुगलगदगणितततसितमुक्तामणिगुम्फाङ्कितहंसकसमहं—मकरन्दुतमतिरस्कृतिपतिमतिशतिश्रितजङ्घालसुजङ्घायुगममलाननकमलाश्रितकरिवरकरनिभशुभविभवोरुद्वयसदरुज्ज्वलहेमाम्बरधामाधिकघृणिमणिगणझणझणझणदाञ्चितघनकाञ्चनमयकाञ्चिकमतिराहृपमपाङ्गलग्नदरदरपरमोदारपरगुरसाधितमरसाहिहनिलयं धृतनतय गुणनुतमङ्गलोपशोभितमधिकं गदोल्लसितपरणकराकिरणमणगणमणिमराणिमरसुन्दरतरं हृदयमन्दिरसन्ततमभिमितदासजनर-

---

१ भरद्वाजिमन्द्रः। २ दिव तारशदादिषु पदवशिरदम्।

रुचिकलितकौस्तुभमणिं सततमिन्दुसुन्दररुचिं दयानिधिममन्द-सान्द्ररुचिसरससरसिरुहरुचिररुचिनिचयगिरिमभरमथनदक्षिणेक्षणमनुसृणक्षपितरूक्षराक्षसकुलं विकटमुकुटतटखचितरुचिरतरललिततलमथनमणिघृणशबलितनिजदिव्यविग्रहकान्तिं भगवन्तं प्रणतमरसिजमनिपुरहरं नरहरिं निजकुलदेवतं भावितहर्षोत्कर्षप्रमृमरपुलकोद्गमो विलोक्य नयनयोर्महोत्सववितरणेन सम्पादितानृण्यः पुण्यकर्मणामग्रगण्य इत्थमभितुष्टाव ।

स्फूर्जत्पर्जन्यगर्जाप्रसरणरभसोतर्जनात्यूर्जितैः स्वै-
रुत्कृष्टैरट्टहासैर्दिशिदिशि चलितैः सान्त्वसं सान्त्वनन्तम् ॥
चक्रे शक्रेशमुख्या दितिसुतनिकरस्यापि सोयं कथं वा
शश्वद्विश्वमपभाभयद इति भवान् गीयते गेयतेजाः ॥१२॥

त्वं स्तम्भभेदपूर्वकमुदितो भजतां समस्तमनुजानाम् ॥
प्रह्लादजीवनौषध विरचयसि स्तम्भभेदनं युक्तम् ॥१३॥

यदि च निवसेत्प्रह्लादस्यापरः सदृशः सुतो
भवति हि तदानिर्व्यपेक्ष्य प्रमोदभरो महान् ॥
इति मृगयितुं नूनं शत्रोर्बिभेद भवान् हरे
जठरमचिरान्नोचेद्रोषानलस्य कियान् म ते ॥१४॥

तादृशरोपेऽपि हरे लक्ष्मीदर्शनल्यात्मसन्नोऽसि ॥
अतिचण्डोऽपि धरिण्यां जायानिकटे प्रसन्न एव जनः ॥१५॥

एवं स्तुवन् स्वकुलदैवतमात्मवंश्य-
राजर्षिभिः शुभगुणैरपभक्तिरम्याः ॥

---

१ हर्षोत्कर्षप्रसरन् ।

मर्श्व नितान्तमृदुलं परितः प्रजाग्र-
द्वालाकरोल्लसितचामरचारुरूपम् ॥२३॥

अम्ब भार्गवि मर्त्यसिंहविभोर्महार्घपदाम्बुज-
द्वन्द्वसंवहनं मृदु प्रविधाय कोमलहस्ततः ॥
तत्र देवपदाम्बुजेर्पितसर्वपूजनसत्फला-
शेषमञ्जुलकोमलाम्बरमांसले शयनोत्तमे ॥ २४ ॥

इत्थं विष्वक्सेनवाक्यैः प्रहृष्टः
श्रीमान्यावद्धाति नीरानृसिंहः ॥
तावन्मर्द मन्दमात्तापसर्वः
प्रायाद्भूपालोपि नैजोपकार्याम् ॥ २५ ॥

अन्येद्युः ।

रसालफलशङ्कया ग्रहणसंमुखीर्नैर्मिथः
प्रबुध्य कलहैर्ह्रपैः प्रचुरपुच्छविच्छोटनात् ॥
महामणिरिवोदधेर्वियति दूरमुट्टङ्कितः
शुशोभ तरणिस्तदा समुदयन् बलारेर्दिशि ॥२६॥

कृतनिखिलाह्निकाः स्मृतबहुश्रुतिशास्त्रगणा-
भृतशुभभक्तयस्ततमहार्घगुणा निपुणाः ॥
नरहरिसन्निधेर्गुरिभृताञ्जलयः सुधियः
परिचरणानि तस्य परितः परितस्तेनिरे ॥ २७ ॥

प्रजिद्दयंश्चवम् ।

---

१ स्वर्गापगृजाम् । २ इन्द्रस्य । ३ प्रसारयामासुः ।

श्रीदेवदेवकरुणाजलधे मुरारे
प्राभातिकाम्बुजमदापहनेत्रकान्ते ॥
नीरातटात्तनियतालयरम्यमूर्ते
श्रीमन्नृसिंह भगवंस्तव सुप्रभातम् ॥ २८ ॥

हरिर्हरिर्हरिरिति मञ्जुभाषितं
द्विजावलेः सपदि निशाम्य कौतुकात् ॥
द्विजव्रजोप्यनुवदतीव कूजितैः
कृपानिधेच्युत नृहरे प्रजागृहि ॥ २९ ॥

अन्तर्हिता लसति धामनिधौ प्रकाश-
मत्यन्तमेत्य जनयञ्जगतां प्रबोधम् ॥
प्राचीप्रदेश इह देशिकवद्विभाति
नीरानृसिंह भगवंस्तव सुप्रभातम् ॥ ३० ॥

गाढा विद्येव रात्रिर्विगलति न चिराज्ज्ञानवज्ज्ञानुजेनः-
प्रोन्मील्त्यब्जबन्धुर्जलजनयनवद्दृक्पथं याति मन्दम् ॥
आनन्दं याति सान्द्रं मुनिवरकुलवद्देव सर्वं जगच्च
श्रीमन्नीरानृसिंह प्रभुवर नयने किञ्चिदुन्मीलयस्व ॥३१॥

काहलडिण्डिममण्डलझर्झरपणवाद्यवाद्यानाम् ॥
संस्पर्धयेव निनदा जृम्भन्ते सुप्रभातमच्युत ते ॥ ३२ ॥

इत्यभिष्टुत्यार्पितान्तैः सत्यधीभिः श्रियः पतिः ॥
पूजां यावत्प्रगृह्णाति राजा तावदगान्मुदा ॥ ३३ ॥

संसेव्य निर्जरगुणोत्तंसं दितिसूनुहिंसनं देवम् ॥
प्रत्यात्मावनिपालो निन्ये स सुखं दिनं तत्र ॥ ३४ ॥

२

श्रीशैलवंशतिलकः कृष्णः कविसार्वभौमबिरुदाढ्यः ॥
तार्तीयिकं विलासं विदधे रघुनाथविजयेऽस्मिन् ॥३५॥

इति कविकृष्णविरचितायां रघुनाथविजयचम्प्वास्तृतीयो विलासः ॥ ३ ॥

—:०:—

चतुर्थो विलासः ।

कतिचन दिनानि तत्र क्षितिपालो व्युष्य हृष्यदनघमनाः ॥
अगणितविभवस्तस्मान्नगरात्प्रस्थानमतनुत बलेन ॥ १ ॥

अताडयन्त दुन्दुभीनमर्दयन्त मर्दला-
ननादयन्त काहलानसज्जयन्त वारणान् ॥
अवल्गयन्त घोटकानधारयन्त खेटका-
नहेषयन्त सैन्धवांस्तदा मुदा जना घनाः ॥ २ ॥

बालं कञ्चन मामकान्वयमणिं बभोति चित्ते भवा-
न्नामास्यं नहि मुञ्चसि क्षणमपि त्वं कस्य हेतोरिति ॥
प्रष्टुं किं समुपागतेव रविणा छत्रेण हैमात्मना
कान्तश्रीरधिरूढतुङ्गतुरगः श्रीपाण्डुरङ्गं ययौ ॥ ३ ॥

उन्निद्राक्षैर्नितान्तं कृतपटुनटनै रुक्मिणीविठ्ठलेति
श्रीमन्नामोच्चराद्भिः कटिघटितपटैर्हस्ततालप्रशस्तैः ॥
हस्ताभ्यात्तप्रदीपैर्धुतदुरितचयैर्देवदिव्याङ्कपाली-
भाग्या भक्तैः समन्तादपि निबिडतमं सन्ततं यत्समिन्धे १।

१ अङ्कपाली सिंहासनम् ।

प्रातीयं हृदयाम्बुजं चिरतपोभ्यासात्समुन्मीलना-
द्दीपच्छोचनयोर्गमिष्यति बहिर्लक्ष्याय नः श्रीपतिः ॥
इत्यामील्य दृढं विलोचनयुगं ध्यायन्ति यत्राच्युतं
मानन्दं मुनयो भवन्ति मनुजाः कृच्छ्रार्जिते सादराः॥५॥
यद्दीक्षाल्पलेशलेशकणिकालाभाज्जनाः केचन
स्वर्गेशानपि निर्भरं विदधते भिक्षाककोटौ क्षणात् ॥
तां लक्ष्मीं विदधद्दशोपि भगवान्यः पाण्डुरङ्गस्थलीं
त्यक्तुं जात्वपि नेच्छतीह बत तं राजा ददर्शाच्युतम्॥६॥

एवमस्तौपीत्साञ्जलिबन्धम् ।

सायन्तनकुवलयमदहरणचणस्निग्धमुग्धदिव्याङ्गम् ॥
ध्यायन्ति यं मुनीन्द्राः सोसौसाक्षात्कृतः सरोजाक्षः ॥७॥

सपुलकाञ्जलिबन्धम् ।

वेदान्ताभरणे श्रयामि चरणे ऊरू तयोरुश्रिया
बाहू चापि बहूज्ज्वलौ हृदि भजे वक्षश्च लक्ष्मीयुतम् ॥
वन्दे चन्दिरसुन्दरं च वदनं फालं च कस्तूरिका-
नीलं कुन्तलजालचुम्बितकनन्मूलं च मौलिं भजे ॥८॥

अपि च ।

हरिरसङ्गतिरिव तव भगवन् सर्वार्थदानहेतोस्ते ॥
अवतारस्तदपि त्वं न कदाचित्त्यजसि पाण्डुरङ्गमपि॥९॥
देवेश चन्द्रभागाश्रितो विधुश्चासि तदपि यद्भगवन् ॥
श्रीपुण्डरीकवरदाभिख्यां वहसे तदेतदतिचित्रम् ॥१०॥

अन्यच्च ।

तप्त्वानर्घं तप इह चिरात् प्रार्थितं यन्मुनीन्द्रै
रुक्मिण्या अप्यसुलभतमं दिव्यमालिङ्गनं ते ॥
धन्या एतेऽनुदिनमपि तत्प्राप्य हर्षं भजन्ते
मालापिष्टातककरतलाः किं ब्रुवे धन्यतां ताम् ॥ ११ ॥

कथयन्ति विठ्ठलविभोरात्मज इति मां ममावनभरोपि ॥
न स्यात्कथं तव हरे तनुजं को वा न पालयेल्लोके ॥ १२ ॥

किं बहुना ।

नित्यं भक्तजनावनेन च नृणामालिङ्गनैरतादृशै-
र्लक्ष्मीकान्त निपीडितोसि न यदि त्वं पाण्डुरङ्ग प्रभो ॥
कट्यां न्यस्तकरः सदापि कुरुषे संवाहनं हा कुतः
पाह्यस्मानपि ते विचारयति कः श्रान्तिं कथं वाप्यसे १३॥

इत्यभिष्टुत्य गृहीततत्प्रसाद उषित्वा तत्र दिनानि कानिचित्तावत्समुदयति घनतरोप्मयुवकामिनीकुचकनककलशपरिरम्भसंभ्रमसमात्तधैर्यतरुणसमुदये हेमन्तसमये स्वाधिकतरागस्त्यमहामुनिमहामहभरावधूततयेव मन्दीभूततेजस्याश्रितदाक्षिणायने तीक्ष्णभानौ शीतकरायमाणे धामनिधिमण्डलविधुरायां नितान्तरतान्तपरिश्रान्तिजनितघर्मजलनिर्मृष्टतिलकायामिवाम्भलल्लनायां दिशायां धनदगोपायितायां दुःसाध्यतरमानिनीमानमहापिशाचदूरोच्चाटनहेमन्तमान्त्रिकमन्दानिलफूत्कृतोद्दङ्कितविभूतिभ्रमावहहिमानीसमानीततुषारभारे दशदिशाभ्यन्तरे निर्भरविजृम्भमाणयौवनोष्मानिस्तनयुगलाविरलाश्लेषदूरीकृतहिमोद्वेगसरागहृदयतरुणकामुकनिकरमविशेषदष्टरदनवसनदलास्वपि प्रालेयशीकरानि-

करस्फीतसात्त्वत्रणिताधराणां जनानां वचनीयतामनुपगतासु मु-
ग्धवनितासु अनातनिर्मलहर्म्याग्रभागशयनमनुद्घाटितगवाक्षमव-
नमारचन्दनचर्चनमकुसुमहारोपहारमव्यजनिकतालवृन्तवीजनं के-
वलकस्तूरीचन्दनलेपनमतिमात्रताम्बूलचर्वणं रोङ्कवैकवसनं गाढालि-
ङ्गनमात्रसारमनुभवन्तीषु सर्वरात्रं कामिनीषु कामुकैः सह रतो-
त्सवमेवमनिकान्तेषु तद्दतुदिनेषु विसृज्य तां नगरीमवाप्य कोल्ला-
पुरीं तत्र भागधेयं भगवतो नारायणस्य भगवन्निवासकृतार्थम-
स्यद्युनातद्धर्मदाराणामपि निलयीभूय सेवया कृतार्थयामि जन्मे-
ति निश्चित्य दृढात्मना परिणतेन किरणसहस्रशोणदेदीप्यमाने
चण्डकरमण्डल इव सुवर्णसहस्रपत्रे समासीनां शरणागतमनङ्ग-
दयादपद्दनं रागातिरेकमिव प्रकाशयद्भ्यां अरुणारुणाभ्यां चर-
णाभ्यामुद्भासमानां जननीस्नेहदर्शनकुतूहलपरिरम्भमाणविबुध-
तरङ्गिणीसंशयवहस्तकुम्भपीनाङ्गी दिव्यविग्रहलावण्यमन्दा-
किनीमध्यारोपिनिमग्नयौवनैरावतकुम्भाभ्यामिवोन्मग्नप्रकाशमाना-
भ्यां कुचाभ्यां प्रकटितोत्तमस्त्रीलक्षणां निजमहिमानमनुकुर्वद्भ्या-
मिव श्रुत्यन्तगणवीथ्यां नयनाभ्यामानन्दितमुकुन्दहृदयां निजा-
न्तेवासिनः प्रति दयालुं कारयितुं समाश्रयता शुकेनेव वजनि-
ष्केन विभ्रमस्फुरत्कालनलां पुरास्थितनासाचम्पककौरमीचकितनया
पश्चाद्धावमानया यौवनारम्भमधुकरमालिकयेव वेणीलतया परि-
ष्कृतां भगवतीं महालक्ष्मीं राकाशशिवदनां कुन्दकुड्मलरद-
नां जगज्जननीमनीनयद्दक्षिपथम् ।

---

१ मृगलोमवस्त्रम् । २ विभ्रमं प्रकाशमानम् ।

अथ नुतिवाक्समाश्रितनिरङ्कुशतत्करुण-
पुरमपि तद्विसृज्य नगराणि नदीश्च गिरीन् ॥
कतिपयवासरैरतिपतन् द्विरदैस्तुरगैः
सह पथि कृष्णवेण्यभिधशैवलिनीमभजत् ॥ १४ ॥

दत्तात्रेयं सोभिवाद्याथ तत्र
श्रीमांस्तीर्त्वा धूतकर्ण्णा च कृष्णाम् ॥
सूर्यासक्तां तां सदामन्दसेव्यां
छायाभिख्यां देवतामैक्षतासौ ॥ १५ ॥

महाभाचारकुशलद्विजराजनिषेवितम् ॥
कनकाचलनामानं ग्रामं भेजे ततो नृपः ॥ १६ ॥

सुरालय इति प्रथां भगवदाश्रयादात्मनो
व्यपोहितुमना निजाकृतिमपोह्य लज्जाभरात् ॥
पुराकृतिमुपाददे धरणिसीम्नि मेरुर्न चे-
त्कुतोस्य विदिता भवेत्कनकागिर्यभिख्या पुरः ॥१७॥

तत्र च भगवन्तमखिलजगदुत्पत्तिस्थितिविलयकारणं दुस्तरभवजलनिधिमहावर्तपरिवर्तनविवशार्तजनदूरार्तिलताकर्तनप्रहरणं प्रणमदमरपारिषद्मुकुटतटलुठदरुणाम्बुजमातिशाङ्घ्रिचरणं त्यक्तबहुचिरभवद्वृत्तिपट्टभक्तिरसासिक्तनिजचित्तभवमुक्तजनमनस्सौधनिराबाधविहरणं महस्ततिनिस्तुलरमास्तनस्तबकवास्तव्यकस्तूरिकामोदमदशास्तिसौशस्तिककौस्तुभाभरणं रमालोचनचकोरहारिणाकिरणं क्षमानिततसरोजपदचरणं नीलाविलासविहरणशरणं शरणागतजन-

१ धुत कर्ण्ण पार्णं यया सा ताम् ।

नभरणायत्तकरुणं कनकगिरिपुरसरसिजारुणं निखिलमुनिजनपरायणं नारायणमवलम्बितनृसिंहरूपमगणितमहामहिमाटोपं संसेव्यबहुतरं स्वायत्तीकृततदनुग्रहः निर्गत्य तस्मात्पुरादतिलङ्घ्य विरचितनिखिलजनतुङ्गभद्रां[१] तुङ्गभद्रामतिक्रम्य गव्यूतिद्वयमात्रं मार्गं चण्डचण्डपुण्ड्रेक्षुकोदण्डभुजदण्डहिण्डमानकोदण्डमण्डलीसमीरितनिशितमुखशिलीमुखविकलीकृततरुणमिथुनकलितविविधलीलालालितमञ्जुनिकुञ्जपुञ्जराजितोपान्तवनिकावनिकान्तकान्तनितान्तनिरन्तरकन्दलितसन्तानसन्तानसरलबकुलक्रमुकमुखविविधविटपिनटुलविटपपटलाञ्चलचञ्चलचञ्चरीकसञ्चयसञ्चलितमञ्जरीजरीजृम्भदमन्दमकरन्दबिन्दुसन्दोहसन्ततविहरमाणशुककोकिलमुखविहगकुलचोटीपुटकोटीकुट्टनपरिपाटीपाटितनारिकेलरसालमुखविशालतररसालफलजालनीरन्ध्रनिष्यन्दमानसरसतररसधारासाराम्रेडितमाधुर्यगाम्भीर्यमङ्गलतरतरङ्गतुङ्गभद्रान्तरपरस्परपारेरम्भारम्भजृम्भितसारसलक्ष्मणापक्षविक्षोभदरविदलदविरलदशशतदलमुकुलगर्भनिर्भेदाविर्भवन्निर्भरसौरभकरम्भितमन्दानिलसेवापरवशायुवजननिविडान्तरं त्रैलोक्यपावनतुङ्गभद्रान्तरङ्गनिमज्जनकुतुकावतीर्णसुरनिकरतटभूस्थापितासमानलसमानविमानसंशयाशंसिदेवालयशतकोटिसहस्रनिबिडितं प्रविश्य हेमकूटगिरितटघटितवसतिविरूपाक्षक्षेत्रं नाम किंचन पवित्रं स्थानं तत्र दिव्यालयमध्यभुवि परमेश्वरनित्यनिवाससौभाग्यकलितमद्विलासकैलासवैशिष्ट्याक्षमतया तत्साहस्यावलम्बनाय समागतमिव सुमेरुगिरिमुत्तुङ्ग-

---

१ तुङ्गमतिशयेन भद्रं शुभम् । २ रसभारितानि ।

कनकपीठमधिवसन्तं गिरिराजतनुजायामपि तत्प्रीतिरधिकेति रुषा जटाजूटाटवीमध्यमावसन्तीं सिद्धस्रवन्तीमाश्वासयितुं त्वमेकैव मम प्रियेत्यात्मना घटिकाखण्डलिखितामिवैकत्वबोधकाम्भवर्णरेखां सितकररेखामुत्तंसयन्तं किरीटतटलुठदमरतटिनीतरङ्गसमुन्मीलितलताप्रताननेनेव जटाजूटेन कामपि कान्तिं बिभ्राणमदभ्रां शिरसि मानितोऽनेनेन्दीवरबन्धुरतनन्धय इतीर्ष्यया तत्साद्दश्याश्रयणाय तन्निकटजायमानेन बालसूर्येणेव तेजोमयेन निटिलेलोचनेन कल्पितानल्पाकल्पं बलरिपुमणिमदविधुतिनिपुणनीलकण्ठतया लालयति नित्यं प्रियतमां मम सखीं शिरसा स्वरङ्गणतरङ्गिणीमप्यस्य प्रिया भवामीति कण्ठाश्लेषमातन्वन्त्या कालिन्द्येव कलितं विरिञ्चिपञ्चायुधपञ्चाननास्त्रयो वयमिह त्रिजगत्प्रख्यातवैभवा इति सूचनायेव त्रिशूलं दधानं निधानं निखिलसम्पदां जटाजूटघटितस्य निजाधिनाथस्य कलानाथस्य कार्श्यं वीक्ष्याश्रयान्तराभावकातर्यमापन्नमैन्दवमिव कंचन कुरङ्गबालकं कालयन्तं करतलेन समाश्लिष्टं गौर्या विद्युतेव शारदाभ्रं मुग्धास्मद्दम्भं कुतो बभासि कपर्दे इति प्रार्थयितुमुपागताभिस्तारावलीभिरिव मुक्ताहारावलीभिरलंकृतं चन्द्रिकयेव परिपूर्णचन्द्रं हिमान्येव हिमवन्तमाम्भोद्भूतस्फटिककान्त्येव रजताचलं इन्द्रवज्रप्रभयेवैरावतं विभूत्या समुज्ज्वलितविग्रहं विरचितकुसुमायुधनिग्रहं दक्षाध्वरध्वंसदक्षं विरूपाक्षं चिरतरमभिवीक्ष्य प्रणम्यप्रणम्यानन्दसिन्धुजलमानुपायमाणमानसोभूत् ।

१ चन्द्रलेखाम् । २ देवनदी । ३ भालनेत्रेण । ४ जटाजूटः । ५ हिमसमुद्गपः । ६ अभ्रम् ।

निशम्य तत्रैत्य जनेन वर्णितां सहस्तिकोणाख्यपुरस्य रम्यताम् ॥
तत्रैव तमुं तप आत्तकौतुको विनिर्ययौ श्रीरघुनाथभूपतिः ॥१८॥

अविदूरे च क्षेत्रस्य तस्य चक्रतीर्थपरिसरे ।

सुन्दासुरेन्द्रसुतसन्दारणस्फुरदमन्दाग्रदोर्बलवरं
सन्दानितत्रिदशवृन्दाग्र्यपङ्क्तिमुखानिन्दावहस्वचरितम् ॥
वन्दारुकाग्रसरवृन्दारकेशसुरवृन्दानतिक्षणगल-
न्मन्दारकल्पवरकुन्दादिसत्सुममरन्दाभिषिक्तचरणम्[1] १९॥
आतारकधूतानवभूताधिपचापं सूतादिमगीताद्भुतपूतात्मचरित्रम् ॥
भीताखिलभूताभयदातारमजस्रं सीतापरिणेतारमुदीताद्भुतहर्षम् २०

वीरं सुकुमारं नितमारं निजलक्ष्म्या-
धीरं गुणनीरन्ध्रमुदारं क्षितिपालः ॥
कामं सुरसामन्तविभीमं प्रमदाचं
भूमण्डलसोमं धुरि रामं स ददर्श ॥ २१ ॥

दशरथगृहदुग्धाब्धौ यस्मिश्चन्द्रे कृतोदये जगति ॥
कुमुदानन्दः शान्तिश्चित्रं निशिचरमयं च संजातम् २२॥
वृषपर्वणानुकूला बभौ यदीया समुद्धृतापङ्कात् ॥
सीतानुषक्तमनसा येनानघकर्पकेण साऽहल्या ॥२३॥
निजचरितानीव मुहुर्बहुतेजस्सोमरहितानि ॥
युद्धानि यस्य तद्वच्छत्रुखरादियातुवदनानि ॥२४॥
तिष्ठायाति दशाननोद्य भवता प्रोक्तं तथैवास्तु ते
देवानांप्रिय युक्तमेतदपि मे नालुक्समासं पदम्[2]॥

१ मरन्दः पुष्परसः । २ अलुक्समासे देवानांप्रियो मूर्खः ।

तूर्णं दर्शय मे स्वसारमथ तां या लक्ष्मणेन क्षणा-

द्विभाभूदिति रावणोक्तमखिलं योखण्डयद्वाग्भरैः ॥२५॥

लङ्का विभीषणेनाधिगता यदनुग्रहेण तज्ज्यायान् ॥

विपरीतवर्णलङ्कावाच्यं यस्याग्रहेण समवाप ॥२६॥

श्रीमानशेषभुवनत्रेता नेता विदेहतनुजायाः ॥

मङ्गलमुत्तुङ्गतरं तरङ्गयतु नः कृपानिधी रामः ॥२७॥

इत्यभिष्टुत्य नृपतिः प्रत्यर्प्यास्मै समर्हणाः ॥

यन्त्रोद्धारकनामानं मानयामास मारुतिम् ॥ २८ ॥

लङ्कालंकृतिसीम्नि दैवतचमूद्धारणे तोरणे

यः श्रीमान्पृतनापतीनगमयत्पञ्चापि यत्पञ्चताम् ॥

तद्युक्तं खलु राक्षसानपि तथा सत्यापि सत्यार्चिषा

तुल्यान् द्रागतनोदिदं बत तयारीति सहस्राण्यपि ॥२९॥

श्रीमन्नवदुर्गस्थः कृष्णः कविसार्वभौमविरुदाढ्यः ॥

तुर्यविलासं विदधे जवेन रघुनाथविजयेस्मिन् ॥ ३ ॥

इति कविकृष्णविरचितायां रघुनाथविजयचम्प्वा-श्चतुर्थो विलासः ॥ ४ ॥

—:०:—

पञ्चमो विलासः ।

तदनु प्रणम्य तं लोकोत्तरनदीपसौन्दर्यसंदर्शनकन्दलितान-न्दो रघुनाथराजमहेन्द्रः किंचिदन्तरमीशानोपासनासनतरप्रमी-

---

१ ताक्यम् । २ सन्दराभ्राः । ३ मानम् । ४ गात्रा ।

तदुचितमतीव तद्दिशाभिमुखमुपसृत्य सर्वोत्तरतपःसिद्धये समाश्रयितव्या तादृश्येव दिशेतीवोत्तराभिमुखमुच्चलन् नितान्तसमुन्मिषद्वसन्तकालागमोद्भिन्नदेलालवङ्गतरुमालासुपुष्पद्रसालावलीनक्तमालाप्रदीव्यत्तमालातिपल्लवितपालाशभूमिरुहजालामिताशोकसालालिमेदुरतमेलाद्भुतोपवनमालासमुन्मिषितदोलाविशेषशुभलीलाविनोदभरलोलान्तरङ्गवननीलालकौघपुरबालामणीमधुरतालालिवीणाकलालापमूर्छनद्रवीभूतसन्निहितकलाधरणिशिलासमुदयतलामितोदितविमलविमलाम्बुनिर्झरपरिमेलनद्विस्त्रिरुक्तधवलिमनिजभङ्गभद्रां तुङ्गभद्रां सघुर्घुरारवमुत्तानकर्णयुगलमुत्तम्भितग्रीवं प्रतीरैकदत्तदृष्टितीर्णेषु तुरङ्गमेषु सफूत्कारं कराग्रसमुत्कीर्णशीकरनिकरं मन्दं मन्दतरमुच्छ्रस्ततरेषु हस्तिवरेषु संतीर्य स्वयमप्युत्तरैततटे विद्यानगरकारिकोणपुरपर्यायनामधेयां समृद्धसर्वापणानुबन्धां प्रविनयं किष्किन्धां सत्यसंधो वसुन्धराधुरन्धरोयं प्रत्युद्गतस्तत्र समेधमानै राजवंश्यजनैर्निखिलजगच्छ्लाघ्यरामणीयकं तत्र क्वचन तुङ्गभद्रातरङ्गमन्दानिलदत्तसपर्याविशेषं कलिततोषं चिन्तामणीश्वरक्षेत्रापरनामधेयं कपिलाश्रमं नाम प्रदेशं विविधदेवालयनिविडिबसदेशं प्रविश्य विलोकयन् कमलपालिकामधुरमधूलिकापानकेलिकामुदितमं भरततिजम्भितझंकृतिवाचालतया निराबाधविहरमाणमहामत्स्यपुच्छविघट्टनचलाचलकह्लारतया च सचाटुवचनं साशिरःकम्पं सन्निहितचिन्तामणिक्षेत्ररामणीयकं श्लाघमाना-

१ विराधिल्लः । २ प्रतीरं तटम् । ३ पारतटे ।

भिरिव सौगन्धिककलताभिरभिशोभितां प्रथितभङ्गमुद्रामप्यप्रथितभङ्गमुद्रां तुङ्गभद्रां न पुराय न राष्ट्राय न परिजनेभ्यो न बान्धवेभ्यः स्पृहयांबभूव चन्द्रशेखरसपर्याचर्योदत्तचित्तसंवर्द्धिततुलसीकुसुमारामः सगुणाभिरामः सरामोनयन्वसन्तसमर्भ विविधशुकपिककुसुमोदन्तमयम् ।

मौनव्रतप्रदाता वनप्रियेभ्यः सदेदमुचितमिति ॥
उदयाय तपःकालस्त्वरयन्निव तमेनमवनिपतिम् ॥ १ ॥
तापोधिके खरकरस्य मरुत्प्रचार-
वार्तालवेन रहितेषु दिगन्तरेषु ॥
श्रान्ता अनूरुगमितास्तुरगा बभूवु-
र्मार्गोस्ततोहरजनिष्ट नितान्तदीर्घम् ॥ २ ॥

शुचिरेष नृपालमखिलस्तपस्यतीत्यात्ततदवलोकारयः ॥
कलिततपःशुचिरिति भुवि मासः ख्यातः समभ्युदायिष्ट॥३॥

किष्किन्धादिसरम्यदेशविभवो नासीन्मया लोकितो
द्रष्टव्योह्यधुनेति जातकुतुकां संलालयञ्जानकीम् ॥
प्राप्तश्री रघुनाथ एष चतुरो मासान्वसेद्भूपतिः
साम्राज्यं कलयन् मुदात्र पुर इत्यासीत्प्रवादो नृणाम्॥४॥

शुचिमासे शुचिपक्षे शुचिचरितो धरणिपालवर्योयम् ॥
शुचिकिरणशेखरं हरमुपासितुमुपक्रमं व्यधायुक्तम् ॥ ५ ॥
विरचितनियमो राजा विरजोम्बरभूषणो जिगाय तदा ॥
भूम्युन्ततनिबिडरजःकलुषाम्बरभूषणं स राजानम् ॥ ६ ॥

---

१ शुचिगणः । २ शुक्रपक्षे ।

एकादश्यां नियमादुपासितुं चन्द्रशेखरं नमयन् ॥
उपचक्रमे विजानन् शुक्लं तद्रूपसंख्यदिनमेतदिति ॥७॥

स्रवन्ति मय्यात्तनिमज्जनानामेवं हि पापान्यखिलान्यपीति ॥
निदर्शयन्त्यामिव तुङ्गभद्राभिधस्रवन्त्यां नियमात्स सस्नौ ॥८॥

रचिताह्निकः स राजा मौनान्वयमात्मनः स्फुटीकर्तुम् ॥
मौनान्वयैकलितश्चिरमजपत्पञ्चाक्षरीतिदिव्यमनुम् ॥९॥

स्मारयति त्र्यम्बकमिह सैषामियं(?) च तद्ध्याने ॥
द्रष्टव्येतीव विभुः स नासिकाग्रे दधौ दृष्टिम् ॥ १०॥

चिरमेवं विधाय सुधाकरशेखरचरणनलिनध्यानमाराध्य तं विरचितमहासंहितादिपरायणः निर्वर्तितमाध्याह्निक उपात्ततुलसीकुसुमसम्भारः कल्पितनियमाडम्बरः परिचिततात्कालिकजपतत्त्वः कृत्यविदामग्रणीरग्रतश्चन्द्रशेखरसपर्यायामेकेन वपुषा पर्याप्तिममन्यमानतया निजकिरणसंख्याकानि वपूंषि स्वीकृत्य समागतेन सहस्रभानुनेव बहुधतरखचितपात्रनिकुरुम्बेण रमणीयपुरोभागं रत्नपीठमधिवसन्तं रघुनाथमहाराजमनुगृहीतुं धरणीतलमवतीर्णमात्मानमभ्यर्हयितुं रजतधरणिधरेण प्रेषितमिव स्वकिशोरकं निशाधिनाथचन्द्रशेखरसारूप्यावलिलम्बायिषयेव शिरोभागन्यस्तेनार्धचन्द्रेणेव शेखरितं शृङ्गद्वयेन अष्टमूर्तिपदाग्रपरिचरणधुरीणतामात्मनः स्फुटीकर्तुमिव प्रत्येकं खुरद्वयकलितैश्चतुर्भिः पदैः रमणीयं स्फिग्देशालवालनिरङ्कुशोज्जृम्भितान्तःसत्त्वविशेषलताशङ्काकरेण स्वच्छेन पुच्छेन मनोहरं वृषवरं निखिलजगदानन्दिनं नन्दिन-

---

१ एकादशसंख्याकम् । २ स्रवन्ती नदी । ३ मुनिवंशम् । ४ जप्याक्षरयुतः । ५ शिवमन्त्रम् । ६ नासिकाग्रे नामाग्रे च । ७ निकुरुम्बः समूहः ।

मधितिष्ठतो निजशेखरशशिकरलक्ष्मीदर्शनासहनमेतदिति रोषादात्मनाधीकृतस्येव तामरस्य(?) हेममयस्य कर्णिकामलङ्कुर्वाणं निःर्वाणदाननिपुणं गीर्वाणपरिवृढविनुतगुणं राजहंसमिव मानसतामरसमनोहरं मया किलायं कृतचूडामणिः परमेश्वर इति संजातमदावष्टम्भे कुमुदबान्धवडिम्भे तद्गर्वनिर्वापणाय स्वयमेव परिपूर्णचन्द्ररूपमिवाश्रयन्तं चिरन्तनं सरस्वतीमुकुटाग्रभूषणमहावज्रमाणिमिव विद्योतमानं लिङ्गाकारं सान्द्रधीकरं चन्द्रशेखरं नयनेन्दीवरानन्ददं विरचय्याभ्यर्च्य विविधोपचारैरनुदिनमपि वरुणदिगङ्गनानान्तःपुरान्तरचारिणि पूषण्याचरितसायन्तननियमोभ्यवहराम्रियमवशाद्भव्यभव्यमेव दिव्यमन्नमनुदिनमपि निजाभ्यर्थनया प्रवर्तिते सत्रमुखे दत्तसुखे निबद्धकटितटैरास्तीर्णपर्णैर्न्यस्यमानपत्रामत्रैरप्रमादैः सप्रमोदैर्विप्रसूदैः कृतेषु करिष्यमाणेषु क्रियमाणेषु समस्तवस्तुपरिवेषणेषु इतोपि किञ्चिदधिकं परिवेष्यतां वृतं किं त्वयोपार्जितं नश्यति वा त्वत्पित्रार्जितं भ्रश्यति वा आनीयतां सूपो यथेष्टं वयमप्युत्तराहा न दाक्षिणात्या इति जल्पत्सु केषुचित्सादरं कृतयुगपदापोशनेषु सर्वेषु मतत्रितयप्रवृत्तेषु शुभवृत्तेषु द्विजवरेषु कोटिशः सन्धीभूतान् भोजनकृते द्विजराजान् विलोक्य द्विजराजनामधेयमात्रजनितचापलरतताद्दशतत्रत्यभक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यादिवस्तुकोटिरसश्लाघनमेकेन मया कर्तुमशक्यमित्यसंख्यरूपाण्यालङ्घ्य समागतोयं सुधाकर एव शर्करालड्डुकाव्याजेन आहोस्विद्भूसुराणामपि सुधास्वादानन्दं सम्पादयितुं रघुनाथभूपाले विरचितानुग्रहेण निवासक्षेत्रकलितनियतनिवासेन महेश्वररूपेण भगवता प्रेरिताः स्युरमृतकलशा न चेदमीषां क

१ तादृश् ।

तावदीदृशी माधुरीति स्वच्छन्दं श्लाघमानेषु केषुचित्सुगुणोसि त्वं भव्यं यथामनोरथं विश्राणय खण्डलड्डुकानिति कुशले पृच्छति कस्मिंश्चिदाजन्ममनवलोकितैकाक्षरशिरस्कतया सूदपर्यायनामधेयमिति गुणशब्दमजानता तावतैव प्रमोदोच्छूनभुजेनौदनिकेन सादरं यथेष्टं तस्मै दीयमानेषु नैकविधमृद्वीकाखर्जूरखण्डशर्करानचुरेषु विविधभक्ष्येषु नवनीतं देहीति पृच्छत्यङ्गे कस्मिंश्चिदिदं नवनीतमेवोष्णतरं वर्तते न हि पुरानीतं स्वाद्यतामिति पायसप्रदानेनान्ययति तद्याच्ञां कस्मिंश्चन धूर्ते दयालुना राजनिग्रहभीतेन केनचिदानीय दत्तं नवनीतं शर्करामसृणितमेलासुरभिनमास्वादयति तस्मिन्निमे दाधिका एते चूर्लिनोपूपा एते लवणा इमे मौद्गा इमे शार्करा इति न्यस्य गच्छत्सु सूदेषु भक्ष्याणि प्राज्यदध्याज्यदुग्धनदीमातृकायमाणेषु चिन्तामणथाश्रमपरिसरेषु जग्धार्धकवलोनजग्धकवलांश्चर्वितमनोहराननाघ्रातमोदकानस्मृतनिश्वाज्ञानपेक्ष्यमाणाज्यान् काम्यमानलड्डुकान् परिमृज्यमानजठरभाण्डान् क्रियमाणसुरभिलजलपानानाद्रियमाणसुगन्धितान् स्तूयमानभक्ष्यरुचीन् पठ्यमानभोजगद्यान् स्वस्त्यस्तु राज्ञे रघुनाथाय न वयं निजनिकेतनानि स्पृहयामहे तिष्ठन्तु कूपकूर्मा इवानुदितकुतूहला जना गृहेष्वेव न वयं तथा पश्चादेतस्य गन्तव्यमेवास्माभिरिति कोटिशः कृतप्रशंसान् मुदितहृदयान् दृष्टदृष्टहृष्टान्तरङ्गो मन्दमन्दमितश्चन्दनमितः पुष्पसरा इतः पटवासक इतश्चन्दनतैलमितः पुष्कलकस्तूरीगन्ध इतोक्षता इतो दक्षिणा इतः ताम्बूलानीतः शुभ्राम्बराणीतो राङ्कवाणीति वदत्सु परि-

१ हैयंगवीनम् । २ नवं नीतम् । ३ दसमतनः । ४ पुष्पमालाः । ५ कस्तूरीगन्धः ।

जनेषु तद्विरचिता आशिषस्साक्षताः संगृह्णानः क्षणं तत्कथालापदत्तान्तरङ्गो निषसाद ।

चिन्तामणाविवास्मिन्वितरति सर्वार्थमागतार्थिभ्यः ॥

चिन्तामण्याश्रम इति सार्थं तस्य स्थलस्य नामासीत्[१] ११॥

तत्र कवय एनमित्थं मस्तुवन् । तत्र कश्चित् ।

मदर्शयति राङ्कवं प्रथमतः स राजांशुकैः

प्रमोदयति नूनथापहरते स्वदत्तां श्रियम् ॥

न दर्शयति किञ्चिदप्यथ ददाति चेच्छाधिकं

नं चाहरति सच्छ्रियं बत स एष राजापरः ॥ १२॥

इतरत्र ।

भवान्निष्कपटो दाता वयं निष्कपटार्थिनः ॥

दातृप्रतिगृहीतॄणां समा रीतिरहो इयम् ॥ १३ ॥

अपरत्र ।

दर्पश्चेन्न दया दया यदि भवेन्नौदार्यमेतच्च चे-

न्नैव स्यात्सरसत्वमेतदपि चेन्नो सत्यसन्धा भवेत् ॥

सर्वत्रापि जने समग्रसुगुणं न त्वादृशं कंचन

श्रीविश्वूरधिनाथशेखरमणे कुत्रापि नेक्षामहे ॥१४ ॥

अन्यत्र ।

कामः सुन्दर इत्ययं विजयते लोकप्रवादो महान्

किं तेनास्ति यदि क्षितौ प्रकटितं तत्सुन्दरत्वं भवेत् ॥

तेनानङ्गतया जितं सुललितं लोकस्य संमोहनं

रूपं श्रीरघुनाथभूपतिमणावन्यादृशं बिभ्रति ॥ १५ ॥

इतरत्र ।

---

१ मन्त्रमिदं ।

यत्त्वं पटं घटयसे विदुषामिह साम्प्रतम् ॥
नैय्यायिकाश्चरित्रं ते चित्रमाहुस्ततो नृप ॥१६॥

अन्यस्तावत्कवीन्द्रो रत्नावल्या स्तौति ।

निर्विघ्नमिहादधासि कविषु प्रीतिं त्वयायुष्मता
सौभाग्यं बहुशोभनं च दधता स्थैर्यं रिपूणां नव ॥
नित्यं स्यादतिगण्ड एव यदमूः श्रीमान्सुकर्मा भवां-
स्तत्ताद्धृतिमान् इदं ध्रुवमितत्त्वं शूलपाण्यर्चने ॥१७॥
संपत्ति भजतां त्वदीक्षणवशात्सुस्मेरगण्डाननां
वृद्धिं प्राप्य वधूर्ध्रुवं तव जगत्प्रीतिप्रदा जानकी ॥
निर्व्याघातवृषालिहर्षणविभो वज्राढ्यभूषाश्रितां
संसिद्धिव्यतिपातक्लेशरहितां सर्वत्र सम्पादय ॥१८॥
वरीयांस्त्वं नित्यं परिघनिभबाहुः शिवतमः
प्रसिद्धः साध्यं ते किमिह शुभमन्यद्विजयते ॥
समिन्धे शुक्रं ते यश इह हि सद्ब्रह्मनिरत-
स्त्वमैन्द्रश्रीभूयाश्चिरममुद्दर्दां वै धृतिहरः ॥ १९ ॥

अन्यस्तावत् ।

श्रीविठ्ठलेन्द्रवरपुत्र भवन्महार्घ
दानाम्बुभिर्भवति सन्ततमुर्वरा भूः ॥
नो चेदनेन कटुगर्जितभीकरेण
मेघेन हन्त विपदेन भुवः किमु स्यात् ॥ २० ॥

अथ यथाक्रममेव हरिततरकदलिकापत्त्रमरकतसिंहासनाधि-
रूढेन शाणोछोदवज्रैरेखास्मेरया घृतधारया सह धर्मचर्यापरि-

---

१ निष्कपटम् । २ रोगः । ३ धैर्यहारी । ४ सुवर्णरसपूर्णा ।

रब्धेन निजगुणानुरूपेण सुवर्णरूपेण शमिततापेन सूपेन(?)सचिवेन जनितजगदानन्दकन्दसरसतरखण्डकूष्माण्डदुर्वारसोवार्रिकफलविविधरसमूर्तवार्ताकतोपितजनजिह्वापटलपटोलाशाकुटकालशाकुटशाकैर्माहामात्रै(?) रसैः पङ्क्तिर्गुणैः सुन्दरतरमाकन्दादिफलवृन्दैः सेनाधिनाथैः सहकारामलकार्द्रकमयेनोपदंशेन शक्तित्रयेणातिरसैरतिरसैर्मनोहरैर्मनोहरैर्निखिलजगन्मोदकैर्मोदकैः संवर्धितजनहेलिकाभिर्होलिकाभिरुज्जृम्भितरसाटोपैर्लड्डुकापूपैः परिजनैः परिवृतेन समृद्धदुग्धपक्वधवलतरगोधूमापिष्टपरिकल्पितानल्पमृणालतन्तुसच्छात्रसेवाभिधभक्ष्यचामरसेवितेन माधुर्यदयान्वितेनाखण्डमण्डदधिखण्डवज्राभरणभूषितेन मारान्तकसीरायुधहीरानघदीप्तिदोरावहधीरेण क्षीरेणाभिषिक्तेन पिप्पलाभिधानधवलातपत्रपरिष्कृतोर्ध्वभागेन महाभागेन जगदुज्जीवनेन समृष्टशाल्योदनमाहाराजेनात्मनेव तोपितान् विरचितग्रन्थान् कल्पितचित्रबन्धान् कविताधुरन्धरान् सर्वविद्याढ्यांश्च विप्रान् बहुमान्य यथोचितं थलथलदनुपममणिसरविसरमुखनिखिलभूषणकनकमयदशमृगतनूरुहवसनधवलपञ्चांशुकादिभिस्तत्प्रदत्ताशीःप्रादुर्भूतायां च क्रोधनवत्सरविजयदशम्यां समापिततपश्चर्यानियमः प्रस्थाय तस्मान्नगराद्विराचितपम्पासरोवरनिमज्जनः सेवितकोदण्डधरो नमस्कृतविरूपाक्षः भोनितशङ्करभारतीयतिवरः परिशीलितमाल्यवद्गिरिनिलयरामचन्द्रचरणयुगलीसेवनो यथाक्रमं निर्वर्तितकुमारसेवाद्विविधपुण्यचर्यो यथापुरं प्रविश्यानेगुन्दीं पुरीं निर्गत्य निजपुराभिमुखं समन्ताच्च सन्नीभवद्वाजिग्रीकारपादातहुंकारबाणासत्यंकारभेर्यप्रभाङ्कारताळाळिझाङ्कारघातल्यदाङ्कारमातङ्गभीदृक्कारदक्षापटात्कारनादैर्विदीर्णासु दिक्षु प्रतिक्षिप्तकौक्षेयकेषु प्रचण्डेष्वखण्डेषु

१ षर्करी । २ लड्डुकः । ३ मारान्तकः शङ्करः सीरायुधो बलरामः ।

योषिल्लवालेषु दीपेषु जाग्रत्स्वरूपेषु अतुल्येषु भद्रेषु कुड्येषु सर्वत्र कल्यैश्च निर्लक्ष्यमुल्लोलकल्लोलमुत्काल्यमानेषु समर्दहानाय वेंत्रजैलव्रतत्राय विरचितनीरानृसिंहसंदर्शनोत्सवः समारुह्य हूणविरचितधूमशकटमतिमनोजवं दिनाभ्यां द्वाभ्यां सम्प्राप्य नासिकां प्रवर्तितत्र्यम्बकेश्वरमहारथोत्सवः प्रविश्य विन्चूरपुरं सुखेन साम्राज्यमनुभवन्विजयतेतराम् ॥ २ ॥

नीरानृसिंहकरुणाभाररघुनाथभूपतेर्नित्यम् ॥
साम्राज्यायुस्तनुभवसम्पत्तिः सुचिरमेधिषीष्ट भुवि॥२१॥
आनेड्डदीक्षितेन्द्रात्तिरुमलनृपतेः प्राप्तसन्मानवृत्तिः
श्रीमच्छ्रीसञ्जया(?)र्यामिधगुरुणा प्राप्तविद्याविलासः ॥
कृष्णां गोदावरीसंवलयितवनपर्त्यास्थपुण्याग्रगण्य-
श्रीमद्रामेश्वराख्यक्षितिपतितिलकास्थानकव्यग्रगण्यः २२
तत्ताद्दक्षात्मकरू(पो)त्तमपुरवसतेर्मुक्तराख्यान्वयेन्दोः
श्रीसीतारामभूमीपतिमकुटमणेस्ताद्दशास्थानभागे ॥
सन्धीभूतैःकवीन्द्रैःसमदकविघटागण्डभीरूढनाम्ना-
हूतःश्रीशैलताताभिधकृतितनुजो नूत्नदुर्गात्तवासः ॥२३॥
कविसार्वभौमविरुदाकलितः श्रीवेङ्कटार्यसहजातः ॥
रघुनाथविजयमेनं व्यतनोद्दिनमेकमेव कृष्णाख्यः ॥२४॥
गिरिकैरिगिरिविधुसम्मितिभाजि श्रीशालिवाहनस्य शके ॥
कोवनमपाश्विनसितदशमे रघुनाथविजय एष कृतः ॥२५॥
कविवाक्यम् ।

---

१ मिर्द्दः । २ सुवामिकद्रव्यैः । शके १५८७

यत्कविना कर्तव्यं तदिह त्वत्कीर्तिभूषणं भूपेन(?)सचि-
रघुनाथविभो कविवरविभूषणं तु त्वदायत्तम् ॥२६॥

इति कविकृष्णविरचितायां रघुनाथविजयचम्प्वां पञ्चमो विलासः ॥ ५ ॥

अधिकत्रिंशश्लोका गद्यं त्वेकं विलासके प्रथमे ॥
द्वैतीयिके च गद्यत्रितयं चैकोनविंशतिः श्लोकाः ॥ १ ॥
गद्यान्यत्र तृतीये चत्वारिश्लोककाश्चतुस्त्रिंशत् ॥
गद्ये द्वे चैकोनत्रिंशच्छ्लोकास्तथा तुर्ये ॥ २ ॥
गद्यत्रितयं श्लोकाः षड्विंशतिरत्र पञ्चमे कथितम् ॥
नवदुर्गकृष्णकविना जवेन रघुनाथविजयेस्मिन् ॥ ३ ॥

इतिश्रीशैलकुलतिलकवेङ्कटार्यवर्यपौत्रनवीनदुर्गपुरस्थिततातार्यवर्यविद्वच्चूडामणिद्वितीयतनूभुवः कृष्णकविसार्वभौमस्य कृतिषु रघुनाथविजयाख्यचम्पूप्रबन्धः समाप्तः ॥

—:०:०:—

मुद्रितमेतन्मुम्बय्यां गोपाळनारायणजनतया स्वकीये मुद्रालये ।

श्रीः

योधेप्ववाधेषु

रामकृष्णसूरिविरचिता

भार्गवचम्पूः ।

प्रथमः स्तवकः ।

श्रीपतिं प्रणमद्वृन्दारकवृन्दाभिनन्दनम् ॥

भवबन्धच्छिदं वन्द्यं वन्दे मान्द्यनिवृत्तये ॥ १ ॥

देवः शारदपद्मकोरकमदप्रध्वंसिपद्माकुच-
प्राग्भारस्फुटचारुपत्त्ररचनाचातुर्यरत्नाकरः ॥
लक्ष्मीनेत्रकटाक्षवीक्षणशरव्यापारलक्षीकृतः
क्षिप्रं पक्षिपतिध्वजो वितनुतां शस्तिं प्रशस्तं मम ॥२॥
निर्निमेषपदावाप्त्यै संविशन्ति वनेऽम्भसि ॥
गुणजालयुताः सन्तो धीवरा इति मे मतिः ॥ ३ ॥
मानससंचारिपदा भव्यगुणा भूतिमाश्रिता सरसा ॥
सत्कृतिरपि बहुकाकैः कलहंसीव प्रदूष्यते कुजनैः ॥४॥

तत्र ।

भाव्यालंकृतिहृद्य[illegible]सुपदन्यासोज्झितामस्कृतिः
क्वेयं नूनमनल्पदूषणपदं स्यादेव किं तावता ॥
सन्तः सन्ति सदा यदास्यसरणीसंचारिणः प्रस्फुर-
द्दोषास्तेपि गुणाः स्युरम्बुदमुखैरम्भासि सिन्धोरिव ॥५॥

अस्ति च चतुःसमुद्रवलयमध्यगतसकलवसुन्धराखण्डमण्डनं खर्वीकृतशर्वारिगर्वपर्वतैः विनिर्जितकोपाटोपैः स्फुरज्जटामुकुटविराजितोत्तमाङ्गैः पुरन्दरादिवन्दितवन्ध्यसुन्दरमुकुन्दपदारविन्दमकरन्दषट्पदैरविरतनित्यानित्यवस्तुविचारपरवशैर्मुनिजनैर्जनितसौभाग्यं सारिकासा रसहंसशुकचक्रवाककोकिपरपुष्टकण्ठध्वनिभिः पान्थानाह्वयदिवातिरमणीयमसमप्रदेशं कस्तूरीहरिणवराहसमुत्तुङ्गमातङ्गगवयकृष्णसारमृगपञ्चाननप्रभृतिभिर्वनचरैरप्यन्योन्यमवनपरैः पशुभिरधिष्ठितम् अधरीकृतनन्दनवनरामणीयकं निजाविमलकीलालबहुललोलकल्लोलोच्छलच्छलिततरतुपारपवित्रिताखिलराशे(?)जनाभखण्डमुकीर्तिकेतुपट्टैः स्नानार्थागतकिन्नरीगणनिर्धौतस्तनकुङ्कुमपङ्काङ्कितोत्तुङ्गतरङ्गवत्या भगवत्याः सरस्वत्यास्तीरम् ।यत्र परोपकारार्थजन्मानोऽनेकशाखिनः कमनीयपरिच्छदाः कनेपा इव पादपाः सन्ति । यत्र च लताः सर्वर्तुपुष्पवत्योपि अप्रदोषविकासिन्यो मुनिनिचयावचितकुसुमाः सन्ति ।

चूताश्वत्थकपित्थकुन्दतिलकप्लक्षाक्षसन्तानकै-
र्बिल्वानीलनमालतालपनसप्रोच्चप्रियालेङ्गुदैः ॥

खर्जूरार्जुनभूर्जलोध्रवकुलैराम्रातकाद्यैरपि
व्याप्तं तद्वरभूरिभूरुहगणैर्देवैर्यथा विष्टपम् ॥ ६ ॥

बहुलशकुनि विपुलार्जुनममितसकर्पभीष्मशतद्रुपदम् ॥
सुबहुशिखण्डिसमधिकं भारतचरिताद् सरस्वतीतीरम् ॥ ७ ॥

नूनमीर्ष्याभरादिव तयैव सरस्वत्या ।

अमरपुरसमृद्धिस्पर्द्धया वर्धयित्वा
निजरुचिरतटाक्रान्तसौभाग्यभाग्यम् ॥
तदनुभवसमोदस्तापसानां समूहः
समकृतसुरसम्पद्यस्य हः सस्पृहोऽपि ॥ ८ ॥

कदाचित्तत्र निगमाध्ययनचयनादियजनदत्तावधाना विषविषमाविषयाविषह्यरयग्रस्तविवेकग्राम्यजनानुग्राहका निखिलनिगमार्थपारदृश्वानो वशीकृतकरणान्तःकरणमातरिश्वानो भूरि यज्वानस्तपस्विनोऽवतेरुर्येषामतिविचित्रतमं चरितम् ॥

भवे रता अप्यभवाश्च केचिद्रमापसक्ता अपि नो रमापाः ॥
हिरण्यगर्भोपसृतास्तथापि हिरण्यगर्भास्तु न ते द्विजाग्र्याः ॥ ९ ॥

---

१ आम्रातको मधूकवृक्षः । २ जगत् । ३ शकुनिः पक्षिः दुर्योधनमातुलश्च । ४ अर्जुना वृक्षाः अर्जुनो भीमानुजः । ५ महपाणि सुदर्शनानि भीष्माणि भयङ्कराणि शतानि अनन्तानि द्रुपदानि वृक्षस्थानानि यस्मिन्, पक्षे- कुरुः कुरुकार्यैः भीष्मः प्रसिद्धः द्रुपदः द्रुपददेशराजा प्रसिद्धः । ६ शिखण्डी मयूरः भीष्मशत्रुश्च । ७ करणानि इन्द्रियाणि । ८ भवः शङ्करः संसारश्च । ९ रमापः श्रीपतिर्विष्णुः द्रव्यवांश्च । १० जगदुत्पत्तिकरो विष्णुः । ११ हिरण्यगर्भः श्रीमान् ।

संसारतापसंशान्त्यै तपोभिस्ते तपस्विनः ॥
चित्रं सततमर्चन्ति श्रीवरं जनतापदम् ॥ १० ॥

अवतीर्य सरस्वतीतीरं वीरुत्तरुणतरुसमुद्भिद्रसान्द्रकुसुमसमूहोद्भ्रमद्भ्रमरमञ्जुसिञ्जनभणितैरिव स्वयमपि तत्तटपावित्र्यहृतचित्ताः सत्रार्थं मन्त्रयामासुः ।

इतो भूमी रम्याऽसितमृगपदाङ्कैरतितरा-
मितो दर्भाः शश्वद्धरित इह नीवारपटलम् ॥
इतो वातः सारस्वतजलकणान् मूर्छति वहन्
पिकः प्रोच्चै रम्यं मधुसमयमावेदयति नः ॥ ११ ॥

अपि चास्माकम् ।

यज्ञसम्भारसौलभ्याद्विलुभ्यन्मनसामिह ॥
वृत्तिमुत्साहयत्येतत्तीरं सारस्वतं क्रतौ ॥ १२ ॥

तद्युज्यतेऽत्र यज्ञभागभुजः सुधाभुजः सभाजयितुम् । ततः ।

युक्तमित्येव ते सर्वेऽप्यनुमान्य समुत्सुकाः ॥
समग्रां सत्रसामग्रीं कल्पयांचक्रुरञ्जसा ॥ १३ ॥

अनन्तरं कर्षणादिना भूशुद्धिं विधाय विरचितश्च ।

तत्तस्मिन्हवउन्नतोन्नतचतुर्द्वारः सुधारञ्जितः
प्रत्यग्रस्फुरदाम्रपल्लवमरंकूसोल्लसत्तोरणः ॥
मन्द्रैरभिशोभितश्च निगमध्वानैरुदारो पृथु-
र्गन्धेदाः कुशनिर्मितास्तरणवान् रम्यः क्रतोर्मण्डपः १४ ॥

अग्निशालायां च गार्हपत्याहवनीयादीनां शरणानि मेखलाभिरुपशोभितानि विरचय्य ।

ततः स्नात्वाथ सलिले सरस्वत्या मुनीश्वराः
कृतजप्याश्च ते विप्रा यज्ञवाटमुपागमन् ॥ १५ ॥

प्रविश्य तस्मिन्विशालेपि सशाले मण्डपे प्रागग्रेषु दर्भेषूपविष्टाः प्रविभक्तकार्याधिकारा मुनयो महता पुण्याहघोषेण दीक्षां प्रवर्तयामासुः । तत्र प्रथमं मुख्यदेवतोद्देशेन क्रियमाणे सङ्कल्पे विकल्पस्तेषामन्तःकरणसदनं मदमत्तमातङ्ग इवोच्चशिलोच्चयदरीमध्यमध्यतिष्ठन् हरिहरविषयः ।

जगतामीश्वरत्वेन त्रयः पूज्यास्तथाप्ययम् ॥
नरः कस्यानुसरणादत्यन्तं क्षेममश्नुते ॥ १६ ॥

इति तथाविधे व्यतिकरे हिरण्यगर्भोपासकाः प्रोचुः । अहो कथमेते पण्डिता अपि हस्तास्थितवस्तुवीक्षणकृते दर्पणापेक्षावतां पन्थानमनुसरन्ति । यतः स्पष्टमेवैतत् ।

येन स्वीयेन धाम्ना ज्वलदनलचलज्ज्वालमालागरिम्णा
पुष्टैरिष्टैस्तपोभिर्लयसमयतमस्तोमलीढान्तराणाम् ॥
नृणां पूर्णात्मबोधप्रमदमविदुषां दृष्टिरुन्मीलिता द्राक्
यष्टव्यः सृष्टिनाथः स तु सततमतः सर्ववेदैकसर्गः ॥१७॥

तदुत्तरं सानुशयं शैवाः ।

यदङ्घ्रिनेक्षार्थागतमुदितवृन्दारकजनः
प्रभाचक्रभ्राजन्मुकुटतटसंघट्टगलितैः ॥

१ स्थानानि । २ यज्ञस्थानम् ।३ न्यसनो ४ हिरण्यगर्भो देवः (ब्रह्मदेवः) ।

स्फुरद्रत्नैर्नित्यं जनितसिकतं प्राङ्गणमहो
यदीयं तं देवं भवमिह भजामः सुरवरम् ॥ १८ ॥

तदूर्ध्वं भागवताः ।

यो नेत्रश्रुतिभारतीमृतिभिर्विज्ञायते नो गुणै-
र्यश्चाम्नायसमूहशीलनपरैस्तात्पर्यवृत्त्योच्यते ॥
तत्त्वानां निचयं प्रविष्ट इति या सम्भाव्यते स्वेच्छया
भक्तानां च भवाय भाविततनुः सेव्यो हरिः सर्वदा॥१९॥

इत्याग्रहग्रहोपमग्रस्तान्तरात्मानो महात्मानः स्वस्वोपासनवासनापरवशत्वेन परस्परं निजगदुः । ततः केचित् सुविचारशीलनपराः । आः किमेतेन विचाराचतुरेण भवतां विवादेन । तन्निशम्य वैष्णवादयः सर्वेऽप्येकीभूताः । कथमविचाराचतुरत्वमस्मद्विवादस्य यतो ब्रह्मादिदेवतानाम् ।

तिसृणामपि भूरिभाग्यभाजां जगदीशत्वमयं जगाद देवः ॥
स्मृतयश्च ततो वयं प्रपन्नाः शरणं तच्चरणावघापहत्यै ॥२०॥

विवेकिनः सम्यमुक्तं तथापि । यथा वा ।

दीपानामरुणसितादिकाचसारैः
क्लृप्तेषु स्फुटचषकेषु संस्थितानाम् ॥
दीपत्वं यदि च समं तथापि कान्तिः
श्वेतस्थे बहुलतमा तमांसि हन्ति ॥ २१ ॥

एवमेव निगमस्तुतपदनीरजानां तदुपाधिकृतवैषम्यजुषां तेषामाम्नायविशेषेपि यतस्तूर्णमर्णवघोरे संसारे निमज्जतां जन्मिनामज्ञान-

निवृत्तिद्वारा तत्स्वरूपसम्प्राप्तिफलमञ्जसा भविष्यतीति विज्ञानार्थं कश्चित्संप्रेषयितव्यः । ततः सर्वेप्येकमत्यमनुसृत्य को वै प्रेषयितव्यः कश्च कार्यक्षम इति च विचारयामासुः । विचार्य च धैर्यचातुर्यादिचर्याविद्धुर्यं विधातृपुत्रं भृगुं तद्योग्यं मत्वा तं प्रत्यूचुः।

मृगो याहि क्षिप्रं प्रथितगुणशाली सकरुणो
भवाम्भोधेरातङ्कोत्तरणशरणोच्चारणपरः ॥
जगज्जन्मत्राणप्रशमनविलासेष्वयमिति
त्रिषु ज्ञात्वेहि त्वं मुनिनिचयमादाय झटिति ॥ २२ ॥

स इत्यमाकर्णितमुनिजनवचनो भृगुः स्वचित्तेऽचिन्तयत् । अहो किमेतत् । छलसाध्यमिदं कार्यं मां मत्युपदिशन्ति । नायं हितोपदेशस्तर्हि त्यजेदेकं कुलस्यार्थे इति सर्वेपि मां महदवज्ञान्धकूपे प्रवेशयन्ति । तदिदमकार्यमनार्यक्षममवधार्य मावोचत् ।

कथं जगत्पूज्यपदेषु शश्वच्छलप्रयोक्ता भविता समृद्धः ॥
जिजीविषुः प्राणहरं निगीर्य क्रूरं गरं को हि भवेत्कृतार्थः २३

एतन्निशम्य मुनयः । न त्वमीशानां छलमकार्यं कृत्वापि पापभाक् । यतः स्वार्थं न प्रवृत्तः सर्वलोकशङ्कापरिहारेण परोपकारार्थम् । अकार्यकारिणोपि परोपकारिणो न दूष्यन्ते । शृणु तावत् ।

सशम्भोरम्भोधिं प्रमथमभियातुं पशुपते-
र्विषं किं व्यापारो जगति कथयस्वास्तुतिपदम् ॥
स्तुतस्त्वाष्ट्रप्राणप्रमथनविधातुः सुरपतेः
प्रवृतिः सौभाग्यं वितरति परेषामुपकृतौ ॥ २४ ॥

१ प्रसिद्धगुणयुक्तः । २ भातङ्को रोगःपीडा वा ।

-तस्मात्परोपकारार्थमकार्यप्रवृत्तिरपि न दूषणार्हा । प्रत्युत भीतिष्वपि फलतीति । पश्य ।

सम्प्राप्तं बत कर्दमादिभिरलं कष्टात्कलत्रं हरे-
स्तुष्टादेकमथाच्युतेन धरणीजन्मानमुन्मथ्नता ॥
आदित्यार्थकरेण सार्धमभितस्तेषां सहस्राधिकं
लब्धं कोपि समीहितेष्टफलके लोकोपकारं विना ॥२५॥

तत्तावत् त्वमप्यनया लोककर्तृप्रवृत्त्यापि भविष्यसि प्रशंसापात्रमित्युक्त्वा तूष्णीं स्थितेषु तेषु महर्षिषु ।

अथ परिहृतशङ्कातङ्कपङ्को मुनीना-
मनुनयपटुवाचां वाचमुच्चैर्निशम्य ॥
तदुदितनयवर्त्मन्यर्पितात्मार्यवृत्तः
सरभसमभिगन्तुं व्यापृतोभूत्तदर्थे ॥ २६ ॥

इति सूरीन्द्रश्रीमद्रामकृष्णविरचितायां भार्गवचम्प्वां प्रथमस्तबकोयं समाप्तः ॥ १ ॥

—०:०—

द्वितीयस्तबकः ।

अत्रान्तरे । प्रभूतनमलमालिनीतमस्तोमसम्भूतजनयनोपरोधसंहारैकचतुरकरः सहस्रकरः समतिक्रम्य प्राचीं सुराम्भःस्वरणिं स्वकरपरिमृष्टवारुणीदिगम्बरः कामुक इव शनैरस्ताचलविशालमौलिमनुससार । आश्चर्यमिदम् ।

पुंसां पांसुहृदंशुमानयमहो निर्दोषरागामिमां
मानार्हामपि पद्मिनीं स्वरमणीं त्यक्त्वा प्रतीच्यां रतः॥
तत्सङ्गाय तदम्बरं परिमृशन् दोर्भिः प्रयात्यग्रतः
कष्टं धामवतोपि तस्य चरितं जारापराधस्तु कः ॥ १ ॥

अपि च।

कुल्लं[1] मुचक्रवालं निजकरनिकरैः सम्प्रशाम्य प्रचण्ड-
श्चातुर्वर्ण्यं च तत्तत्सुविहितकरणे योजयित्वाऽव्यलीकम्॥
प्राप्ते कालेथ पश्चात्सपदि पुनरयं दीपसंक्रामितश्री-
रस्तं प्रत्येति कृत्वाप्यहह दिनकरः कोकलोकं सशोकम्॥२॥
अभ्युदये भवति नरः पूज्यो न विनाशकाल इति सिद्धम्॥
अद्भुतमिदं यदर्घ्यैरुदयेऽस्तमनेपि पूज्यते भास्वान्॥३॥

इति कौतूहलादनेकविधं तर्कितवत्सु जनेषु। अस्तंगतवति भगवत्यंशुमति अतिबहलतमतमस्तोमसंपूरिताम्बरतलोयं भुवनगोलको रत्नाञ्जनकरण्ड इव संवृत्तः। अथ वा।

निजकरपरिमर्शोद्भूतनूत्नप्रमोद-
प्रसरसमनुरक्तद्वारुणीसङ्गसक्तः[2]॥
रविरसितपटेन व्यावृणोदन्तुकामो
भुवनमिव सलज्जात्वन्धकारच्छलेन॥ ४॥

ततः सुगूढतरप्रस्तरोच्चयकन्दराधिष्ठितेषु वनचरसमूहेषु। भयादिव सञ्चरत्सूपवनतरुकोटरान्तरालतलं विहङ्गेषु। सनदत्सु च काककुलस्पर्धान्धीकृतादिवान्धेषु[3]। मानवतीष्विव मुकुलितासु

1 नेजस्विनः। 2 सुखेन यथातथा। 3 चकोर समूहम्।

'कमलिनीषु । प्रियविरहदूयमानेषु कोकलोकेषु । प्रोद्यद्रव्ययौवनमदालसाङ्गनाङ्गरङ्गेषु रन्तुकामे रङ्गोपजीविनीव शनैः सञ्चरतीव भगवति मकरध्वजे ।

व्यसने इव सप्तांशुदीप्तजिह्वाप्रदाहिते
नभसि प्रोद्यताः किंतु स्फोटका इव तारकाः ॥ ५ ॥

अपि च ।

भास्वत्कराग्निसदग्धं नभोभस्मेव मेचकम् ॥
यास्तस्मिन्विस्फुरत्तारास्ता हुताशकणा इव ॥ ६ ॥

अथ वा ।

ध्वान्तस्यान्ताय गच्छन्नवविरहवतीं प्रागुदिशं प्रेक्ष्य दत्वा
सूर्यो धुर्यः स्वहस्ताद्गतगगनसरस्तारहारानयासीत् ॥
मग्नं तं पश्चिमाब्धौ परयुवतिवशाद्वीक्ष्य पूर्वाहतोरो-
घातभ्रश्यत्सुमुक्तो ज्वलितमिव नमस्तारकाढ्यं वदन्ति ॥७॥

ततः कलावानपि स्वीयकलाकलापेन निखिललोकलोचनानि कुवलयानि चाह्लादयन्नमिताशिखरानितमुदयाचलमूर्धानमारुरोह

रतिनाथसहायतां प्रपन्नः कुमुदानन्दकरः कुरङ्गलक्ष्मा ॥
ककुभां वलयं विभासयन्नसमुदगादिन्दुरमन्दकान्तिकन्दः ८

नूनमिन्दिराबन्धोरिन्दोर्मदनसहायत्वं श्रिया प्रार्थितेन भगवता श्रीशेनैव प्रतिपादितम् ।

गीर्वाणैः संभ्रमध्य प्रसभमपहृतश्रीः पिता मे कलावां-
स्तत्सूनुर्बन्धुरिन्दुर्मम वितर विभो विचिमत्सानुरूपम् ॥

१ चक्रवाक समूहेषु । २ चन्द्रे । ३ चित्र वर्णम् ।

पद्मावाक्यानुरोधादिति दनुजरिपुः स्त्रीयसूनोः शशाङ्कं
वीरं विश्वं जिगीषोः सपदि रतिपतेः साह्यभूतं चकार ॥९॥

यातेस्तं चण्डभानौ निशि निबिडतमस्तामसं पूरिताया-
मिन्दुर्नीलाम्बरेणावृतवपुरसितस्यास्यमङ्कच्छलेन ॥
कृत्वैवं मानिनीनां मनसि मतमहो मानमाच्छिद्य चित्रं
मीत्यारूढः कुरङ्गे परिपतति नभस्याशु राजा द्विजानाम् १०

अत्र हेतुः ।

मानाभावात्सपत्न्या अनुनयजनितं सौख्यमप्राप्यमाणं
दृत्वा न्यासात्तदिच्छुस्तमथ विनिदधे रोहिणीचित्तवृत्तौ ॥
स्वस्यासौ सन्निधानादपसरति ततस्तत्र विज्ञाय जाड्या-
द्भूयोभूयस्तदर्थे विधुरतियतते नाधुनाप्याप्तकामः ॥ ११ ॥

अपि च ।

वयं विजितदृच्छया विषयसङ्गशून्या वयं
वयं प्रशमितेन्द्रिया इति न गर्वभाजो नराः ॥
स्मरेण जयता ध्रुवं विजित एष तन्नासिका-
विलेपनकृते सुधाघर्षक इन्दुरुज्जृम्भते ॥ १२ ॥

सौभाग्यं किल मूर्तमेव ककुभां लीलारविन्दाशितं
लक्ष्म्या देवनकन्दुकः किमु रतेः पात्रं सुधापायिनाम् ॥
शृङ्गारस्य करण्डकः किमुदधेः फेनस्य पिण्डश्चिरा-
दित्थं संजनयन्भ्रमं समुदितः प्रोद्दामधामा विधुः ॥१३॥

---

१ नक्षत्रराट् चन्द्रः । २ प्रोल्लुत्पन्नम् । ३ जितकामाः । ४ सुधयात्रः सुधा अमृत चूर्ण च । ५ दिशाम् । ६ क्रीडागेन्दुकः ।

इत्थं तर्कयत्सु लोकेषु भृगुरपि सुधांशुधामधवलितविपुलतारान्तरालो वियच्चरचकोरनिचयस्यामृताशनशालामिव सम्प्रवृत्तां त्रियामां समालोक्य विष्टम्भितगमनवेगः सम्पादितसान्ध्यविधिश्च तैरेव तपस्विभिः सह तत्रैव तां निशामनैषीत् ।

कोकानां विरहेण नूतनरतौ सीदन्नवोढाधिना
कान्ताश्लेषसुखानुरक्ततरुणीप्रेमातिरेकेण च ॥
पद्मानां परिमीलनेन कुमुदप्रोन्मीलनेन स्वप-
ल्लोकस्वापसुखेन साधमगमद्दोषा दिशं पश्चिमाम् ॥१४॥

ततः ।

अर्धोन्मीलत्कमलमुकुलोपान्तनिर्मुक्तगुञ्ज-
त्षट्पदालीकलरवनुतस्फीतसौभाग्यपूरम् ॥
दिग्मालिन्यप्रसरगरलग्रासकर्पूरगौरः
सुप्तोद्बुद्धद्विजकलकलैः प्रादुरासीत्प्रभातम् ॥ १५ ॥

तस्मिन्नवसरे ।

क्रीडामुत्थितपक्षिपक्षचलनैर्मालिन्यसत्यागतः
सत्कारं वपुषो जनोत्सवचयप्रेक्षास्फुटत्पङ्कजैः ॥
हास्यं चापि विधाय भर्तुरुपगमाख्यानं विना चालये
प्राची सङ्गतभर्तृकेव समभूद्दुर्चीर्णचीर्णव्रता ॥ १६ ॥

अपि च ।

भण्डितामिव तां प्राचीमनुनेतुमिवांशुमान् ॥
स्वकरस्पर्शमात्रेण व्रतयानुरागिणीम् ॥ १८ ॥

---

१ हंसा व्यधिः । २ रंजिता प्रतिदिशुत्ता च ।

बृहत्तिमिरसिन्धुरप्रमथनार्थमुद्गच्छतो
हरेः सपदि कस्यचित् समुपलेलिहानस्पृहा ॥
मुखाद्बहिरुपागता ललितशोणजिह्वेति किं
ततान भुवि विस्मयं तरणिबिम्बमभ्युदितम् ॥ १९ ॥

नभोम्भस्तामिस्रप्रसरदतिमालिन्यशरदः
सहस्रांशोरुच्चैरुदितवति बिम्बे द्युतिमति ॥
तमोनाटद्धोत्राविवर इव संलीनपरमं
मुनीनां यच्चित्ते तदपि परिहर्तुं भृगुरगात् ॥ २० ॥

उषसि सरिज्जले निमज्जनं विधाय कार्यभरादिव संजातमङ्क्षोत्तनं नित्यकर्म समाप्य कृतविषयवासनानिधानांस्तपोधनानविलम्बितं जिगमिषुर्भृगुः सविनयमिदमभाषत ।

भवत्तथ्यवचःपथ्यपाथेयपाथिकः पुमान् ॥
पाथोधिमपि वीक्ष्याम्बुप्रायं न मनुते कथम् ॥ २१ ॥

तत्कृतकल्याणरचनेन भवदाशीर्वचनेन समुत्पन्नकार्यविधानदाक्ष्योहं निर्विघ्नं गन्तुमुत्सुकोस्मि मामनुजानन्तु भवन्त इति ।
अथ कथनीयकीर्तय ऋषयः प्रोचुरुच्चैः ।

पन्थानश्च शिवास्तवामलमते गच्छन्तु कण्ठीरव-
क्रीडादारितदन्तिराजकलभैर्जुष्टां दशामार्तयः ॥
याहि क्षिप्रमुपेहि तात चपलं स्तुत्यं च कृत्यं बुधै-
राक्लिष्टं प्रविधाय सायक इव श्रीकण्ठचापच्युतः ॥ २२ ॥

---

१ सिंहस्य मूर्धस्य । २ गुहायानिर्यर्थः । ३ सिंहेन क्रीडया उत्पाटितो यः दन्तिराजः तस्यानाम् । ४ पीडाः । ५ पिनाकधनुषः मोतेः ।

तत्तात कृतकृत्यस्य तव क्षिप्रं पुनर्दर्शनमस्तु इति ।

मुनीशानां याशीर्वचनरचनोत्पादितधृतिः
प्रशान्तव्यामोहः सपदि सनितान्तप्रमुदितः ॥
त्रिलोकीसञ्चारक्षमगतिरजस्योधिवसतिं-
प्रतस्थे प्रस्थानोचितविधिमुपास्येष्टफलताम् ॥ २३ ॥

इति सूरीन्द्रामकृष्णविरचितायां श्रीभार्गवचम्प्वां द्वितीयस्तबकोयं समाप्तः ॥ २ ॥

तृतीयस्तबकः ।

ततो भृगुर्गच्छन्नध्वनि कृत्यसिद्धिसूचकान् शुभशकुनानवलोक्य सहर्षम् ।

ध्वाङ्क्षा दक्षिणतः प्रयान्ति सहसा चाषाः पुनः सव्यत-
श्चैतो मोदभरानतं च हरिणी शावेन साकं ययौ ॥
मन्दं गन्धजलौघबिन्दुनिचयप्रोद्भूतभारादिव
वाति श्लिष्टवियोगिनीहृद्वनीसीरः समीरः पुनः ॥ १ ॥

तत्सर्वथा कृतकार्योऽहमार्यदर्शनार्थमागमिष्यामीति विचिन्त्य अनेककोटिविमानवलयशालिना त्रिदिवाध्वना विलम्बितपदं संचरन् । ज्योतिष्टोमादिना प्राप्तनाकसौख्यान् सुकृतिमुख्यान् विलोकयामास ।

---

१ प्रस्थानः स्थानम् । २ काकाः । ३ वियोगिनीहृदयरूपायां पृथिव्यां लाङ्गलमिव दुःसहद इत्यर्थः । ४ पुण्यवन्मुख्यान् ।

कचिद्विबुधसुन्दरीसरसतानसारस्वर-
प्रभूतरसलालसप्रसृतकर्णशृङ्गारकः ॥
क्वचिद्युवतिकोमलावयवसौष्ठवालोकन-
प्रदत्तनिमिषोज्झितस्तिमितनेत्रपङ्केरुहः ॥ २ ॥
कचिच्चटुलकोकिलाविकलकण्ठचण्डारव-
प्रतिध्वनितपूरिते महति नन्दनाख्ये वने ॥
स्मरप्रहितसायकव्यतिकरातिभीरुः स्वयं
प्रयाति च मृगीदृशः स्तननगान्तराले जवात् ॥ ३ ॥
कचिल्ललितनीविसंत्रुटितहारभाराद्भुत-
व्युदस्तकुचचोलके घटितहस्तमाचालकम् ॥
प्रदष्टरदनच्छदं त्रिदशवारवामभ्रुवा
समं समरमारभत्स्मरजयाय कश्चित्कृती ॥ ४ ॥
इति सपदि विलोकयन्नवंशो
दिविचरकेलिकलाकलापमारात् ।
सुरसदनसदो विनिन्द्य दूरात् ॥
त्वरितपदं प्रययावसज्जमानः ॥ ५ ॥

अपि च ।

गीर्वाणवाणिनीभिः सहपुण्यमनन्ययोपयोग्याभिः ॥
रमनः सुरानमन्यत राजा वाराङ्गनाभिरिव लुब्धान् ॥ ६ ॥

इत्यतिक्रम्य वृन्दारकवृन्दममन्दगतेन तत्पुरस्थान्यतिक्रमितुं रतवेगे मृगी ।

---

१ वेगेनन्वयः । २ नातिशः ।

स्वर्लोकं समतीत्य गच्छति पुरस्तस्मिन्नतर्किस्फुटं
देवैर्वासरमात्रलङ्घितहरिश्चक्रः स सीरो हरिः ॥
किंवा पादपपादपाटनपटुस्तीव्रो नभस्वान्पुनः
काकुत्स्थस्य किमुत्पथाशरशिरःसञ्चारसारः शरः ॥७॥

एवं तर्कितवस्तु सुपर्वसु महर्लोकादिलोकानतिक्रम्य किन्नरैः किन्नरीभिः समं सततं सङ्गीतविनुतरिङ्गत्तरङ्गां गङ्गामेवगाह्यागत प्रतस्थे ।

जनकभवावृत्तान्तं विज्ञातुं व्योमवर्त्मनेव सुधीः ॥
रभसा लङ्कास्थानं विधिसूनुरगात् समीरसूनुरिव ॥ ८ ॥
सत्यलोकाभिधा यस्य सार्थकानन्यपेक्षया ॥
नान्धस्येव पितृप्रीत्या नाम राजीवलोचनः ॥ ९ ॥
न यत्र गच्छन्त्यवसंवसंगिनो न नास्तिकाचारपथानुसारिणः ॥
न योगनैविस्यशमाधकारिणस्ते यान्ति येधर्मधनैकशालिनः॥१०॥

यस्मिञ्श्रीमद्भगवतो विराड्रूपस्य विष्णोः शिरोभूते स्वीकृताकृतयः श्रुतयः समवलोक्यन्ते । नैतावतैव ।

संवत्सरायनयुगर्तुसपक्षमास-
काष्ठाक्षणप्रहरवत्सलमुहूर्तकाद्याः ॥
कौलप्रधानमहदिन्द्रियचित्तधर्म-
प्राणादयस्तनुभृतो निवसन्ति यस्मिन् ॥

यश्च ।

---

१ आत्मा । २ हनूमान् ।

बृहद्व्रतवतां प्रेङ्खद्विमानैः सर्वतो वृतः ॥
यथा सूर्योदयोन्मीलत्पद्मकोशः शिलीमुखैः ॥ ११ ॥

परिखाप्राकारोन्नततरगोपुरैः सर्वतः कमनीयतमरतमांगि स्वकान्तिकल्लोलकवलयन् विराजते । यत्समंततः सततवसद्वसन्ताश्रितवासं कारिकासिकुसुमसौरभ्यलुभ्यन्मधुकरनिकरमृदुमधुरझाङ्काराभिसाराव्यापृतविरहाधीरमधुकरीगणपक्षविपक्षो। स्वमानसञ्चलन्मञ्जुसन्तानतरुपल्लवैरनिशं दिव्याङ्गनासंगातिसक्तानां नूनं स्ततमारविडम्बनानि संत्युपवनानि ॥ १२ ॥

यत्र स्वयं सृष्टिविधानदक्षो दक्षादिकाध्यक्षगृहीतशिक्षः ॥
साक्षात्स्वयम्भूर्निवसत्यमीदिणं कः क्षीणधीस्तं क्षमते प्रतोष्टुम् ॥ १४ ॥

यस्मिन्निखिलजगन्निर्माणवैदग्ध्यनिधेर्विधेरस्ति सभा । यस्यामखिलनिगमार्थपरिशीलनपरिज्ञातधर्माद्यनेकसाधनसमूलपरिहृतकषायास्तत्क्षणे मोक्षपदप्राप्तिक्षमा अपि स्वोपास्यचतुरास्याभिमत्या सम्प्राप्तद्विपरार्धावसानव्यवधानाः पूर्वचित्याद्यप्सरसां मधुमाधुरीसमधुरीकरणपटुमाधुर्यसरसङ्गीतश्रवणजनितानन्दतुन्दिलमनसस्तापरिवनः सभ्यत्वं भजन्ति । यस्यां च वासवादिविबुधविद्याधरसिद्धगन्धर्वनिजमुकुटतटखचितविमलहीरनीराजितचरणराजीवः प्रजासर्गनोदितप्रजापतिमण्डलो जगन्निर्माणप्रवणान्तःकरणः स्वीयमध्यासनमध्यास्ते । तस्मिन्महताध्वना सञ्चरन् क्वाप्यसज्जमानोद्यैव मज्जनहज्ञानामीति सज्जमानः सज्जनाग्रणीः पथि

---

१ भृङ्गमधुराय ।

पथि नमज्जननमस्यानपेक्षो विघटितपट्टकपाटिकाद्वारः समतिक्रम्य इन्द्रनीलमणिविरचितसम्यक्कुट्टिमान्तरान्तरानिबद्धविधुकान्तकान्त्युपहासितभरणं सभाङ्गणमुल्लङ्घ्य भृगुः ।

परिहृतातिमिरौघं पावकोद्धर्तकार्त-
स्वरविरचितभित्तिव्युप्तरत्नप्रभाभिः ॥
अथ झटिति सभान्तं न्यस्य भीतिर्दिवेशे
निजजनकसुहृत्यद्भूतटीसूत्रधारः ॥ १९ ॥

सति कृतप्रवेशे तस्मिन् ।

चिरसङ्गतयोः पितृपुत्रयोः प्रियसङ्गमम् ॥
पश्यामो हन्त हृष्यामः प्रणयोद्रेकदर्शनात् ॥ १६ ॥

एवं समुत्सुकेषु सभासत्सु भृगुरपि विधातुरविदूरे सञ्चरन्नप्यकृतगुणवर्णनप्रणामः स्वप्रौढं नाटयन् सार्वज्ञं निजपितरमनवेक्ष्यैव संविवेश ।

सानन्दोऽपि सवन्दनादिषु पितुस्त्यक्तार्यमर्यादव-
त्सावज्ञं न चकार कारणवशात्तस्मै प्रणामादिकम् ॥
सोत्कण्ठापि चिरागतप्रियपरिष्वङ्गाय लज्जावशा-
दुन्मुक्तप्रणयेव भर्तारि परीरम्भं सतीवाङ्गना ॥ १७ ॥

तत्रावसरे सदःसमक्षमात्मावहेलं मन्वानः स मन्वादिजनपिता कमलासनः ।

रोषावेशकषायितलोचनगुणभ्रूचापवेगच्युता-
पाङ्गोद्दामाशितमुखैः स बिभिदे हृत्पङ्कजातं भृगोः ॥

१ वार्तस्वरं सुवर्णम् । २ प्रणयः प्रीतिः उद्रेकः अतिशयः। ३ गतप्रीतिः ।

नैव स्नेहवशेन ते विदधिरे भेदं मुदा रेमिरे
तस्मिन्नस्तमितास्तु ते पुनरहो मोहस्य चित्रा गतिः ॥१८॥

एवमपि रोषनिःशेषितधृतिर्विधूनयं निजतनयं दिधक्षन्निव त्रिलोकयांचक्रे ।

आश्चर्यं किमिदमधीरमानसानां
क्रोधो यद्दुरतितरां धृतिं नराणाम् ॥
यस्यास्योदयसमकालमेव चक्रे
सावज्ञं शतधृतिमाशु धैर्यरिक्तम् ॥ १९ ॥

पुनः स्वतनयेऽविनयसम्भवः कथमित्याशङ्क्य चिरं चिन्तयाञ्चकार ।

दक्षा दक्षादयः सर्वे तनया नयवर्त्मनि ॥
अयं कथमिवोत्पन्नः चन्दनात्कुटजाङ्कुरः ॥ २० ॥
विस्पष्टं दुष्टसङ्गेन कष्टं भ्रष्टो हि मत्सुतः ॥
न किं मृगमदामोदो हिङ्गुसगेन नश्यति ॥ २१ ॥

तथाभूतानां केषाञ्चित्सङ्गेनैतद्भावं प्रातस्यास्य दग्धोद्गलेन किमप्याश्चर्यम् ।

काकानां कुरुते नतेन फणिनां दर्शेन हिंसाशया
व्याघ्राणामसदावृतः सुरसनच्छेदेन चित्तः क्षणात् ॥
क्रोडानामथ रक्षसां द्विनवधाद्दुर्वायुना पानतो
दुष्टानामनयादिदुर्गुणचयाद्धा हन्त को विस्मयः ॥२२॥

---

१ अटनीतिम् । २ दग्धुमिच्छन् । ३ दष्ट्युन्मत्तेन ।

अथ वा नैकस्य सर्वाण्यपत्यानि गुणैः समान्येव भवन्तीति विस्मयः ।

कमलासुधासुधाकरहालाहलशंखवारुणीकरिणः
तरुतुरगधेनुभिषगप्सरसः सिन्धोरपत्यानि ॥ २३ ॥

अपि च ।

त एते सूनवः ख्याता नूनं किरणमालिनः ॥
भिषजावश्विनौ शास्ता यमः क्रूरः शनैश्चरः ॥ २४ ॥
पटीयाननघः श्रीमान् वदान्योपीच्यदर्शनः ॥
विनीतस्तनयः पुण्यैरगण्यैरिह लभ्यते ॥ २५ ॥

तदस्तभूरिसुस्ततोहमेव किमेतेन शिक्षितेनेति विचारपरवशे मनसि विमनसि ।

सम्बन्धभाषणमुखाकृतिभिः परेषां
जानन्ति ह्यवरमध्यमबुद्धिमन्तः ॥
तत्रार्यधीर्भृगुरतः पितुरिङ्गितेन
स्वान्तं प्रचण्डतरकोपवशं बुबोध ॥ २६ ॥

बुद्ध्या पितुस्तेन कृतावमाने हेतुं विनिश्चेतुमलं न सभ्याः ॥
एवं हि गम्भीरतरान्तरास्ते मारम्भदुर्ज्ञेयविधेयमार्गाः ॥२७॥

एवं स्वपितरि मुनिरुपदिष्टशान्ते कारुण्यादिसद्गुणाभावमनुभूय ततः स्वौद्धत्यपरिहाराय धातारमनुप्रणमन् सरस्वतीतीरस्थमुनिजनादेशकरोहं न ज्ञेयमुद्गतलमित्यनुवेलं विज्ञापयांबभूव । ततः । स निःशेषितकोपपङ्कः पङ्कजासनः सविनयं निजन-

१ लक्ष्मीः । २ बृहस्पतिः ।

रणप्रणतं भृगुमुत्थाप्य शिशिरतममात्मजालिङ्गनानन्दं क्षणमनुभूतवान् ।

कर्पूरः स हिमालयः समलयः क्ष्मानन्दनश्चन्दनः
सप्रालेयरविः शुचिप्रवहतां पूरः सरित्पाथसाम् ॥
स प्रातः शिशिरो मरुत्कमलिनीनालं परेपीदृशाः
पुत्रालिङ्गनपथ्यशीत्यनिवहस्यार्हन्ति नैते कलाम् ॥२८॥

लोकोत्तरमस्येदं दास्यमिति सविस्मयेषु सभ्येषु ॥
निजपितरमनुज्ञाप्य प्रस्थानं चाकरोद्गुरुस्तस्मात् ॥ २९ ॥

इति श्रीमत्सूरीन्द्ररामकृष्णपण्डितविरचितायां भार्गवचम्प्वां तृतीयस्तवकः ॥ ३ ॥

चतुर्थः स्तवकः ।

ततः कतिपयक्षणैः प्रणतजन्मिजन्मा जित-
प्रभूतदुरितद्रुमक्षयदवस्य गौरीपतेः ॥
शिलोच्चयमगाद्द्रुतं द्रुहिणसूनुवत्संसर-
त्समीरणरयाधिकप्रबललोललोलागतिः ॥ १ ॥

ततो विदूरे पुर एव पुरारिगिरिमपश्यत् ।

स्वर्गङ्गोदकफेनपारदसुधाकुन्देन्दुमुक्तास्फुर-
द्दिग्दन्तिनिर्जरधेनुनिर्मलपयःकर्पूरकम्बुप्रभाम् ॥
मुष्णन्नुच्चतरेण कान्तिपटलेनात्युन्नतो राजते
कैलासः सुरधुर्यधूर्जटियशःसंघात एव ध्रुवम् ॥ २ ॥

यत्र ।

नोल्लासः पङ्कजानामविकसनमथो नैवमिन्दीवराणां
योगः कोकाङ्गनानामभिमतिरनिशं कामिनीनां न यस्मिन्॥
तापः सचारभाजां रविकरनिकरान्नेन्दुपीयूषभाजां
क्षुद्बोधश्चाण्डजानां त्रिपुरहरशिरश्चन्द्रिकासन्निधानात् १
गौरीकर्पूरगौरोरगतुहिनकरोक्षादिभिः क्षीरगौरै-
र्हम्दोपान्ताय चात्तं नयनगलफणामध्यमुष्केषु नैल्यम् ॥
नूनं तस्मादिनोच्छस्फटिकमणिशिलाजालशाली स शैलः
प्रावृण्मेघानुकारिद्युतिभरमधुरान्सिन्धुरान्संदधार ॥ ४ ॥

इतो बकुलमण्डलं नवतमालमालामितः
कदम्बपटलीमितस्तिलकतालसन्धानितः ॥
इतश्च कदलीरितो विबुधपादपानां कुलं
पुपोष महतामहोच्छ्रितजनेनुकम्पामरः ॥ ५ ॥

इति कौतूहलाञ्चितचित्तः स द्विजः क्षणमवलोकयांचक्रे। तस्मिन्ननवरतवसन्तावतारविस्फारितनवकिसलयकुसुमभराभुग्नबन्धुरस्कन्धतरुसमारूढकलकण्ठकण्ठध्वनिप्रतिध्वानवति। अत्युच्चतरतरुशिखरारूढकिन्नरमिथुनपङ्क्तादिस्वरगीयमानमहेशयशःपीयूषमधुरिमाणमास्वाद्यानन्दसन्दोहपरवशतया विगलितस्मृतिः क्षणं बभ्राम। ततः कार्यवशादाप्तस्मृतिर्भृगुः। हरचरणराजीवा-

---

१ सूर्यकान्तमणि-प्रज्वलितः। २ बन्धुरी वृक्षविशेषः (साफल्या-र्थे इति)।

लोकनोत्कण्ठितस्वान्तैर्विबुधविद्याधरतापसादिभिरनिशमभ्यस्तया पदव्या श्रीमन्महेशद्वारप्रदेशमाससाद ।

भ्रमद्भ्रुकुटिविभ्रमद्विकटचण्डदण्डायुध-
प्रचण्डभटमण्डलीभुजभुजङ्गभङ्गक्षमैः ॥
तुषारगिरिगौरवैः प्रथमयूथनाथाधिपैः
सुगुप्तमनिशं निशाकरकलावतंसानुगैः ॥ ६ ॥

तत्र । निजनाथस्य शिवस्य अनुजन्मा कनिष्ठभ्राता अयं भृगुः पूर्वं रुद्रो भृगुरप्यनन्तरं ब्रह्मणः पुत्रोयामिति सविनयं नमद्भिः प्रमथगणैरनिवारित एव प्रविवेश ।

वारणशतानि विप्रैः प्राप्यन्ते क्षुद्रभूपतेर्द्वारे ॥
द्वारे धनदपतेरपि नैकमपि प्राप वारणं स भृगुः ॥ ७ ॥

अथ चपलपदं सदःसन्निधिं स विधिसुतः समासाद्य अतर्कितकार्यविधानदक्षः शोणाक्षिकोणेन क्षणमपश्यत् यस्मिंस्तत्त्वावमर्शहर्षिततनूरुहैः सनकादिसिद्धसमूहैरनुक्षणमुपास्यमानः स भगवान् भवः सततमास्ते ।

गौरवं गीयते तस्य विमन्यैर्जगतां गुरोः ॥
सद्योजातोपि यः माचामाचार्यपदवीं गतः ॥ ८ ॥

क्व नारीपीनोरःप्रभवपरिरम्भव्यतिकरः
क्व शून्यव्यामोहव्यसनततिरात्मन्यभिरतिः ॥
तयोरेकत्रैव स्थितिमपि निसर्गाद्विषमयोः
सदान्यस्तासूयं घटयितुमलं कस्तदपरः ॥ ९ ॥

---

१ वारण हस्ती निवृत्तिः ।

यस्याद्भुतं चारित्रम् । यः सकललोकमवभयसंहरणोपि भवभीमश्च सर्वामरमौलिस्थलीऽयुप्तचिन्तामणिरपि कपर्दी । जगन्निवासोपि श्मशानवासः सर्वजगदन्धःप्रदोपि भिक्षाशनः । जगत्प्रावरणोपि कौपीनधरः । दिक्पालार्पितश्रीरप्यकिंचनः । अहो मित्रपदवीं प्राप्तः कुबेरोप्येतत्प्रसादनात् विपुलसम्पद्वरोपि लोकेकृतघ्नतानिर्भयत्वेनास्य किंचनत्वं कथमुपेक्षते ।

कौपीनेन्दुकपालकृत्तिभसिते प्रेतास्थिमालाविष-
व्यालालङ्करणस्य सद्वृषपतेरर्धाङ्गजायाकृतेः ॥
दारिद्र्यं दधतः श्मशानवसतेर्यद्भूस्यकेशः सखा
ख्यातोसौ धनदो मुधा बुधजनैर्यो नाभिजातः खलु॥१०॥

अत्र कारणमेतदेवेत्यवगम्यते ।

लोके यत्किल वैभवं तदखिलं गौरीशकारुण्यतो
निःस्वत्वे खलु तस्य कारणमदः शङ्केहमेकं पुनः ॥
यक्षाक्रान्तधना हि यान्ति धनिनो नैःस्वं तु यक्षाधिपः
कोशो यस्य सदाधितिष्ठति न किं यास्यत्यसौ निःस्वताम् ११

स इत्थं सभोपान्ते तिष्ठन् स्वान्ते एव सविस्मयं तर्कयामास। ततो भगवानपि चिराद्रुपगतमात्मबन्धुमवलोक्य सोत्कण्ठम् ।

उत्सङ्गाच्छैलकन्यां त्वरितमपनयन्बन्धुविश्लेषदुःखं
स्वान्तादुत्कृत्य पीठात्त्वरितमथ सुहृत्स्नेहपाशाविव द्वौ ॥
दोर्दण्डौ सम्प्रसार्य प्रसभपदगतिः स्नेहविछिन्नचेता
आश्लेषार्थं समायाद्गुरुसविधमहो मोहपाशो बलीयान् ॥१२॥

१ व्युनः 'दुवप् बीजसंताने'स्तः । २ कपर्दो जटाजूटः 'कपर्दी'। ३ अन्ध- अन्नम् । ५ कुबेरः ।

इत्थं नीलकण्ठं निजोपकण्ठं समागतमवेक्ष्य सतिरस्कारं भृगुरवोचत् । श्रूयतामनभिज्ञ ।

स्फुटं प्रीतिर्लोके समगुणवतामेव सुभगा
क्व ते शीलं भूषा चरितमथ वासः क्व च मम ॥
न मां स्प्रष्टुं योग्यः किमुत परिरब्धुं त्वमशुचिः
ममीहे सम्बन्धं न तव भव दूरीभव जवात् ॥ १३ ॥

किंच ।

चिताभसितभूषितं विगतशौचमाभीषणं
कपालवदशोभनं शववितण्डमुण्डस्रजा ॥
श्मशानमिव ते वपुर्यदनवेक्षणीयं सदा
सदाचरणशालिनः किल न रन्तुमस्मिन् क्षम. ॥ १४ ॥

एवमखिलश्रुतिनिकरसंस्तुतपदपङ्कजः शङ्करः अकारणं दुरुक्तैस्तुदन्तं भृगुं शोणायमानदृक्कोणेनावलोक्य ।

कोपाटोपावधूतभ्रुकुटितटभवद्दान्तसम्पातदीप्यद्भालस्योदग्रवह्निप्रसरदुरुतरज्वालमालावलीढम् ॥
ब्रह्माण्डं संविधित्सन्निव पवनगतिर्वाडवं हन्तुमुच्चैरुद्यम्योद्दामशूलं प्रमथपतिरगादाशु वीतानुरागः ॥१५॥

तत्रत्यातिपरुषतरमभाषत ।

---

१ अशुद्धम् । २ कुम्भशकलयुक्तं पक्षे भिक्षापात्र(पाळ)युक्तम् । ३ संस्तुतपादकमलः । ४ क्रोधवेगेनावधूतं यद्भ्रुकुटितटं तन्मध्ये उत्पन्नः दान्तसम्पातो दमितवेगो भालस्थः प्रचण्डः वह्निस्तृतीयनेत्रानलः तस्य प्रसरन्त्यः उरुतरा अतिशयेन ज्वालमालाः ज्वालासमूहाः तेनावलीढं व्याप्तम् । ५ दग्धुमिच्छन् । ६ शिव. ।

सत्राज्यपीवरनितम्ब कथं बतासि
त्वं नित्यहोमभवधूमविधूसराक्षः ॥
किं मर्तुकाम इव जल्पसि मामनल्पं
शूलाहतस्त्यज कुलायमिदं मदग्रे ॥ १६ ॥

एवं भगवतः खण्डपरशोरकाण्डविच्यण्डभङ्गशाङ्कारोम्मितशंमरोषभीषणानलज्वालावलिषु पतङ्गायितमात्मानमवेक्ष्य स भृगुर्द्धमहात्मनः सरभसमभयलम्भनाय श्रीशम्भुसम्भावनीयसौभाग्यभुवं भवानीं सेस्तैवैरदम्भं सम्भावयामास ।

सरम्भसतरसरवाच्चण्डदोर्दण्डसन्मण्डलाकृष्टकोदण्डदण्डाग्रनिर्मुक्तनालीकरंहस्त्रसद्यस्तशस्त्रासुरस्तोमसम्भावितोदारपादाम्बुजे ममथितजगदण्डवैतण्डदण्डायुधकाधावस्फूर्जतमोद्भवदर्पातिविम्यन्नाधिमशान्तिक्षमोदारकीर्तीन्दुभूरिप्रभापूरिताशेषदिग्मण्डले ॥ प्रचलदमलकर्णताटङ्ककोपान्तसच्युतसद्धीरकोद्गच्छदच्छप्रभाचक्रवालस्फुटोदारसञ्चारलीलाभिभूनोदितग्रीष्मतिग्मांशुतिग्मप्रभे । प्रकुपितदितिकोपसम्भ्रच्यवज्ञरिदानेदयोदामदर्पान्धगन्धद्विपौलानसंदर्शने पाहि मामद्य भूताधिपेद्ग्रगृ राजगद्धात्रि तुभ्यं नमः ॥ १७ ॥

तदानीमनुकम्पया तदवनाय ।

दरद्योतोदारप्रहसितगुणाकृष्टपुरजि-
न्मनोमीनामानापनयननिधी व्यग्रमनसा ॥

---

१ कुलाय शरीरस्थानं देहाभिमानं यावत् । २ नालीका बाणाः । ३ हस्तिबन्धनस्तम्भः । ४ दरः ईषन्मन्दस्य चीत इव उदारं प्रहसितं हास्यम् ।

मदा मार्व्यं यस्याः प्रमथपतिना प्रादुरभव-
च्छिवा साक्षाद्दक्षान्धकदमनकोपप्रशमने ॥ १८ ॥

क्रोधोद्धतान्यकसपत्नविरिञ्चिमूर्वो-
र्मध्ये रराज गिरिराजसुता नतभ्रूः ॥
लोकत्रयान्तकरमृत्युमुमूर्षुमध्ये
दिव्या जरामृतिहराऽमृतवल्लरीव ॥ १९ ॥

अत्रान्तरे ।

प्रदोषप्रारम्भे दरविकसदिन्दीवरदलो-
ल्लसल्लीलास्याह्वतिपटुरपाङ्गो नगभुवः ॥
मृगीभ्रैश्यद्वृद्धेर्भयमपनयन्नाविरभव-
द्वृशं कोपाविष्टं शमनशमितारं च शमयन् ॥ २० ॥

तदानीम् ।

प्रभवति मत्प्रतिघातादनिशमसाविति समस्मरमनङ्गः ॥
दुर्गापाङ्गसहायः कोपान्ते शिवमनस्यथाविरभूत् ॥२१॥

ततः पञ्चेषुशरवञ्चितकुरङ्गमनङ्गरिपुमवगम्य विरिञ्चिमुखाच-
पञ्चतरसञ्चलदङ्गुलिकसंचारसञ्चालितवीणागुणनिचयसम्भूतगम्भी-
रमधुरस्वरमाधुरीविडम्बनपटुतरेण सविनयमिदमूचेऽचलकन्या ।

अविदितपरिणामः कर्मणामप्रवीणः
प्रवणमतिरथास्ते तेष्वदस्तावदास्ताम् ॥
त्वमसि विदिततत्त्वो दुष्कलस्यास्य कस्माद्
द्विजमनुजमिमं ते दैवेरं मेभिहंसि ॥ २२ ॥

---

१ अन्धकघातः शङ्करः । २ प्रवणमतिः नम्रमतिः । ३ अमृतः मृत्यु-
नाद्धुरस्य भृगीश्वीरसनितः पार्वत्या भृशं दैवत्वम् ।

इति तुहिनगिरीन्द्रकन्यकास्यप्रवचनपाशनिबद्धहृडिहङ्गे ॥
गतवति शममीश्वरे स सद्यश्चपलपदमपासरदस्य दृष्टिपातात् २१

कुपितमृगेन्द्रमुखादिव प्रमुक्त
श्चकितविलोलविलोचनः कुरङ्गः ॥
चपलपदं तमसः परं पुरस्ता-
त्सभृगुरगारमगाद्धान्तकस्य ॥ २४ ॥

इति श्रीमत्सूरीन्द्ररामकृष्णपण्डितविरचितायां भार्गवचम्प्वां चतुर्थस्तबकः ॥ ४ ॥

—०:०—

पञ्चमस्तबकः ।

ततोऽध्वनि गच्छन् भृगु. महर्षिः । अहो मुनिवराशीर्वचन-कवचेनैवाद्य संरक्षितोऽस्मीति [illegible]कारमादेव पुरस्तेजसां रा-शिमद्राक्षीत् । किमेतदिति [illegible] दृष्टिं प्रसार्य श्रीरमणचर-णपरि[illegible]ग्यानां शरत्किरणमालि-[illegible] सर्वतः परितं श्रीम-द्[illegible] ददर्श ।

[illegible] पुराणैः स्तुतः
[illegible] ॥

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible]
५ [illegible] ।

ते मायापटलं व्युदस्य विगलत्तापत्रयाः सर्वतो
वैकुण्ठं खलु यान्ति नैवमपरे सारतरैः साधनैः ॥ १ ॥

किंच ।

नमन्नमुचिसूदनस्फुरदुदारमौर्युल्लस-
न्मणिप्रकरसंवलद्वहलकान्तिनीराजिते ॥
हरेः पदसरोरुहे रतिभृतां न भूयो भवो-
द्भवो भुवि भवान्तरद्भुवनभाग्यभाजां सताम् ॥ २ ॥

अपि च ।

यस्याः शोभनशोणकूणितचलदृक्कोणनैसर्गिक-
श्लक्ष्णापाङ्गतरङ्गितेक्षणकृते यक्षेन्द्रदक्षादिभिः ॥
तप्यन्ते नितरामुरीकृतमहायत्नैर्यदावासतः
सा श्रीराश्रयते श्रियं श्रितनुतां लोकः स कैः स्तूयते ॥३॥
यत्रत्याः पशुपक्षिणोपि नितरामानन्दचिन्मूर्तयः
सर्वे शर्ववदुर्वनुग्रहजुषः क्षीरोदकन्यापतेः ॥
धन्यं तद्धि पशुत्वमेव महतां शोच्यं न यत्संमतः
श्रीशानुग्रहभाजनं तदितरव्यर्थं सुरत्वं दिवि ॥ ४ ॥
वैचित्र्यात्कर्मणां यत्र वैजात्यं नैव जन्मिनाम् ॥
नूनं मनोविनोदाय श्रियः कान्तेन कल्पितम् ॥ ५ ॥

अपि च ।

यत्रारामसुरम्यसीमविलसत्कासारतीराश्रितो
हंसीभिः स्मरदीपदीपनवरैर्भावैरपि भ्रामितः ॥

---

१ भक्तिभाजाम् । २ भवोद्भवः जन्मप्राप्तिः ।

हंसः कंसनिषूदनस्य यशसा मालापमालामिव
श्रुत्वोद्यत्कलकण्ठकण्ठनिनदं तत्याज रत्यादरम् ॥ ६ ॥
अधरीकृतामरीजनगानझरीमाधुरीधुरीणापि ॥
हरिचरणशरणमनसां न मनःक्षोभाय मधुकेरी गीतिः ॥७॥

अपि च ।

प्रोन्मीलन्नवपुष्पपल्लवफलोदारर्द्धिभारानतै-
रर्थिप्रार्थितकिंचिदर्थनिवहाधिक्यप्रदैः पादपैः ॥
स्वच्छा या सुविहारधीरमनसामस्तप्ररोहं पुन-
र्यत्राकारि मनोभिवाञ्छितफलासिद्धेरभावः सदा ॥८॥
ग्रावाणो मणयो यत्र धेनवः कामधेनवः ॥
तरवः कल्पतरवो नराः श्रीशाः स्त्रियः श्रियः ॥ ९ ॥

स तस्मिन्नाग्मजः सुविशुद्धसुधामधवलिमाधरीकरणपटुधि-द्धसौधावलीमध्यविन्यस्ततद्रास्ताध्वना अतिविमलकान्तिकान्ता-जनसहचरसिद्धगणगीयमानानवद्ययशः संशृण्वन् नमद्वृन्दारक-वृन्दसंमदसम्भ्रमौलिसंविगलदनेकरत्नावलीसिकतचित्तं श्रीपते-र्द्वारमदेशमाससाद ।

द्वारे हीरमयाकिरणोद्योतिते वारणौघ-
व्याप्ते श्रीपत्यनुचरवराधिष्ठितेपि द्विजाग्र्यः ॥
चित्रं लेभे श्रुतिविदपि नो वारणं तत्र हेतु-
र्यस्मिन्नित्यं निवसति विभुर्वारणोद्धारदक्षः ॥ १० ॥

---

१ कल्लार। २ परिसरनदम्। ३ अप्सरआदि। ४ धुरीणा अप्सरसाना-ङ्गिना। ५ भृङ्गुकारवः। ६ शिग्राः। ७ हरिमगुरायत्वाती परे गान-मत्तमेव विरुप.। ८ मङ्गिमिपरेनैमर्थः।

तत्र सम्प्राप्तोऽनिवारितप्रवेशः स विप्रः क्षिप्रमन्तर्भवनमाविवेश ।

प्रभूताकिरणावलीलसदनेकरत्नोपलैः
स्फुटं घटितकुट्टिमं चतुरदूतसंवेष्टितम् ॥
तदङ्गणमतीत्य स त्वरितमाविवेशाग्रतः
प्रभोः शयनशालिकानिकटमुत्कटोत्कण्ठया ॥११॥

तत्रानेकशतमणिमयस्तम्भराजिविराजितान्तरालां रुक्ममयकुड्यसंव्युप्तदीपमणिदीपांशुजालविदलितनिःशेषतिमिरोपरोधां गवाक्षरन्ध्रनिर्गतसुरभिधूपामोदसुरभितहरिदन्तरालां सुविशालां शयनशालां प्रविश्यापश्यत् ।

पर्यङ्के सुरधेनुनिर्मलपयःफेनायमानोन्नम-
न्मोचत्कान्तिमदुत्तरच्छदवति प्रस्वापदत्तक्षणः ॥
पद्मालोलकरोपलालितपदः प्रद्योतमानः प्रभुः
शेते शर्वसरोरुहोद्भवमरुद्गीर्वाणनाथस्तुतः ॥ १२ ॥

तथाभूतं तमवलोक्य रुष्टो मुनिः । अहो कष्टमैश्वर्यमदपुष्टोयं धृष्टतया स्पष्टमस्मद्विधगरिष्ठागमनेपि नष्टवदभद्रां निद्रामनुभवति ।

गृहमागतवति पूज्ये सुविनयसद्धर्मतत्परैर्मनुजैः ॥
प्रत्युत्थानादिविधिर्नूनमनुष्ठीयते न मदमत्तैः ॥ १३ ॥
विद्याभिजनजन्मोनोरूपयौवनबुद्धिजाः ॥
मदाः सर्वेपि नार्हन्ति श्रीमदस्य कलामपि ॥ १४ ॥

एवं मत्वा विवृतनयनः सञ्चलद्दन्तवासा-
रोषावेशाकलितमनसा निःश्वसन्नर्तितभ्रूः ॥
धावन्नुच्चः सरभसमहो श्रीमनोहारिविप्रः
श्रीशस्योरःसबलमघृणः स्वाङ्घ्रिणा संतताड ॥ १५ ॥

ततः प्रबुद्धो भगवान् ब्रह्मण्याग्रणीः करुणापीयूषरसपूरितस्वान्तः स्वान्तिके प्रान्तारक्तनयनमम्भोजंभूतनयनमवेक्ष्य तत्कृतासत्कृतासत्कृतिमविचिन्त्य निगमागमपारावारपरिशीलनैकोच्छदच्छमतिविभवमहानुभावबुद्धिसिद्धान्तितापवर्गप्रदविप्रानुवृत्तिरूपसद्धर्मं जनसंग्रहार्थं स्वयमाचरन् चपलपदं पर्यङ्कादुत्तीर्य सविनयमवैनिसुरचरणकमलमुपसृत्य नमयाञ्चकार ।

पर्यङ्कोपर्युपावेश्य द्विजवर्यं तमार्यधीः ॥
सुरवर्यः समर्यादमुदारं वक्तुमुद्यतः ॥ १६ ॥
धन्योहं कृतकृत्यतामुपगतस्त्वत्पादसंदर्शनं
जातं मेतिचिरार्जितोरुसुकृतादद्यानवद्या जनिः ॥
किंवा दुष्कृतमस्ति यन्निकृतवान्प्रत्युद्गमप्रश्रय-
प्रत्युत्थाननमस्कृतीश्च कुशलप्रश्नं च तत्क्षम्यताम् ॥१७॥
चारितागस्यनभिज्ञे कुप्यति न दीनवत्सलाः सन्तः ॥
श्वासं विनैकमद्धा निद्रितमृतयोश्च कः पुनः पिशुनः॥ १८॥
प्रभूतदुरितावलीविदलिताघ मे दौर्भगं
प्रणष्टमभवज्जगत्यतुलकीर्तिरत्युज्ज्वला ॥

१ स्वसमीपे । २ ब्रह्मणः पुत्रम् । ३ ब्राह्मणपादकमलम् । ४ जन्म
५ कृतापराधे ।

जगत्त्रितयपावनो भुवनपालनाविर्भव-
द्बलस्तदखिलं भवच्चरणपद्मसंस्पर्शनात् ॥ १९ ॥

किं च ।

भवेदाशीर्वचनाज्जरया प्रतिमुक्तनव्यपदकमला ॥
चपलापि नैव मुञ्चति कमला मां तदनुरागहीनमपि॥२०॥
छायेवातिचला रमा कथमहं कुर्यां पुराणः पुमाने-
तस्याः परिपालनं त्विति परा चिन्ता ममाऽसंत्विरा ॥
अद्य त्वत्पदमुद्रया तदवने दुर्भेद्यया शक्तया
संवृत्तोस्मि गतज्वरोत्र किमहं मत्यर्पये भो तव ॥ २१ ॥

किंच ।

मया प्राप्तं युष्माद्विधविबुधभूदेवचरण-
प्रसादाद्वैकुण्ठाद्यखिलबृहदैश्वर्यमतुलम् ॥
अतः सर्वस्वस्याप्यहमहह विश्राणनविधौ
भवेयं किंवालं किल समुपकर्तुं च भवताम् ॥ २२ ॥

अपि च ।

सुजातसरसीरुहान्तरदलान्तसन्मार्दवा-
धरीकरणपश्चमं चरणपङ्कजातं तव ॥
स्वभावपविनिष्ठुरं प्रबलदानवेन्द्रायुध-
प्रघट्टनपतत्किणप्रकरशालिवक्षो मम ॥ २३ ॥

तदेतन्मृदुत्वेनातिदूनं ते भवामिति नितान्तचिन्ताचित्तस्य मे मानसं दुनोतीति प्रत्युत सोप्युत्तस्तत्पदमङ्के निधाय शन्तमेन स्व-पाणिना सशङ्कं पस्पर्श । नूनमत्र ।

---

१ दानविधौ । २ पविर्वज्रम् । ३ कल्याणतमेन ।

न भार्यो निःशंके श्रीस्पर्शिन्येव सेवनीयत्वम् ॥
हरिरप्यतः सिषेवे स्वस्योरसि रमाभिमृष्टपदम् ॥ १४ ॥
स्पर्शमणिर्निजधातुकमपि सदयमयोपि हेमतां नयति ॥
हरिद्वन्सङ्गा सगुणा द्विजपदमपि सेव्यतां तथा कमला ॥ १५ ॥

किंच ।

हरेरुरसि संस्थितामपि निजाङ्घ्रिनानिन्दिरां
यदा भृगुरतिस्फुटं विरतिमत्त्वमस्याद्भुतम् ॥
ध्रुवं ननु तदादिकं द्विजपदोपलब्ध्यैव सा-
वतिष्ठति न तत्करेपि सुचिरं प्रयत्नार्जिता ॥ १६ ॥

ततः पुनः सवितर्कं भगवानाह । अहो बत तमोमुद्रया नि-
द्रयाद्य मुषितोस्मि ।

अभद्रेयं निद्रा बत बललामिस्त्रपदवी
बलाद्वालाबालानपि विपुलमोहं वितनुते ॥
तदेनां देवो वा न खलु मनुजो वातिबिभृया-
द्रमाविभ्रन्भ्रष्टो भवति सुकृतेभ्यस्त्वहमिव ॥ १७ ॥

पुनः सविनयम् ।

मां विद्वन्कुरु मय्यनुग्रहमिह प्राप्तोसि कस्माद्भुतं
तत्कार्यं वद साधये महदपि प्राणेन चार्थेन च ॥
वैकुण्ठं भपुनीहि पादरजसा विभातु मद्दैवतं
जीवाम्येष तदर्थमेव भवतां दासोस्मि निष्कैतवैः ॥ १८ ॥

इत्येवम् ।

---

१ भयःशेदम् । २ बालाबालान् बालान्वृद्धांस्तरुणानपि । ३ निष्कपटः ।

मधुरपदध्वनिललितां कलितसुवर्णामलंकृतां सरलाम् ।
ब्राह्मीमनवद्यगुणां गिरमवदन्मनोहरां श्रीशः ॥ २९ ॥

ततो ब्रह्मण्यदेवस्य श्रीपतेः प्रसन्नमुखराकासुधाकरकरोपनिष्यन्दनातिमधुरवाक्सुधाझरीसुरसमास्वाद्यापि द्विजचित्तचकोरस्तृष्णान्तं न जगाम ।

प्रमोदादुत्तिष्ठद्विपुलपुलकालंकृतवपुः-
कलोन्मीलच्चक्षुर्विमलगलदानन्दसलिलः ॥
पृथुप्रेमोद्गाराकलितहृदयो गद्गदगलः
क्षणं तूष्णीमासीद्भृगुरुचितवामक्षमतया ॥ ३० ॥

ततः समाविर्भवत्प्रेमरसप्रसरपरवशं मानसं कृच्छ्रात्संस्तभ्य प्रभूतानन्दसन्दोहोद्भवद्भूयिश्रुधारापिनद्धाक्षिणी प्रमृज्य श्रीमद्भगवतो वैकुण्ठपतेरकलङ्कमुखशशाङ्के दत्तचक्षुर्बद्धाञ्जलिर्भृगुः ।

वक्तव्यं किमु कञ्जनाभ[1] यदहं निर्हेतुकं[2] ते रमा-
वासे वक्षसि साहसादकरवं हन्ताववावं पदा ॥
तन्मे सन्ततिदुष्कृतं न गणयन् यद्वन्दसे क्षम्यतां
दासोस्मीति वदन् कृपामलनिधे ह्येतत्तवैवोचितम् ॥३१॥

अहो आश्चर्यमकारणकृतापराधितया परिवादार्हमपि मां स्तौषि यतः ।

स्तव्यताव्यक्तमभ्यस्ता व्याप्ता गुर्वनुवर्तिभिः ॥
पदा पितामहं[3] हत्वा पितामहमगां कथम् ॥ ३२ ॥

---

१ कमलनाभ । २ निन्दायोग्यम् । ३ भृगोः पितामहो विष्णुः ।

सर्वांगर्वसुपर्वशर्वबलभिद्गुर्वादिकव्यादिभि-
र्दिव्यश्राव्यसुकाव्यनव्यकृतिभिर्यस्तूयसे सर्वदा ॥
स त्वं सत्त्वनिधेसि किं मम पदस्पर्शात्कृतार्थः परं
ज्ञातं धर्मभृता त्वयाद्य महता ब्रह्मण्यताविष्कृता ॥३३॥
स्वेनावाप्तसमस्तनिस्तुलगुणग्रामोसि किं वाददे
त्वामाशीर्वचनं तथापि सैरिते देयं यथा तज्जुषम् ॥
स्वस्त्यस्तु द्विजभक्तिरस्तु भवते श्रीरस्तु वास्तु क्षमा
वीर्यं धैर्यमपारमस्तु विजयः शान्तिर्यशोऽस्त्वस्तु शम्३४
भो सङ्कजनैकवत्सल जगद्धातर्धरोद्धारक
श्रीश स्वाश्रितकामपूर करुणापीयूषपाथोनिधे ॥
मामागस्कृतमद्य पाहि करुणापाङ्गेन येन त्वयाऽ-
द्यब्रह्मण्यकरीन्द्रमूर्धसु कृतं शार्दूलविक्रीडितम् ॥३५॥
मयि कुरु कृपावलोकं करुणाकर मामकोयमिति बुद्ध्या ॥
उचितं वाक्यमपरं मामनुजानीहि मापते यामि ॥ ३६ ॥

ततः सरस्वतीरोधसि तापससमूहसन्निदेशवशादागतेन मया भवत्प्रसादात्कृतकार्यत्वमवाप्तम् । इति पुरुषोत्तममनुज्ञाप्य शिरसा तच्चरणावभिवाद्य तं प्रदक्षिणीकृत्य समुदयानुरागाकलितचित्तः स विप्रः क्षिप्रतरं प्रतस्थे ।

इति श्रीमत्सूरीन्द्ररामकृष्णपण्डितविरचितायां भार्गवचम्प्वां पञ्चमःस्तबकः ॥ ५ ॥

---

१ सरितं गङ्गे । २ कृपितंयाज्ञा । ३ सम्यगुदितप्रीतिव्याप्तमनाः ।

अथो विष्णुपदमेवैकं सेव्यमिति गाढमतिर्भृगुः विष्णुपदात्मस्थितोपि विष्णुपदाध्वना विष्णुपदानुरक्तान्मुनिजनानभिनन्दयितुं भगवत्याः सरस्वत्यास्तीरमाजगाम ।

सोत्कण्ठनीलकण्ठोपकण्ठे मेघोदयो यथा ॥
तथा प्रादुरभूत्तेषामग्रेऽव्यग्रमतिर्भृगुः ॥ १ ॥

महर्षिभिश्च सानन्दगतिमुखमसृतिभ्यां कृतार्थोऽयमागत इत्यनुमितस्तानभिवाद्य तदुपदिष्टसुशासननिर्वाहकृत्दपि कुशासनं भेजे-

ततः सत्कृत्य मुनिभिः पृष्टस्तात यथा त्वया ॥
यद्यत्समनुभूतं तद्वदस्व मुनिसंसदि ॥ २ ॥

तन्निशम्य सहर्षं भृगुरवोचत् भवतां भगवतामाज्ञयाहं प्रथमं पारमेष्ठ्यपदं गतवान् । तत्र सदस्यकृतप्रणतिस्तुतिमुपविष्टं मामवलोक्य कुपितापितुः सकाशाद् मद्रक्षणे पुत्रस्नेह एवालं बभूव । ततः कैलासेपि मामागतमवलोक्य बन्धुस्नेहात् परिरब्धुमुपागतो मद्दुर्वचनपुमितमना रुद्रः शूलेन मां हन्तुं दुद्राव ।

बन्धुस्नेहः सुतस्नेहस्तयोर्मध्ये परो बली ॥
पूर्वोपकृत्या नश्येत द्वितीयो न कदाचन ॥ ३ ॥

तदातित्रस्तेन मया प्रार्थितया देव्या आगत्य कथञ्चिदहं विमोचितो वैकुण्ठं गत्वा प्रभोः शयनशालां प्रविश्य महान्तमनयमाकर्षीमिति साश्रुपातम् ।

---

१ सुशासनं सम्यगाज्ञा । २ कुशासनं विष्टरं (कुशानां दर्भाणा मासनम्) ।
३ महादेवस्थानम् । ४ अपकारेण ।

सुप्तं न प्रतिबोधयेदिति विधिं धिक्कृत्य मोहान्मृदु
श्लक्ष्णं पद्मकराधिवासितमुरः सुप्तस्य पत्युः श्रियः ॥
कष्टं निष्करुणं पदाभिहतवांस्तत्रापि शान्तिद्रुमो
यामूचे प्रतिबुध्य वाचमुचितां वक्तुं न सा शक्यते ॥४॥

तदा समुच्छलत्प्रेमभराकलितचित्ततया मयाप्युक्तम् ।

भो संवित्सुखशेवधे गुणनिधे सद्योगिहृत्सन्निधे
कारुण्यामृतवारिधे भवभयत्राणाय दत्तावधे ॥
पापग्रामलनामधेयभजतां दुःखैणसत्पारधे
मय्यद्धा विनिधेहि हन्त करुणां मोहं पिधेहि द्रुतम् ५

करुणाजलदस्य तस्य श्रीनिवासस्य किं किं वर्णनीयम् ।

सा शान्तिः सविशुद्धभाग्यमहिमा स प्रौढिमा सा मतिः
सा सद्वाडवभक्तिरद्भुतनयः सप्रश्रयः सा कृपा ॥
सप्रेमप्रसरः सुधामधुरिमोद्गाराक्षरालंकृता
सा वाग्यत्स्मृतिमात्रतः स पुलकप्रेमाश्रुपातो मम ॥ ६ ॥

तस्मात् ।

किं देवैर्दिवि दिव्यसम्पदि पदभ्रंशैकचिन्ताकुलैः
किं वा सृष्टिविधानदीनमनसा पित्रा विधात्रा मम ॥
धूलिव्याप्तकपालशूलगरलाद्युग्रेण रुद्रेण वा
सेव्यः सर्वजनैः कृपाजलनिधिर्वैकुण्ठनाथो हरिः ॥ ७ ॥

किंच ।

---

१ दुःखस्य एणी मृगः तस्य पारधिः मृगयाकारी । २ सद्ब्राह्मणभक्तिः ।

वागाक्षिश्रुतिहस्तमस्तकमदस्त्वान्तं प्रशान्तात्मना
पुंसात्यन्तहिताय विष्णुभजने योज्यं त्वदम्भं क्रमात् ॥
तल्लीलाकथने तदीक्षणविधौ तत्कीर्तने तच्छुभा-
र्घायां तत्र नमस्तदालयगतौ तच्चिन्तनेहर्निशम् ॥ ८ ॥

अपि च ।

ध्रुवो ध्रुवपदाधिपः शिशुरकारि दन्तावलः
स्वपार्षदसदश्वरः मक्तातिवक्रनक्रार्दितः ॥
परागसि कृते जरोपि दिवि निर्जरो येन तं-
तिकमन्यत्कृपणार्जनात्सकरुणाद्य नः सेव्यताम् ॥ ९ ॥

किं च ।

कुरङ्गोयमिति भ्रान्त्या व्याधो विव्याध तत्पदम् ॥
मत्यैवाहमसद्वृत्तः पदोरः समताडयम् ॥ १० ॥

तस्माद् व्याधादप्यतिक्रूरकर्माणमपि मां यः स्तुतिपात्रं चकार । तस्मिन् शान्त्येकधाम्नि करुणापारावारे दीनवत्सले हरौ सेव्ये सति ये केवलमुदारार्थमेव धनमदान्धीकृतकृपणधनिकानुपासते तेषीव मन्दाः अहो कष्टं वृत्तं कृपणानाम् ।

प्राणादपि परो येषामर्थोऽनर्थावहश्चलः ॥
तदर्थं हन्त संत्यक्तं पुमर्थत्रयमर्थपैः ॥ ११ ॥

पश्यन्त्वार्यास्तावत् ।

भो भो याचक दुर्गतद्रुपरशो कष्टं नकारा इमे
त्वद्देहे कति सन्ति तत्कथय मे तस्मिन्महान्विस्मयः ॥

---

१ दन्तावलो गजेन्द्रः २ एतन्नामा व्याधः । ३ धर्मार्थकाममोक्षान् । ४ वित्तपालकैः ।

बाल्यात्तद्व्ययकारके त्वयि पुनस्त्वद्यापि नाभूत्क्षयः
किं जानासि न मूढ सोऽव्ययपदं प्राप्तस्तदन्तः कथम् ॥१२॥

अन्यच्च ।

गतदशनं वदनं ते तदपि कथं वदति नेति चित्रपदम् ॥
अर्थिन्किमत्र चित्रं तन्न रसनवत्त्वमस्ति तद्धेतुः ॥ १३ ॥

अपरं च ।

त्वद्गेहं भूरिसम्पत्कृपणकथममूद्ब्रूहि तस्मिन् विचारं
कोसौ यच्चाव्ययानां वदति मतमनेकार्थतां पाणिनीयम् ॥
तच्छ्रुत्वा संविचार्य स्वयमहमभवं चाव्ययस्तद्विदित्वा
मह्यं स्वज्ञातिरित्थं सकरुणमभवत्साह्यभूतो नकारः ॥१४॥

अत्राहं मन्ये ।

भोगेनात्र परत्र सद्वितरणव्याजाद्वदान्यः पुमान्
स्वर्वामाधारबिम्बचुम्बनकृते वित्तं करोत्यात्मसात् ॥
भुङ्क्ते नेन्द्रियलौल्यसम्भवभिया स्वर्भोगभीतो ध्रुवं
नो दत्ते सुविचारशीलनपरो योगीव लुब्धः पुमान्॥१५॥

ईदृशानामपि द्वारि पराशापरवशमनसः कवयोपि मुधैवायुर्व्ययं कुर्वन्ति । तदस्तु नामाल्पमीदृशाधमवार्तया मुमुक्षुभिस्तु मुविशुद्धशान्त्याद्यखिलसद्गुणगणातिशायिमुद्रितान् ब्रह्मादीनपि विहाय दीनबन्धुः स एक एव सेवनीयः केशवः ।

भवभुजगभीतिशमनः स्वजनवृजिनभञ्जनो विपद्दमनः ॥
क्षीराब्धिसुतारमणः शरणागतपालनः सुराधीशः ॥ १६ ॥

---

१ अव्ययानामनेकार्थत्वमिति पाणिनीय व्याकरणम् । २ अव्ययत्वात् ३ दाता ।

न केवलं ज्वरनिवृत्त्यर्थमेव कटुकायस्येव भवतापनिवृत्त्यर्थमेव सेव्यत्वमस्य किंतु अतिसुभगतया मनोरमत्वादपीति ।

नीलाम्बुवाहद्युतिरम्बुजाक्षो निसर्गमन्दस्मितसुन्दरास्यः ।
कुन्दद्विजः पीनभुजः सुवक्षा मनोरमश्चिन्तयतां नतानाम् १७॥

किंच अस्य हरेराराधनेऽस्ति सर्वेषामप्यधिकारः ।

देवा वा दनुजास्तथा निशिचरा विप्राश्च शूद्राः स्त्रियो
ये चान्ये कुलकर्मजातिविकलाः पापाः कुयोनिस्थिताः ॥
ते सर्वेऽप्यधिकारिणोऽत्र भजने विष्णोरिन्दिरा सम्पत-
त्पादोद्भूतसरित्पवित्रितजगद्द्वारस्य भर्तुः श्रियः ॥ १८ ॥

किंच तस्योपासनमार्गोऽपि नात्यायाससाध्यः ।

फलैर्वा पुष्पैर्वा नवकिसलयैर्वाथ सलिलैः
प्रसन्नैः सप्रेमप्रसरपरिदत्तैरपि सदा ॥
सदैश्वर्योद्रेकस्वसुखानिभृतस्तुष्यति हरि-
र्दयालुर्दीनानामनिशमभितिर्श दातुमुदितः ॥ १९ ॥

यस्यानाद्यगुणवर्णनपूर्तिमाप्तुं
शेषः सहस्रवदनोऽप्यनलं बभूव ॥
तत्रान्यपामरजनैः किल तस्य विष्णो-
राराध्यते कथमनन्तगुणाब्धिपारः ॥ २० ॥

इति सानुभूतं वृषभत्यादरान्निवेद्य तूष्णींस्थिते तस्मिन् इ-

र्पिततनूरुहा महर्षय सहर्षं तमार्यवर्यं भृगुं मुनीन्द्रमभिनन्द्य स्वसत्रेऽन्यदेवतायजनमनादृत्य श्रीरमणचरणपरिचरणप्रवणान्तःकरणास्तमेवाराधयामासुः ।

सिद्धान्तितं निगमभूपतिना पुरैव
विष्णोः पदार्चनमनन्यमनन्यभक्त्या ॥
निर्णीय तत्तदनुवर्ति महर्षिवर्यै-
रादर्शितं सुखदमार्तिहरं नराणाम् ॥ २१ ॥

सर्वदा कमलोपेतं विचित्रपतनोचितम् ॥
कुंपदाक्रमणाख्यातं मावरं भज मावरम् ॥ २२ ॥

नखधवलकान्तिररुणं चरणतलं नीलमूर्ध्वमपि यस्य ॥
गङ्गा विधिजा यमुना स पुनातु हरेः पदप्रयागो माम्॥२३॥

इति रामकृष्णसूरिविरचितायां श्रीभार्गवचम्प्वां षष्ठस्तबकः॥६॥

—•:०—

सप्तमः स्तबकः ।

अथ वैकुण्ठाद्यस्मिन् गतवति भृगौ तदा अत्युत्कटकोपानलकीलाकलितकलुषतरान्तरा विमकृतनिजरमणावमत्यसहमाना सती सजलनयनापाङ्गावलोकनेन भगवन्मुखारविन्दमुदीक्षन्ती साङ्गुलिभङ्गं साक्षेपं इदमवदत् ।

१ अद्वितीयम् । २ पृथिव्याः पदेनाक्रमणेन ख्यातम् । ३ लक्ष्मीपतिम् ।४ मा भवरं इतिच्छेदः । ५ पदोपरितनीभागः ।.६ कीला ज्वाला । ७ अवमतिः अवमानः ।

द्विजोयमुन्नद्ध इवाजपुत्रो निरागसः शान्तिसुखैकधाम्नः ॥
यदा त्वहन्वक्षसि तेन्धबुद्धिर्निरङ्कुशा विप्रजना हि नूनम्॥१॥

इकान्त तदेतद्वाक्यविनिपातेनादयं दण्ड्यो नोचेदहमितो गच्छामीति । ततो ब्रह्मण्यदेवो हरिः ।

निगमागमखगनीडं वाडवकुलमुज्ज्वलं ममैव सुखम् ॥
कथमुत्सहेपकर्त्तुं तदहं तद्विपादि मद्विपद्दायिते ॥ २ ॥
विप्रमोहभराक्रान्तस्वान्तोहं त्वमपि प्रिये ॥
विप्रवासफलं तस्मान्मम तेपि च निश्चितम् ॥ ३ ॥
यद्यपि त्वं हठादेव मामुत्सृज्य गमिष्यसि ॥
तेषामाशीर्वचःपाशबद्धैव पुनरेष्यसि ॥ ४ ॥

इत्येवं भगवद्वचनसंवर्धितामर्षधार्पितहृत्कमला कमला ।

मत्तोपि यदि ते नूनं मतो विप्रजनः प्रियः ॥
तस्य सद्मनि नैवाहं वसामि तवै तन्मतेः ॥ ५ ॥

एवमुक्त्वा सरभसं रुषा वैकुण्ठान्निर्गत्य करवीरक्षेत्रं भुवि निवासाय रोचयामास । ततो भगवानपि तस्मात्कलहान्तरितरमानुनयार्थमादिवराहाध्यासितं अशेषशैलमौलिं शेषाचलमंदिन गत्वा तदनुमतेन तपश्छलाचत्र निवासमकरोत् । इतः सर्वतः । सुभगतमे वैकुण्ठेपि स्वरूपानन्दनिवृत्तव्यामोहप्रसरः सर्वदात्मारामः परिपूर्णोपि रमाविरहव्यालातिव्याकुलीकृतमना मनागपि शमपलभमानो मानवर्ती तामेव दूयमानेन मनसा चिन्तयन् स्वभवनत्यागोद्यतमतिरासीत् ।

---

१ वेदशास्त्ररूपखगानां वसतिस्थानम् । २ ब्राह्मणकुलम् । ३ चेतस्याह्लादः ।

प्रेमाविलमतिविमलं सत्कुलमकलङ्कशीलमनुकूलम् ॥
लावण्यसरःकमलं सरलमलं किल कलत्रमिह विरलम् ६

ततः श्रीकान्तः स्वकान्ता क नु गतेति वितर्क्य निश्चिनोति।
वर्णनीयान्वयभुवां साध्वीनां सुन्दरभ्रुवाम् ॥
पितुर्वा पत्युरागारं गतिरन्यानयावहा ॥ ७ ॥

तन्नूनं क्षीरनिधेः स्वपितुरेवालयं गतेति निश्चित्य प्रमदासक्तचित्तानामेव व्यवस्थितिरिति लोकान्निदर्शयन्स्वयमेव क्षीराब्धिमुपजगाम । तत्रापि तामदृष्ट्वातिश्रान्ततया शेषपर्यङ्के क्षणं प्रस्वापदत्तावसरोभूत् । तत्रावसरे ।

दैत्यांशोद्भवभूरिभूपति चमूचक्रार्दितां गामिमा-
मादाय त्रिदशत्रिनेत्रविधयस्तीरं ययुः क्षीरधेः ॥
कृत्वाग्रे विधिमद्भुतामलपदस्तोत्रैः शनैरच्युतं
विध्वस्तस्वपदाश्रितापदमलं भक्तेष्टदं तुष्टुवुः ॥ ८ ॥

ततः कृपालुर्भगवान् उर्व्यां यदुकुले सर्वेपि सुपर्वाणस्तत्पत्न्यश्चांशेन सम्भवन्तु । ततः सहस्रवदनावामपि शौरिनार्योरपत्यतामुपेत्य भूभारं क्षपयिष्यावः । योगमायापि कार्यवशेन नन्दसद्मनि जनिष्यते इत्येवं ब्रह्माणमादिदेश ।

अर्थानिधानात्पद्मायास्तदानीं जगदीश्वरः ॥
तज्जन्मकथनं नैव कृतवान् परमेष्ठिने ॥ ९ ॥
हरेः स्वप्नमिनाम्नानं भक्तदुःखं सुदुःसहम् ॥
अतस्त्वदयमुच्यापि श्रितत्राणार्थमुद्यतः ॥ ११ ॥

---

१ सुकुलजाताम् ।

ततो देवान्प्रभूतं निवेद्य वसुन्धरामाश्वास्य वेधाः स्वधाम प्रत्यपद्यत। देवाश्च सर्वे प्रभोरादेशे तस्थुः। शेषोऽपि शौरिपत्न्यां रोहिण्यामवततार। ततः।

मायापादिश्य दृप्यद्दनुजनिकदने चण्डदोर्दण्डसारः
शौरेः देवेय साक्षात्स्वयमतुलगुणः प्रादुरासीदजन्मा ॥
लीलाविध्वस्तकंसाद्यखिलखलमदः प्राप्त दारानुदारा-
न्पार्थानापद्विमुक्तानकृत परिहरन् भारमुर्व्यां मुरारिः ॥१२॥

श्रीरपि भीष्मकनृपसुता भूत्वा तदवाप्तयेऽनुरागवती ॥
हरये दत्तं समहितोत्कृष्टकरवीरप्रियाहारमिति सूनम् १३

ततः कदाचिद्विहारवत्यां विविधकामकलाकलापोपकरणालंकृतसद्मनि मकरध्वजवह्निविध्वस्तधैर्यद्रुममपृथामिवायाय राधामङ्के पर्यङ्के निःशङ्कं पुलकाञ्चिताङ्गया तया सह दिव्यं तन्निजदयितमवेक्ष्य रोषदूनहृदयसद्मा पद्मा निश्वसन्ती पुनस्तत्सद्म संत्यज्य लोहदण्डं निर्जगाम।

अपराधे प्रकुप्येत मयि श्रीरिति तद्भयात् ।
हरावनपराधेऽपि रुष्टा तो लोहदण्डभाक् ॥ १४ ॥

ततः श्रितजननिर्जरतरुः श्रीपतिरपि तद्विरहपरिश्रान्तस्वान्ततया विहाय स्वान्तःपुरं तदनुनेतुकामस्तामन्वेषयन्ननेकगिरिसरित्कान्ताराण्यतिविदितविगाहितवनघनाढ्यो दिग्वसन एव पत्नीकृताङ्गदः श्रीवैजयन्तीमीनकुण्डलालंकृतो मार्गवपदमुद्राङ्कितो-

---

१ सुमंदरांशे शौरे विष्णुः स एव प्रियो यस्य । सुमं करवरवीरं नाम क्षेत्रं तदेव प्रियं यस्या इति वा । २ एतन्नामकं क्षेत्रम् ।

रस्थलः स्वप्रियां श्रियमुपलभ्य सानन्दं सान्त्वयामास । तत्रापि विकलानुनयश्चिन्तयामास ।

गृहिणी गृहमित्याहुस्तदर्थं वित्तसञ्चनी ॥
सा विरक्ताथ किं तेन धनेन सदनेन मे ॥ १५ ॥

तदत्र पुण्यतमक्षेत्रे सर्वस्वव्ययेनाहमपि तद्रूपश्चरामीति । तत्रावसरे ।

पितृभजनलीनमनसं मुनिवरमिह पुण्डरीकनामानम् ॥
वृत्वा पुरोधसं निजहृद्गतमस्मै निवेदयाञ्चक्रे ॥ १६ ॥

ततः सोपि पात्रापात्रविचारेणास्येशस्य प्रभूतवित्तव्ययः कथं स्यादिति विचार्य परमकारुणिको मुनिः । ज्ञानविज्ञानहीनानां मूढानां पापिनामपीत्यादिना मोक्षमुपलक्षीकृत्य मद्दत्तासने तिष्ठन्नेव सर्वस्वं प्रतिपादयेत्युपदिष्टवान् ।

तिष्ठन्नेवेत्युक्तं मुनिना यत्तत्र हेतुरयमेव
दीनाः सुदवीयांसोप्यस्य कृपालोकगोचराः सन्तु ॥ १७ ॥

मद्दत्तासन इत्यत्र हेतुर्यत्कृपया द्विजैः ॥
दत्तं तदचलं चास्य त्यागानर्हमपि स्फुटम् ॥ १८ ॥

तद्वाग्बन्धः स्वसिद्धामलविमलकलापालिताशेषलोकः
शोकघ्नः स्वाश्रितानामिति मुदितमनाः पुण्डरीकेण दत्ते ॥
तिष्ठन् पीठेष्टसिद्धित्रिदशविधिमुखावासवैकुण्ठसम्पत्सायुज्यादिप्रदानोप्यतमतिरजितो राजते दीनबन्धुः ॥१९॥

द्विजेन पुण्डरीकेण दर्शितेनाध्वनैव यत् ॥

१ गुरुम् ।

यांत्वतः पुण्डरीकाक्षं मेनेहं विठ्ठलं विभुम् ॥ २० ॥

नामान्यस्य हरेः श्रुतिस्मृतिगणैरुक्तानि गौणान्यपि
प्रोद्गीतानि महात्मभिः प्रतिपदं तिष्ठन्त्यलं कोटिशः ॥
तत्राप्यत्र कियदरादुपनिषद्गीतश्रवाश्रीपति-
र्दीनानामनुकम्पयैव विदधे श्रीविठ्ठलेत्याह्वयम् ॥ २१ ॥

जघनाहितपाणिरुन्नतांसो मृदुमन्दस्मितसुन्दरास्यचन्द्रः ॥
समचारुपदेक्षणः शरण्यः स तु मां पातुतमां तमालनीलः २२

तदारभ्य अयं क्षेत्रराजोपि अघविध्वंसनस्य श्रीनिवासस्य निवासादघविध्वंसनः । श्रीनिवासश्चाह ।

ये मन्दाः स्वकलत्रपुत्रकनकाद्यासक्तचित्ताः सदा
यात्रामत्र विधातुमक्षमतया नैवागताः कर्हिचित् ॥
तेपि सौद्यमसम्भ्रमादपि बलादश्रद्धया दूरतो-
प्येनं वीक्ष्य यदृच्छयापि च सकृद्धन्याःस्युरुत्कल्मषाः२३

यात्राद्वयमिहेशस्य दिवसे मासि वत्सरे ॥
नियमेनानुतिष्ठन्ति तेऽपुनर्भवभागिनः ॥ २४ ॥

शुचावप्यत्र सङ्गत्य शुचि तिष्ठन्ति किं जनाः ॥
श्रीविठ्ठलकृपालोकात् विशोकाः संभवन्त्यमी ॥ २५ ॥

किंच ।

पदना पदविच्युता जडाधःपतना वक्रगतिश्च जाह्नवीयम् ॥
समतां किमु पुण्डरीकनाम्ना किल जह्नुद्विजसूनुना समेति२६

अपि च ।

---

१ विदा ज्ञानेन ठान् शठान् लाति गृह्णाति इति विठ्ठलः । २ आषाढे ।
३ शुचि यथातथा ।

मुकुन्दमुचुकुन्दयो रहसि संविदे ब्राह्मणै-
रवाप्यमितरत्र नैवामिति यच्च सिद्धान्तितम् ॥
तदत्र पदमूर्जितं जगति सूकरेणार्जितं
प्रदक्षिणविधानतः संपदि पुण्डरीकालये ॥ २७ ॥
किं पुनः क्षेत्रराजस्य प्रदक्षिणविधौ फलम् ॥
जानाति दिवि वा भूमौ विबुधोपि न कश्चन ॥ २८ ॥

किंच ।

देशशतवदनोप्यलं न वक्तुं भवतनुजामहिमानमत्र यस्याम् ॥
स्वद्यजिनपरिमार्जनाय सद्यः समभिसरन्ति हि मध्यमेह्नि नद्यः२९

अपि च ।

भीमापि या विबुधजनकमनीया तदपि न स्वैरवलेयम् ॥
सुनडापि वेणुनादानुसरणशीलापि वल्लवी नैव ॥ ३० ॥
गुर्वी तीर्थानामपि नीचपथालम्बिनी न पतितेयम् ॥
भवननयापि भवघ्नी तदपि न पितृघातिनीति चित्रमिदम्३१
क्षेत्रेषु तीर्थेषु च दैवतेषु भक्तेषु सर्वेष्वपि संगरिष्ठम् ॥
श्रीपुण्डरीकं त्रय चन्द्रभागा श्रीपाण्डुरङ्गो मुनिपुण्डरीकः ३२
सन्देहं सम्पूर्णमन्देहं देवमस्तसंदेहम्(?) ॥
किं देहं भरमजनैः किं ते त्वं ते क्षमाः परित्रातुम्॥३३॥
बहवः सन्ति सुमनसः स्थिता इह कामदाः सकामानाम् ॥
धर्मार्थमोक्षवितरणपटुरेको जयति विठ्ठलो जगति ॥ ३४ ॥

---

१ भीमानाम्नी भयकरा च । २ स्वर्गाङ्गना शब्दकारिणी च । ३ स्तयोः सावर्ण्यो मूत्रत्र इत्यदि । ४ भवः संसारः शिवश्च ।

वन्दे देवशिखामणिं कलिमलप्रध्वंसदक्षं रमा-
नाथोद्भासितमालिमानसलसद्राजीवरोलम्बकम् ॥
यश्चित्तं मुनिपुण्डरीकवचसा बद्धोप्यविद्यागुणै-
र्बद्धानुद्धरते नरान्नयवतो दीनान् दयाम्भोनिधिः ॥ ३५ ॥
अविरतमनुकम्पाकम्पदीपोरुकान्ति-
प्रशमितनतपापध्वान्तपङ्क्तिः समन्तात् ॥
विधिविबुधमुनीन्द्रैः सेव्यमानाङ्घ्रिपद्मः
सजलजलदनीलं विठ्ठलं तं नतोस्मि ॥ ३६ ॥
आम्नाभितत्सदुपनिषदां हृद्यमाद्यं मुविद्यै-
रावेद्यं यत्किमपि तमसः सन्निविष्टं पुरस्तात् ॥
अम्भोदाभं समपदकटिन्यस्तहस्तं स्मितास्यं
तिष्ठद्दल्यङ्घ्रिदमिह मनस्याविरास्तामिदं नः ॥ ३७ ॥
सान्द्रग्रावेन्द्रनीला किल बहलरजःसंनिहन्त्री जनित्री
सत्त्वानां स्वप्रभावाच्छशितराणितिरस्कारिणी तापहन्त्री ॥
सानन्दा नीलकण्ठाद्यभिमतरचिताविठ्ठलस्यानुकम्पा
पापौभिस्तर्पयन्ती हृदि वसतु मुदे कापि कादम्बिनी मे ३८

पतगपतितुरङ्गः कुञ्जकेलिप्रसङ्गः
कृतनतभवभङ्गः सन्मनःकञ्जभृङ्गः ॥
करविधृतरथाङ्गः पार्वतीशान्तरङ्ग-
श्छविविजितपतङ्गः पातु मां पाण्डुरङ्गः ॥ ३९ ॥

---

१ सिग्धेन्द्रनीलमणिशाणसमांशा ।

इत्थं वा कुसुमैर्मयाल्पमतिना चम्पूरियं निर्मिता
नार्हन्ते वनमालिनास्त्विति वरं ग्रीढाजडीभूतधीः ॥
तावत्तत्स्मृतिमागतं तव वचो यद्यत्करोपीत्यहं
तेनावाप्तधृतिस्तवाङ्घ्रिकमले तामर्पये त्वन्मुदे ॥ ४० ॥
कथं वासौ मद्वाक् तव गुणगणौघं गणयितुं
क्षमा क्षामा क्षामीकृतदनुजदर्पाहिकशिपो ।
तपः सम्पत्पूतामितमतिमदैश्वर्यमपि य-
द्यशःपारावारे रज इव निमग्नं महदपि ॥ ४१ ॥
न जानेहं पातञ्जलैकपिलकाणादकमुनि-
प्रबन्धान्नाधीतं नतवरदसारस्वतमपि ॥
तथाप्यद्धा बद्धाः पितरमिव तोकस्य नितरां
गिरो मे रोमाञ्चाञ्चितमथ भवन्तं विदधतु ॥ ४२ ॥
न विज्ञातं ज्ञेयं नहि तव च भक्तिर्न विरति-
स्तमस्त्यागो योगः स्वहितमथकर्मापि न कृतम् ॥
असह्यान्यायानां खनिरवनिभारोस्मि सदयं
दयाब्धे यद्युक्तं तव कुरु तदेवार्थिनि मयि ॥ ४३ ॥
गुणानामन्तस्ते न निगमपुराणागमशतै-
स्त्वया वा विज्ञातस्त्वमसि तदनन्तः किल यथा ॥

---

१ क्षामा अतिलघु । २ क्षामीकृता नाशिताः । ३ पातञ्जलं व्याकरणं कपिलेनोक्तं सांख्यं कणादेनोक्तं तर्कशास्त्रम् । ४ सारस्वतमपि व्याकरणम् । अथवा अलङ्कारादि । ५ बालस्य ।

तथा मे दोषाणामर्तासिमुमसाधारणरुचे
नचेद्दीनं मामुद्धरासि वद कोन्योस्ति सदयः ॥ ४४ ॥

पिता माता भ्राता तनुजनिरुपास्यः प्रियतमो
गुरुस्त्राता मित्रं सुहृदपि भवानेव भगवन् ॥

दयालो दीनोयं त्विति दयय मामुद्धर हरे
हरे मां संसारव्यसनततिमादर्शय पदम् ॥ ४५ ॥

आर्तोद्धारपरायणत्वमिह ते नैसर्गिकं तद्भवान्
दीनं मां द्रुतमुद्धरिष्यति मयादित्यस्ति मे प्रत्ययः ॥

कैश्चित्कोकिललोकलोचनतमःशान्त्यर्थमभ्यर्थित-
स्तमोराशिरसौ सहस्रकिरणः प्राचीदिगन्तर्गतः ॥४६॥

भासत्सद्गुणभर्मणि त्रिजगतां पापापनुत्कर्मणि
स्वेषामर्पितशर्मणि श्रुतिमतोद्यद्धर्मभृद्वर्मणि ॥

शश्वत्पालनधर्मणि मिथरहः क्रीडेन्दिरानर्मणि
प्रज्ञाताखिलमर्मणीह रमतां हृद्विठ्ठले ब्रह्मणि ॥ ४७ ॥

यत्सेव्यं तद्सेव्यं नासेव्यमिति किमर्थना(?) ॥
इति निजमौग्ध्यविलज्जितबुद्धेर्मे तत्क्षमन्तु सत्कवयः ॥४८॥

श्रीमद्विठ्ठलपादपद्मविगलत्पीयूषधारारस-
स्वादासक्तविविक्तचित्तमधुपश्रीरामसद्वंशभूः ॥

१ अनामि नाम 'जवम' इति भाषायाम् । २ अन्योन्योपकारकं मित्रम् ।
३ उपकारमनपेक्ष्योपकारी सुहृत् ।

ख्याातस्त्र्यम्बक इत्यथास्य तनयः सद्रामकृष्णाह्वय-
श्चम्पूकाव्यमिदं चकार स हरेर्दासोपनामा कविः ॥४९॥

छद्मतेन निर्देशेन ह्यनीशेनापि यन्मया ॥
कृतं युक्तमयुक्तं वा श्रीविठ्ठलमुदेस्तु तत् ॥ ५० ॥

येनेत्थं यत्प्रीत्यैकाव्यमिदं कृतमतीव रसयुक्तम् ॥
तस्मिन्कवौ स विष्णुर्वत्सतरे गौरिवास्तु सुप्रीतः ॥५१॥

इति श्रीमद्भक्तशिखामणिश्रीमद्रामान्वयसम्भूतत्र्यम्बकसुतराम-कृष्णविरचितभार्गवचम्प्वां सप्तमः स्तवकः ॥ ७ ॥

समाप्ता चम्पूः ।

मुद्रितमेतन्मुम्बय्यां गोपालनारायणजनतया स्वकीये मुद्रा॰

श्रीः

श्रीवेङ्कटाध्वरिप्रणीता

श्रीनिवासचम्पूः ।

प्रथम उच्छ्वासः ।

वंशोऽस्ते मुरली तदस्तु भण मो गोत्रं फणीन्द्राचलो
माताहं जगतां त्रयस्य सविता वामेतरा दृङ् मम ॥
क्वास्ते ते शरणं त्वमेव सुमुखीत्येवं हि पद्मावतीं ।
वाचा संमदयन् जयत्यनुकलं श्रीश्रीनिवासो हरिः ॥१॥

भवसिन्धुपारगमने कवितामार्गप्रकाशनेपि मम ।
मानवमृगराजगुरोः सेवोडुपतरणिसरणिमावहतु ॥ २ ॥

कविता भुवि तावदेव वन्ध्या भविता यावदयं न वर्ण्यते हि ।
तरसा सुरसालवद्वदान्यः सरसालापवशंवदो मुकुन्दः ॥ ३ ॥

उग्रोप्यसत्कृतार्यः कीर्तिविहीनोपि पङ्क्तयुक्तोयः ।
मन्दोप्यशनिकठोरो दुर्जनसंवस्तनोतु मयि करुणाम् ॥ ४ ॥

रसमयजनतोल्लसितं मध्येसभमत्र शब्दजालं मे ।

---

१ वंशो वेणुः कुलं च। २ गोत्रं पर्वतः वंशसमूहश्च। ३ नेत्रान्तरम्। ४ सविता सूर्यः पिता च । ५ नृसिंहस्य । ६ रसमयारसिका या जनता जनसमूहः तया उल्लसितम् । पक्षे 'र म म य ज न त' इत्येतैर्गणैरुल्लसितम् । ७ मध्येसभम् सभाया मध्ये 'पारेमध्ये षष्ठ्यां वा' इति समासः । पक्षे 'स भौ' गणौ ।

सद्गुणसंपद्दर्शकमथ भूयाद्वृत्तशास्त्रवत्सततम् ॥ ९ ॥

विजयी भवतु । यस्तु स्वस्यैव चरणवत्कमलोल्लासं दधानः जङ्घावच्छराधिगम्भीरः उदरवद्वलिविभङ्गशाली नाभिवदात्मभूजनिनिदानवक्षोपगूढः भुजवद्भूतोपशोभितः करवत्सच्क्रनन्दकः वक्षःस्थलवत्सततया श्रियोल्लसितः कण्ठवत्सन्मालाङ्कृतः मुखवत्कलानिधिख्यातियुक्तः अधरवद्रक्तरक्तः दन्तवन्मुक्तावलिहृदयंगमः नयनवद्रक्तनीलः ललाटवत्ततिलकः कुन्तलवच्छ्यामाधिकरुचिः अवतंसवत्कलापमयः श्रीश्रीनिवासो नाम वसुधाधिपः ।

किंच यश्च रणश्लाघ्यं भुजं ललितांसेश्रियं वक्षःस्थलीं सर्वतोमुखजानशोभान्वितं पादं च वहन्ति । अपि च यः पादे ग्लास्पदं चक्षुः नितम्बे कायणगुणान्वितं नेत्रं वक्षसि विपुलनयनाभियोगं च धत्ते। किंनाथोदरशोभां कण्ठे कन्धरोल्लसितत्वं केशेषु कुन्तलसंस्थितिं पाणौ सद्राशयाभिरामत्वं सर्वाङ्गे च धान्यनि। यं शार्ङ्गदोल्लासितं सङ्गरचितशोभान्वितमूर्यमुतं रामं रामानुजं चाहुः । येन च शौरेणेव बहुविदारणक्षमेण सकलकविकाव्यबन्धेनेव अरुणाक्षरमेभाजा महावराहेणेव महीभुजा·

श्लेषरसज्ञेन मुमुदे प्रजा । यस्मै च माधवाय ललितलताङ्गीकरणयोग्याय उत्कलिकाभिरामसज्जालकोल्लसिता अनेककोपास्त्यतिरमणीया योजना लतातातिरिव रुक्मिण्यादिमाहिषीजनतो न केवलं स्पृहयाम्बभूव । किंतु लसत्पीनपयोधरचक्रकलये प्रद्युम्नोद्भवानुकूलाय अक्रूरमानुमुखोल्लसिताय तिरस्कृतकुजन्मने गजमच्छर्दीतविक्रमाय तथाविधो गोपालबालजनश्च । यस्माद्बहुलपादवसन्ततिर्दिवसन्ततिर्बाहुल्यया चाभूत् । यस्य चाद्भुतकरश्रियं स्वादाशयो बहु तेने श्रवांसि श्रुतयो गायन्ति चेतोवृत्तिं सुमनस्ततयोऽभिनन्दन्ति ।

यस्य चामीकरोज्ज्वला गजा भूपाश्च । चापापकारिणी भूलता मनोवृत्तिश्च । चामरश्रीविराजिता कीर्तिः प्रजा च । चातुर्यान्विताः द्विजाः शत्रवश्च । चमत्कृतिज्ञा मन्त्रिणः कवयश्च । चारुतोल्लसिता स्वस्त्रीक्रीडाः परस्त्रीक्रीडाश्च । चतुरङ्गलीलान्विताः कचित्कालक्षेपा रथाश्च । चराधिकोल्लसितं वार्तावेदनं चेनश्च । चाराधिकोल्लसितं मण्डलेश्वरकदम्बं चक्रं च । चापक्रीडा युधि यमुनायां च । चरणोत्पन्ना गङ्गा कीर्तिश्च । चपलालसमाना स्त्रीकटाक्षततिः शत्रुश्रेणी च । चेलाकर्षणतत्पराः स्त्रीणां कामिनः वर्षासु कर्षकाश्च । चकोरकानन्ददायी मुखचन्द्रः कुचश्च वनितानाम् । चपेटिका शत्रुमुखे चर्या च गुणानाम् । चेतःप्रसादरम्यः सर्वोऽपि जनः कटाक्षश्च ।

यस्य स्मरविद्वेषी सुन्दरभावः प्रतापश्च । स्मरणश्लाघ्या द्विजा

---

१ चामीकरोज्ज्वला सुवर्णोज्ज्वला । अमी यशोज्ज्वला इति छेदश्च । इत्थप्रकारेण श्लेषाभिरिहेयः । २ स्मरविद्वेषी स्मरविद्वेषीति स्मरश्लेषो ज्ञेयः ।

वीराश्च । स्मरतिमनोज्ञा वनिता जनतावियोगे भर्तारं सौन्दर्येण च। स्मरोचिताकाराः पुरुषाः स्त्रियश्च । स्मार्ता आचाराः शत्रवश्च। किं च स्मरचितव्यथो वियुक्तस्त्रीजनो न मित्रजनः स्मयशोभाधरो भटवर्गः न शत्रुवर्गः ।

यस्य च राष्ट्रे हेरणोद्योगभ्रष्टाश्चोरा रिपुवर्गाश्च । हारगद्या चन्दनलिप्तकुचयुगी अधरपुटी च स्त्रीणां । हारावकुण्ठितकण्ठाः सुहृदः शत्रवश्च । हेलासक्ताः कामिनः कर्षकाश्च ।

यस्य तुरङ्गस्थाने अश्वा नटाश्च नटन्ति त्वरान्वितं अश्वचक्रं चक्रं च। त्वचारुचितशोभं मृगकदम्बं शत्रुवृन्दं च। त्वङ्गदभङ्गशोभान्वितो मित्रपुञ्जः शत्रुपुञ्जश्च ।

यस्य रविहितशोभमप्यरविहितशोभं चक्रं चक्रंच। किंच गानन्तानि सदोवितानि मण्डलान्यवितानि। हारि विहारि अविहारि च स्तनमण्डलं स्त्रीणाम् ।

यस्मिञ्छासति वसुमतीं गिरिविभ्रमा गजा इव द्विजाः समदा द्विजा इव गजाश्च। सुप्रतीकस्पृहणीयाः करिण्य इव तरुण्यः सार्वभौमयोग्यास्तरुण्य इव करिण्यश्च। कलमाहिता वाणीव केदारश्रेणी बहुधान्यद्धा केदारश्रेणीव वाणी ।

अधिकामितमङ्गाः स्त्रियः पुरुषाश्च। अधिकथनारिधातिरम्यमदाः नृकाश्च। अधिकवलिताः शत्रवः स्त्रीकटाक्षाश्च। अधिकम्परहिता रणे भटाः सभासु वाचः। किंतु सिन्धुष्विव अधिकपोतसंचाराः गृहमाङ्गणेषु वल्मीकविटङ्केषु च। महारण्येष्विव अधिककोलागम

१ इतो 'ह' इत्यस्य लेपः। २ इतः 'तु' इत्यस्य लेपः। ३ इतो 'अपि' इत्यस्य लोपः।

विलसनं कामिषु प्रमदवनेषु च। शत्रुरिव अधिकमलयशोभाधरः वसन्ते वायुर्युवसु स्वकटाक्षश्च। ग्रीष्मेष्विव अधिकाकोऽल्दर्पद्दाति विपर्वैयेषु मृगयासु च। स्त्रीजनतेव अधिकं पाकामितश्रीः अहितततिः कविता च। पिका एव अधिकलालापा बालका विद्वांसश्च।

किंच अधिकपटोल्लुषिताः अधिकचोरोकृतशोभाः अधिकोपचारविदग्धाः स्त्रियो न पुरुषाः।

अद्भुतमेतत्। यदेते राजसचिवाः बहुलरञ्जितशोभां वहन्ति तथाहि। रक्षोपकारमन्त्रविदो लक्ष्मीपकारमन्त्रविदश्च लक्षणप्रकारज्ञा रक्षणप्रकारज्ञाश्च लताङ्गीकृतप्रणया रताङ्गीकृतप्रणयाश्च। किं च बहुललामान्विता बहुलरामान्विताश्च बहुलमण्यालिङ्गितवक्षसो बहुरमण्यालिङ्गितवक्षसश्च बहुलाज्योपभोगक्षमा बहुराज्योपभोगक्षमाश्च। बहुलचितशुभाचारा बहुरचितशुभाचाराश्च। बहुलसाहसोचिता बहुरसाहसोचिताश्च।

किं च समदः सकुमोदक एव पुण्यजनद्वेषिणी कौमोदक्येव। नाभिजातः स तदेवा अप्रमदः सनत्कुमार एव। उग्रप्रिया पन्नगएव। विषमदृष्टिः पशुपतिरेव।

अपि च मधुस्थितिः सरसिजेषु। मागधोल्लासः स्तुतिपाठसमये। रसभङ्गयुक्तत्वं तरङ्गिणीषु। कुमीतिर्महावराहस्य। कुमारिकाख्या कन्यानां। कुमुदाकरत्वं सरसां। विषमहितता सर्पाणां। दुष्कीर्तिः

---

१ अधि इत्यस्य श्लेषः। २ ललामा अश्वाः। ३ कृपणः। ४ पत्निमज्जना दासमाश्च। ५ न-अभिजात। नाभि-जातः प्रद्युम्नः। ६ प्रमदो हर्षः प्रमदा स्त्री च। ७ उमः शङ्करः मत्तश्च। ८ मधु मद्यं मकरन्दश्च।

कुल्यासु । दुर्बीजदर्शनं मन्त्रशास्त्रे । कुशासनग्राहित्वं तापसानां। सवितृद्वेषः सैंहिकेयस्य । मातृविरोधः शुम्भस्य।

कुवेण्याख्या मत्स्योधान्याः न वनितानां । विकचासंगी ग्रहाणां न यूनां । पराभवः संवत्सरेषु न सैन्यस्य ।

विनायकत्वं गरुडेभवक्त्रतथागतेष्वेव मुहुर्लसत् ।

सभासु सेनासु नितम्बिनीषु माणिक्यमालासु नैव बभूव ॥

आपि च सुमनःसु पतितद्विजः पूषा । उग्रकराभियोगभाक् कमलवर्गश्च । सचक्रशब्दवाच्येषु अरसगतशोभमायुधं सूर्ययोगदष्टं कोकचक्रमाहुः । कैलोल्लासितेषु कलङ्की चन्द्रः पक्षपाती पिकश्च ।

श्रीमत्सरास्थितिः क्रीडोद्यानेषु कण्ठेषु न लोकेषु । अलङ्कारोचितत्वं सीतायाः पद्यानां च न जनानाम् । सततमंहीशामदः जलदकालः सर्पराजे न राजसु ।

किं च अपर्दानि शत्रुवृन्दानि पद्यकदम्बं च। सत्पद्यानि

कविनिकुरम्बाणि शत्रुजालं च। अनुगतमृडानि योगचक्राणि स्त्रीजातं च। पवित्राणि द्विजकुलानि शस्त्रं च। नाळानि नालिकेन्दानि गजयूथं च। भानि नक्षत्राणि जनकदम्बं च।

सत्सङ्गरहितमावं विषमहितत्वं च पल्लवरुचिं च सैन्ये सरसिरमण्यो जानन्त्याम्रदुमालेषु।

किं बहुना।

विधुः सम्पदि चापेसौ सोमस्तारापतिर्गिरिः।
तस्मादस्मिन् महीपाले राजत्वं राजते सदा॥

किं च।

धनुर्विद्यावतां श्रेयान् ज्योतिषां योगमानिव।
यशसा यस्य भाति स्म द्विताराजाथवज्जगत्॥
यस्य प्रकृतयो वश्या इन्द्रियाणीव चेतसः।
नयेन तस्य विद्येव शुशुभे तेन मेदिनी॥
पुरी यस्य जनैः पूर्णा जना गुणगणैरिव।
हया यस्य जवैर्युक्ताः सपक्षा इव मारुताः॥
भूमेरकष्टपच्यत्वाद्द्विषां निःशेषितत्वतः।
यस्मिन् राजनि जानीमो ज्याकृष्टिर्नैव विद्यते॥
प्रजाभूत्यर्थमेवास्य धृतिश्चापकलत्रयोः।
संश्येोल्लसन्तो जानन्ति तद्विग्रहस्य लक्षणम्॥
वेणीस्रोतो निशारात्री रतिः कामनितम्बिनि।
रोहितं यत्रिपुस्त्रीणांमृदुराक्शरासनम्॥

किं च यत्र सतिलकतया चित्रकामितसौन्दर्यः सहृदय–

---

१ मृडो महादेवः मृडानी चाम्दिका च। २ चन्द्रः विष्णुश्च।

भूषितत्तया विपुलकटकरंचितपुन्नागशोभान्वितः गौराम्बरतया शुभ्रानन्तश्रीविराजितः।

किञ्च माधवतया वैशाखेडितः अम्बिकानन्दनतया विचित्रवीर्यः निर्जरतया वैमानिकामितरूपः सन्मालालंकृततया वैजयन्त्युद्भूतिरुचिरः सुमुखोपि वैमुख्यस्थितियुक् सर्वसुहृदपि वैरोचितः मैत्र्याधिकासक्तोपि वैराधिकासक्तः वैकुण्ठोपि अशुगसम्प्रदायज्ञः।

अपि च यस्य च पुरी अयोध्येव द्वारका यत्र हि रामानुरक्ताः उद्धवप्रणयिनः अक्रूरकर्मानुकूलाः सुमन्त्रोल्लसिताः सुयज्ञाभिरामाः लवदशरथाः सुमित्रोपेताः निवासिजनाः

यत्र च स्तैनरुचिरो मेघ एव न स्त्रीजनः। मदनरुचिरः वासुदेव एव न जनसंघः। कदनमञ्जुर्भटवर्ग एव न कुन्तलकलापः। किंच भवनभूषणानि केतकदलानीव कलत्राणि। अपि च क्वणनमञ्जुलापि नक्वणनमञ्जुला वीणा।

कथं न सा स्वर्गादतिरिच्यते। यतः यत्र स्वर्गे सदाऽऽपविचटित्वम्। महाकुलगिरिपक्षच्छेदके प्रभुता। कुमुदहितकारिण्याः कारिण्या अनुपमाभिधानरमणीयता। वसन्तं माधवमसुमनसं प्राहुः सदामलकविस्पष्टस्पर्द्धिनं गुरुमाहुः। सदाशक्रयशोभां वहति

१ उद्धवः आनन्दः कृष्णसखा च। २ अक्रूरः शान्तः कृष्णशिष्यश्च। ३ लवः शब्दः कुशश्च। ४ कदनं हननं मर्दनं च। ५ भवस्य शङ्करस्य न भूषणानि उक्तं च "वर्जोच्छिन्ने केतकं दंसवारि"। भवनं गृहं च। ६ न क्वणेन न मञ्जुला। ७ असुमनसम् अपुष्पम्। असुः एव मनः यस्य तम्। ८ अम्मल-कवि-स्पष्ट-स्पर्धिनम्। -आमलक-विस्पष्ट-स्पर्धिनम्। ९ स-दाश-क्रय शोभाम्। सदा-शक्रज-शोभाम्। दाशाधीश्वरः। यस्थाने अकारोच्चारणं यजुर्वेदीया उत्तरदेशस्था कुर्वन्ति।

देवगणः। कृशानुभावमङ्गीचकाराग्निः। वैवस्वतं यमदेवमाहुः वरुणस्तु न विप्रचेताः। अलीकदृष्टिः शिवः। कुबेरस्तु गुह्यकाभितप्रणयः। किं बहुना स्वःपुरंदरं वहतीति लोकापवादः। अलमितिविस्तरेण यश्च।

सुरवरदः सुरवरदः सकलः सकलो बली बली सततम्।
ललितप्रमदो ललितप्रमदः सरसश्च सरसश्च ॥ १ ॥

पादे यस्य हि मालती कुवलयं यस्योदरे राजते।
वक्षोलंकरणं तनोति कमला वासेपि कोशालये॥
कुन्दश्रीः कुमुदोल्लसच्च भवनद्वारोपशल्ये सदा।
जीयात् सत्सु मनोभिरामचरितः श्रीकृष्णकल्पद्रुमः॥ २ ॥

यस्य च पञ्चधारातिभयंकरमपि सहस्रधारातिभयंकरमश्ववृन्दं न। अस्त्वेतत्। स हि कदाचित् निरन्तमुखानुभवकुण्ठेतरमहिम्नि वैकुण्ठे वनितासु च चरमया रमया रममाणः धरणितलशोभादिदृक्षया तत्रतत्र पर्यटन्नेकाकी कस्मिंश्चिद् प्रदेशे खड्गचक्रशरासनशिलीमुखोद्भासितं मत्तसारङ्गहरिचक्रिशोभितं अनेकभूदारकुलसेव्यमानपदं महाराजमिव अशेषभूभृदुत्तंसं कंचन पर्वतं ददर्श।

---

१ कृश-अनुभावम् कृशः सूक्ष्मः। कृशानुभावम् अग्नित्वम्। २ यम्-अदेवम्। यमदेवम्। ३ विप्रचेता विगतं प्रकर्षेण चेतो यस्मात्। उन्मत्त इत्यर्थः विप्र-चेता विप्रेषु चेतः मनो यस्यैतादृशश्च। ४ अलीकः भालप्रान्तः। अलीकम् असत्यम्। ५ गुह्यकं भूमिस्थापितं द्रव्यम्। गुह्यका यक्षाश्च। ६ स्वः पुरंदरम् इति पदच्छेदौ। ७ सुरान्वरं दाति इति वा इत्यादि?। ८ पञ्चधारा अश्वस्य पञ्चगतयः। "आस्कन्दितं धौरितकं रेचितं वल्गितं प्लुतम्" इति।

स एव हि वरचक्षुःश्रवणनिर्जरकन्यकाविहरणभूमिः विश्वाधिकं काञ्चन श्रियं वहतः धराधरख्यातिं गतस्य गौरद्युतेः अगराजस्यापत्यं नागराजस्यांशावतारः शेषाचलो नाम । यश्च गिरीशोपि चन्द्रस्वरूपः तुङ्गभद्राकृतिरपि शतद्रुशोभितः ।

अथ चैनमालोकयतस्तस्य चेतसि चिन्ता समजनि । किमयं विन्ध्यो भवेत् नहि नहि स हि करीरंजाततिरस्कृतमहिमा अयं पुनः स्वपादैकदेशाश्रयवर्धितकरीरजातः । नापि मेरुः स च सुराक्रीडम् । नापि महेन्द्राद्रिः सहैकरामाश्रयः। अथ वा सोयमेव भवेत् । शेषमारुतविवादेन भूतलं प्राप्तः दिव्यभोगिकुलप्रणयिनः कलधौतरूपस्य रत्नसानोरपत्यं सर्पराजस्यांशावतारो भगवान् भुजङ्गाद्रिर्भवतु यो वा को वावगाह्य तावत् पश्यामीति ।

ततश्च सानुगोप्येकाकी सुपादोरुनितम्बमध्यदेशोल्लसन्नाभिशोभां सुललितकर्णनेत्रां शिखरमनोज्ञदन्तावलिविराजितां कुन्तलसत्केतकसुमां पुन्नागस्पृहणीयां पर्वतैकदेशस्थलीं तत्र कांचन वनदेवतां चापश्यत् ।

अथ तया वनदेवतया देवायमद्भुतनिदानं पर्वतेन्द्रः यतोस्य मनोजवसत्त्वम् । तथाहि । अत्रेदं नन्दनवनं यत्र समन्दारानन्दमनुभवितं जनः । प्राप्नोति न सन्तानसुखं महाकल्पलताङ्गीकरणबद्धस्पृहश्च लसद्धिपारिजातं हरिनन्दनं च पश्य । किं च सदाख-

१ शेषस्य । २ अनेकशतशोभित इत्यर्थः । ३ हस्ती वृक्षविशेषश्च करीरः । ४ मन्दाराऽऽनन्दम् । समन्दारानन्दम् । ५ सन्तानः कल्पवृक्षः पुत्राश्च । ६ महा-अक्षवट-तरू-विचारः । महा-अक्षगन्धसार-विचारः ।

ण्डलसद्विचारश्च लसति सदामरालीसञ्चारश्च राजते । ललिताप्सरसां गणश्च शोभते।

अपि चायं क्वचिद्धातुरागराञ्जिताम्बरो मस्करीदर्भासनभूषितः परिगतमुनिगणो निकटशोभमानकरीरो निरुद्धाशावकाशोऽनुकरोति संन्यासिनः । क्वचित्सनारदः पर्वतत्वं सफलयति क्वचित् कौशिकमदनार्कसोमशिखिवरुणावासतया स्वर्ग इवोपलक्ष्यते । किञ्चिद्विहस्य देवेतः पश्य। अत्र हरिपतिर्गजं विदारयति। शरभः केसरिणं बाधते ऋक्षस्त्रासितलक्ष्मणः रामोनलं भक्षयति नीलो गवयश्चोन्मूलितरम्भः पनसमपि भङ्क्तुमिच्छति ।

अनन्तशाखोल्लसितागमश्चान्यङ्कुप्रजाराधितपाददेशः ।
नानाद्विजालापमनोहरोयमाचार्यलीलां विवृणोति शैलः ॥

इन्द्राणीरुचिरतराप्सरोभिरामो ज्ञातैरावतवरकुम्भरम्यलक्ष्मीः ।
सोयं निर्जरवनिताविहारभूमिः शैलेशः प्रथयति पाकशासनत्वम्

सुहितमिलिन्दा बहुतमरन्दा परिमलपुञ्जा कलितकरञ्जा ।
इह नृपवल्लीव्रततिमतल्ली निविडितपत्रा कुसुमविचित्रा ॥

---

१ सदा-अमर-आलि-संचारः । सदा-मराली संचारः । ललिता–अप्सरसां। ललित–अप्–सरसाम् । ३ आकाशं वस्त्रं च । ४ वेणुयुक्तः परिव्राजकश्च । ५ देव विशेषत्वम् । ६ कौशिकः इन्द्रः पक्षिविशेषः गुग्गुलवृक्षो वा । मदनः कामः काञ्चनवृक्षश्च । अर्कः सूर्यः वृक्षविशेषश्च । सोमः चन्द्रः सोमवल्ली च । शिखिर्मयूरः अग्निश्च । वरुणः देवता वृक्षविशेषश्च । ७ हरिपतिः हनूमान् सिंहश्च गजस्तन्नामा वानरः हस्ती च । ८ एतन्नामा वानरः सिंहारिश्च । इत्यादि वानर नामादिभिः विरोधः यथार्थेन परिहारो ज्ञेयः । ९ शाखा वेदशाखाः वृक्षशाखाश्च । १० न्यङ्कवो मृगा ऋषयश्च । ११ द्विजाः पक्षिणः ब्राह्मणश्च ।

साश्चर्यम्। इत उत्तरतो हि दृष्टिं मधुरावन्यां कृष्णेनेववन्यां कृष्णवर्त्मना क्रीडितं भवेत् । यतोयं पर्वतैकदेशो हीनबको नष्टहंसो मृदितगृगाल उत्सन्नबाणो दग्धभूमिजस्त्रासितगजमल्लः।

दलल्लिकाजालनिर्यत्ननिर्यन्मरन्दद्रवासारमत्तालिगीतम् ।
समाकर्णयाद्रिः कुरङ्गैर्द्विपारिं विलोक्यापि नो भूभुजङ्गप्रयातम्॥५॥

इतः पुरस्ताद्भारतसमर इव धनञ्जयो[1]ल्लासो दृश्यते । तथाहि। विपक्षीभूय शकुनि[2]र्नश्यति द्रोणो[3]पि, मृदितपक्ष भीष्मो[4]यमुलूको[5]पि ग्रस्तः । अत्रात्र पलायितं शल्येन[6] । कर्णोपि दग्धः । एकाकिना धार्तराष्ट्रेण[7] उत्पतितम् । अत्रात्र शरासनभङ्गः शिली[8]मुखाश्च्युतलक्ष्याः सञ्चरन्ति सर्वे एते भूभृतं[9] खेदयन्ति ।

क्रीडत्कीरां नीलतमालां वनलक्ष्मीं
शक्राश्माढ्ये सानुनि जातां गजवृन्दैः ॥
दृष्ट्वा क्रान्तां विस्तृतपक्षो घनबुद्ध्या ।
नृत्यति पक्षी मत्तमयूराभिध एषः ॥ ६ ॥

किं बहुना ।

फाल[10]वत्तिलकोल्लासी रम्भो[11]रम्यश्च रूपवत् ।
नेत्र[12]वत्कमलानन्दी कान्तानां पन्नगाचलः ॥ ७ ॥

---

१ धनंजयोऽग्निरर्जुनश्च । २ पक्षी दुर्योधनमातुलश्च । ३ काकविशेषो द्रोणाचार्यश्च । ४ भीष्मो भयंकरः भीष्माचार्यश्च । ५ उलूकः पक्षी तन्नामा योद्धा च ।६ शल्यो वृक्षविशेषः धर्ममातुलश्च । ७ धार्तराष्ट्रो हंसः दुर्योधनश्च । ८ शिली बाणः प्राणिविशेषः ।९ राजानं पर्वतं च ।१० फालवान् फालोमदारित, मातुलुङ्गश्च नामा तिलकालामी तिलकः कुङ्कुमस्य तन्नामा वृक्षश्च तद्वान्। ११ रम्भा कदली रम्भोरुहता च । १२ नेत्रं वृक्षजटा नयनं च ।

क्वचिच्च तालाधिकसुन्दरश्रीः क्वचिच्च कुम्भोन्नतचारुलक्ष्मीः ।
क्वचिच्च पीनोच्चकेरीरसंपच्छेपाचलोयं कुचवन्मृगाक्ष्याः ॥ ८ ॥

इति सादरमुद्दिश्यमानानि वस्तून्यवेक्षमाणः क्वचित्प्रदे-
शे अगस्त्यभयाद्विलीनमिव सागरं सिन्धुनिर्माणमभ्यस्यतो विश्व-
स्रष्टुरच्छावलीव हरिणा कल्पितम् अभिनवसमुद्रनिर्माणसमय इव
विधेः पुराणनिकषपारावारप्रक्षेपस्थानं विश्वकर्मविनिर्मितभुवनहृद-
यनिर्मलानेकस्फटिकसोपानावलीप्रतिबिम्बितसुरभिलमरन्दधारा-
कलितललितबिसकुसुमसौरभ्यलुभ्यन्मधुरमधुकरनिकरमञ्जुगुञ्जित-
समाकर्णनविश्रान्तरङ्गत्कुरङ्गशावकमारणेच्छानिपतद्विफलीभवदु-
ड्डीनसहस्रमन्दाक्षमुद्रितमत्तशार्दूलं नलार्द्रविशदवसनान्तरित-
प्रस्फुटोपलक्ष्यमाणपीनोच्चकुचकलशसञ्जातमत्तमातङ्गकुम्भयुगलभ्र-
मजनितविदारणस्पृहागतकण्ठीरवकिशोरकभयार्द्रमज्जद्वनदेवता-
निकरं देवार्चनकुसुमापचयासक्तबाल्यावधिबद्धब्रह्मचर्यव्रतदूरी-
कृतमदनतन्त्राभ्याससुनिकुमारकनखाङ्कुरक्षतजनितसीत्कारानुमी-
यमानजलविहारपरवशजलमानुषीजनवदनपद्मभेदं तटनिकटा-
वटस्थलीनिलीनजृम्भमाणपुम्भावलीलाविवशविद्याधररमणीमणी-
मसृणभणितश्रवणजनितकपोतपोतकण्ठारावभ्रमभ्राम्यच्छौण्डियश-
तसकुलं वराहवनितादत्तगाढाङ्कपालीदोहदप्रफुल्लबालकुरवकव-
नीपरिगततटैकदेशम् । कामिनमिवोत्कलिकासहस्रम् अर्जुनमिव
सिन्धुराजपरिपन्थिनं ललनाहस्तमिव विलसदूर्मिकाचक्रम् उच्चैःश्र-
वसमिव शुभावर्तहृद्यं साकेतदेशमिवोर्मिलास्यदर्शनमुदितलक्ष्मणं

१ वरीरः वृक्षविशेषः वलयश्च । २ मनः । ३ अङ्गुलीभूषणम् लहरी च ।
४ ऊर्मि-लास्य (नर्तन)- दर्शन- । ऊर्मिला-आस्य- दर्शन- ।

राज्याभिषेककालमिव पुण्डरीकच्छायानिषण्णकलहंसं कालीयनागमिव कृष्णवेणीसमं कलशपारावारमिव जलैकदेशमुक्तचक्रिणं जनितपद्मं च दृष्टमातङ्गकुलविहारमपि शुद्धं सपङ्कजातमपि निष्पङ्कजातं जडाशयमपि नवरसोल्लसितं स्वामिपुष्करिणीतिविश्वविख्यातं कमपि कासारमपश्यत् ।

अथ तदवलोकनाद्विगतपरिभ्रमणायासः क्षणं विश्रम्य हंसमिव केवलं क्षीरमयमाहारमुपकल्प्य माध्व इव सद्वीतागममभिनन्दंस्तत्तीर एव नक्षत्रगणस्येव संबद्धमूलस्य शिवचन्द्रस्येव सदावालस्य भागवतस्येव विलसदनेकस्कन्धस्य सुजनस्येव सफलजन्मनः गरुडस्येव सुपर्णस्य चिञ्चातरोरधःप्रदेशे पातालगतागतमार्गमिव वसुवरानाभिमिव किमपि वल्मीकमलोकयदचिन्तयच्च।

इदमस्माकमावासस्थली भवेत् । यतो निकट एवेयं पुष्करिणी घनरसमयी वनितेव सुखयति सकलितस्तापा च । अयं वृक्षोऽपि कुटुम्बीव मार्थकितमुर्तरुतस्तोपयति द्विजाश्रयश्च । इयं कल्याणी गगनगङ्गा निवसत्यविदूरे स्वरतिरिवानुकूलितकमला धराभियोगहृद्या च । एते पक्षिणोऽपि ऋषिगणा इव पुराणागमप्रणयिनः खेदमपनयन्ति सकलकलाश्च । एष भगवान् क्रोडरूपी हरिरत्रैव निवसति । नूनमयं कलितपराधरसंचिरेनां मही क्षणमपि न मुञ्च-

नि। इत्येवमालोच्य वासमकरोत्। ततो गतेषु केषुचिद्दिवसेषु कदाचिद्वामलूरविवरान्निर्गत्य क्वचिद्वनोद्देशे यास्यन् क्रोडजातितया नारायणावतारतया च भूदारं जङ्गमामिव रजताद्रिमूर्तिमन्तामिव रौद्ररसं जनकामिव शेषाचलस्य घोरगुप्यद्दरष्टकसपत्नेन कण्ठारवेण हसन्तामिव पुष्करावर्तं स्मरन्तमिवाद्यापि हिरण्याक्षयुद्धसंरम्भस्य भगवन्तं कुहनावराहमद्राक्षीत्।

तदनु निमिषलोचनलोभनीयश्रीलसत्क्रोडाकृतिः गौरपयोधरराजमानदिव्यकान्तिः अचलानन्दहेतुः अयं जगत्स्रष्टुर्नासाविवराल्लब्धजन्मा स्तब्धरोमा इयं देवी धरा च। भवतु दिष्ट्या दृष्टिमार्गमगमदेतन्मिथुनं तदेतत्प्रणामविषयी-करोमि।

इयं सरलता मद्गुणानां सेयमम्लानता पुष्पाणाम् अविकृतिः क्षीरस्य मणेरकाठिन्यं निधुवनस्यावसानं लक्ष्म्या अचाञ्चल्यं विदुषाममात्सर्यं तपसो निष्कामता मैत्र्या निर्व्याजता स्त्रीणां योग्यसमागमः सुकवेः श्लेषकात्मरचनावैदग्ध्यं सकलजनश्लाघनीया भवन्तीति निश्चित्य यावत्तथाकर्तुमिच्छति तावद्वराहदेवोपि दूरान्निरीक्ष्य हंहो पुरत एव श्रीनिवास इव लक्ष्यते अयेऽधररसविनिर्जितनवसुधे वसुधे त्वमपि विचारय तव कुचाभोगेनेव चक्रद्वयेन करेण चन्द्राचलसौन्दर्यहरेण मुखेन सरलतामनोज्ञेन च चरितेन मदाश्लिष्टेन लोचनयुगुलेन सर्वभूभृद्दर्पदारकेण प्रतापेन राजमानो राजमानहारिवदने वद नेता तवायं श्रियो न वेति सभुजा चालनं कुचधिकृतगोत्रया गोत्रया

१ वल्मीकम्। २ वराहदंष्ट्रयोर्निम्। ३ सूकरः। ४ मैथुनस्य।

सह संलपन् फुल्लपङ्कजनयनो द्रुतमागत्य पादयोर्नमन्तं वत्स किमेतत् क भगवान् कायं पन्नगाद्रिः क गमनक्रमः क तव दर्शनं अयं परीपाकः प्राचीनपुण्यस्य इदं फलं तपस्तरोः इयं सूचना भाविकल्याणप्राप्तेः सर्वथा नमोस्तु भगवते अतर्कितघटनापटवे भागधेयायेति व्याहरन्निव मानसं ध्यानसङ्गत इव किंचित् स्थित्वा वीरलक्ष्मीनखक्षतायितहिरण्याक्षगदाघातकिणाङ्के वसुमतीकठिनतरकुचयुगुलसंघर्षमसृणिते भुजान्तरे क्षणं कृत्वा वत्स दिष्ट्या तादृशमहावीरकदम्बकालरात्रिकल्पाद्धारतसमराद्वत्साया इन्दिरादेव्याः सौभाग्यादेवोर्वरितं जानामि।

भवतु तावत् कथयैतत्।

कच्चित् कुशली यादवेषु कौरवेषु च सुराजन्यमार्गभद्रेषु अन्धकैकुलशिखामणिरुग्रसेनो धृतराष्ट्रश्च। देवकीनाशहृष्टहास्यानं कंसो युधिष्ठिरश्च। मुसलाङ्कप्रणयी अनिरुद्धः कर्णश्च। तोषितसाम्बः प्रद्युम्नो गाण्डीवधन्वा च। उल्लसदनिरुद्धकामः बलभद्रो दुर्योधनश्च। स्वगुणश्रवणतोषितकर्णः उद्धवः शकुनिश्च। सदानपगतसत्प्रीतिः कृतवर्मा भीमसेनश्च।

अद्य मेमुद्राहश्रीः श्रीनिवास त्वदीक्षणात्।
महता किं त्वदाश्लेषधन्या क्रोडेस्थितिश्च मे॥

---

१ अन्धको दैत्यः अन्धकाख्यं अन्धनृपदायः। २ देवे-कीनाश-हृष्टहास्यानं देवकी-नाश-हृष्टहास्यानाम्। ३ मुसलाङ्केषु यादवेषु प्रणयी प्रीतिमान्। मुसलाङ्कः शकुनिः। ४ साम्बो जाम्बवतीसुतः दशरथः। ५ अनिरुद्धः कृष्णपुत्रः निरुद्धः। ६ कर्णः प्रसिद्धोऽर्जुनारिः कर्णो धार्णी। ७ बाहुमत्स्यान् पराङ्मुखात्वं च।

इति वद्दालापः क भवानित्यादिपूर्वोक्तमेव स्तब्धतारं चलितमौलिना साग्रस्थापिताङ्गुलिकं आम्रेडयन् तेनापि कचिन्मौनमुद्रया कचिदन्तर्व्यथापिशुनशुष्कहासेन कचित्कण्ठारावेणापि नरकवधवर्ज्यं स्ववृत्तस्य स्थापयित्रा लक्ष्मीनेत्रा सह कस्मिंश्चित्प्रदेशे क्षणमासाञ्चक्रे। अथ श्रीनिवासोपि प्रेमार्द्रया विनयबहुलया तद्वाचा अभिनन्दितः भगवन् मायादंष्ट्रिन्

सरसा विशदा कोडीकृतसारगुणा तनुश्च वाणी च ।
नानार्थाय प्रभवति कस्य न दृष्टा श्रुता वा ते ॥

किंच देवात्र कश्चित्कालं वस्तुमिच्छामि तद्भवतो भूमिं कामये इत्यकथयत् ।

तच्छ्रुत्वा किमयं प्रभोर्वराहदेवस्य महिषीं विश्वम्भरादेवीं स्वीकर्तुमिच्छतीति किञ्चित्कोपशोणितेक्षणे पोत्रिकदम्बे विलज्जमानायां वरादेव्यां वराहदेवोपि दर्शंदर्शं देवीवदनं दरदर्शितमन्दहासः श्रीनिवास भन्मनोपितमप्येतत् न केवलमेकामेव धात्रीं किन्त्विमां वकुलमालाभिधानां धात्रीं च स्वीकुरु कुरुकुलप्रणयिन् । आदौ भक्तिमदर्शनादिमानः कार्यः वस्तैतदपि जानामि नावयोरन्तरमिति तथापि कालः कलिरागतः त्वमपि स्तोके जले निमज्जसि तदपि ज्ञातपूर्वमेव यन्मात्स्ये वामने चाप्यवतारे स्वल्पं स्थानं प्राप्याक्रान्तवानसि सकलमपि भुवनतलं नोवाच्यं मर्मपरेषां । अथवा किं नः कार्यं नराणां तथापि मर्या-

---

१ कोडीकृताः हृदयधृताः । २ विशेषीकृताश्च । ३ भूमिम् । ४ आमलकीम् ।

दा कापि वरमिति वदति। यदाज्ञापयन्त्यार्यचरणा इति दर्शितविनये वासुदेवे अतिक्रामति घटिकाद्वये वियन्मध्यारूढे तमःकलमचित्रभानौ चित्रभानौ

जाताकस्मिकमेघरावमतिभिः सम्भावितः केकिभि-
र्निर्व्यातभ्रमगाढलग्नवनितैराकन्दितः किन्नरैः ॥
श्रीमत्पन्नगशैलराजवसतेः क्रोडस्य लक्ष्मीपते-
र्नादब्रह्ममयो ललास नितरां मध्याह्नभेरीरवः ॥ १२ ॥

ततश्च यथास्थानं सबकुलमालां धरां स्वीकृत्य प्रापतुः ।

अथ विश्वंभरया पृष्टतद्वृत्तान्तः वराहः कथयामास। शृणु देवि सरसेरसे सावधानं स्पर्शनानन्दभाक् अचलराजसम्पद्धरः भूभृत्करप्रसारमहितः अखण्डचक्रश्रियं दधानः तव कुचाभोग इव न्यस्तचोलमण्डलं चोलनामा महीपतिः ।

यस्मिन् विलसति लोचनलोभनीयरम्याकृतौ सन्मालापरिगते सुवृत्ते अत्युन्नतधर्मशालिनि तव कुचमण्डल इव राजनि अहमिव अनिमिषश्रियं दधानः सात्त्विकभावमापन्नः सकामः सकलोपि लोकः । एवं स्थिते कदाचित्कापि लसच्छृङ्गारोचिताकारा सुरभिसुमनोहारिणी गोपालबालिका स्वसमानां कामपि गामानीय विक्रीतवती। स राजा तां रोहिणीं सत्यपि महिषीवर्गे पुत्रार्थमचीक्लृपत् । सा च गौश्चिरन्तनेन गोपेन पाल्यमानापि अत्युन्नतं भूभृच्चक्रवर्तिकुमारं दोषापत्यमाश्रित्य पांसुलेवाक्षीरा वनमायाति स्म। अन्यदा तु राजदण्डभीत्या वल्मीके क्षरत्क्षीरामाराद्विलोक्य तां धेनुं पर-

१ मेघरवदबुद्धिभिः । २ गाम् ।

शुना जामदग्न्य इव क्षत्रियततिमखण्डयत् स गोपालः। सापि कुहनाधेनुर्योगिराज इव कालजवं तं कुठारप्रहारं यावद्विफलयति तावदेव कल्याणि किं कथयामि वत्स वासुदेवस्यौदुम्बरक्षीरार्ककार्पासगवेषणदशा संवृत्ता तदप्याकर्णय यत्परस्ताद्वृत्तामिति।

ततश्च तव गेयमिव तालप्रमाणोज्ज्वलं रक्तं पश्यतो गोपस्य सावस्था जाता। या मुचुकुन्दस्य स्वापभङ्गकारिणो यवनस्य अथ वा सरससाहित्यनिन्दकस्य दुष्कवेः। अथ ज्ञातवृत्तान्तश्चोल आगत्यालोचयामास।

अहो कोयमद्भुतदर्शनः सुमतोकोपि सार्वभौम इव दृश्यते। कल्पोपि पुन्नाग इव राजते। सुग्रीवोपि वलाहकस्यानुकरोति। नीलोपि नलसुन्दरः। तिष्ठत्वेतत् कोयमिति। जानामि किमयं प्रतापनिधिः सप्तार्चिर्नह्ययमकृशानुभावं धत्ते स्निग्धच्छायः सप्ताश्वो भवेत् अहह निशोछसदम्बरपरिष्कृतोयं भवतु यो वा को वा कथमीदृश्यस्यैतादृशी अवस्था किमिति सम्भाषयामि यदि तमेव पृच्छामि नाय प्रज्ञावतां पन्थाः अथ वा ऽनालोकितेन यथागतं गच्छामि तदितरा का निस्त्रिंशता अथ वा मदीयगोक्षीरमन्यायेन पिबतस्तवोचितमेव जातमिति भणा-

---

१ औपम्यार्थम्। २ तालो मानकालप्रमाणं वृक्षश्च। ३ सुन्दराङ्गः दिग्गज नाम च। ४ वृक्षः रोगरहितश्च। ५ पुन्नागः वृक्षः पुरुषश्रेष्ठश्च। ६ सुग्रीवो वानरः सुष्ठु-ग्रीवा-यस्य इति च। ७ वलाहकः पक्षी मेघश्च। ८ वानरः नीलवर्णश्च। ९ नलः वानरः नलोराजा। १० कठोरता।

मि । तद्वार्थोपिशाचस्य गृहनयनप्रकारः । इत्येवंविधप्रकारमालोच्य कथंकथमपि मधुराधिपोयमिति ज्ञात्वा प्राप्तकालप्रतिक्रियेयमिति निश्चित्य यावद्दण्डवत्प्रणन्तुमिच्छति तावदेव तं दृष्ट्वा देवोपि प्रकोपस्फुरदधरानिर्गच्छद्रूक्षाक्षराणि श्रावयाञ्चकार । रे रे चोलेन्द्र साधु रे साध्वनुष्ठितं भवता नायं तवापराधः पापीयान् श्रीमदस्त्वामुत्तरलयति प्रायस्त्वद्विधा बहवो महदवज्ञानात् स्वानुरूपं फलं प्रापुः। तथाहि । निमिमदनयोर्विदेहभावः । चित्रकेतोर्नहुषस्य चाहित्वम्। जयविजयनलकूबरादेः पलाशित्वम्। त्रिशङ्कोरिन्द्रद्युम्नस्य च मातङ्गता। अतस्त्वमप्येवं भवेति। तच्छ्रुत्वा स भूमृद्वाग्वज्रेण ताडितो निःसंज्ञो निपपात । देवि वल्लभतुच्छीकृतानन्तेऽनन्ते चित्रमेतत् ।

> कुठाराहतिरेकस्य गोपस्यान्यस्य पञ्चता ।
> पश्य पश्य वरारोहे तदन्यस्य पिशाचता ॥
> चक्रिणा श्रीधरेणायं वल्मीकस्थानवासिना ।
> तेन चोलनरेन्द्रोपि क्षणादुद्वेजितः प्रिये ॥

अथ तस्मिन् मोहमापन्ने भर्ता जीवनदानेनापि सत्कार्य इति जलसेकादिना कृततरप्रबोधप्रयत्ने कस्मिंश्चिन्मन्त्रिणि देवभक्त्या कथासुतनयोयं नृसिंहेन त्वया दण्ड्य इति चित्रसमुद्रोदरमज्जनं मे चेतसः दाहदाक्षिण्यद्रिकायामपि दृष्ट्वा भवत् कठिनमपि हृदयङ्गमीनामिति सपेडाधस्प्रसारं प्रणमति श्रीनिवासेपि किञ्चिन्मन्दीभवत्कोशाग्नि स्वस्वास्फालनं नृत्यति गगनतलावलम्बिनि फल्गुहदर्शनानिर्विद्धे मुनीन्द्रे अधमस्याभिनरपिशाचस्य चोलदेव-

स्य वासार्थं स्रुतं इति प्राकृस्थिताक्रन्दमुद्रुतकुटुम्बकं गोर्णशाल्म-लीतरोर्निवासयति वेतालभृत्यगणे राजा चोलोपि कथमप्युद्बुद्धः साञ्जलिबन्धं वाचमुवाच ।

यस्माद्विमुखो भीष्मश्रीरजोऽप्यप्रमद्दकः प्रजाराहितः ।
पार्श्वं नासीत्किं ते करुणायाः किं तया नाहम् ॥

अथ वा किमार्थनया महतां शापेन जगत्यस्मिन् को वा नष्टः। इन्द्रद्युम्नस्य पुन्नागत्वं । नलकूबरस्यार्जुनत्वम् । नहुषस्य चक्रित्वम् । मामपि देवस्य शापः काममप्युन्नतिं नयेदिति । ततश्च श्रीनिवासोपि श्लेषकाव्यबन्ध इव क्षणं कठिनस्वभावः द्राक्षामधुरो मधुराधिपो वाचमुच्चारयाञ्चकार । भो भो महाराज चोलेन्द्र रोषाधीनचेतसा वृथा शप्तोसि विगुधिक् क्रोधाधीनचेतसं नरम् । पश्यपश्य कश्चन क्रोधनो यः पुरस्कृतक्षय एव भवति अस्त्वेतत् किञ्चित्कालं सफलितमद्वचनो भव । अचिरादेवैतस्मान्मोक्षो मोक्षश्च ते भविष्यति। ततः परं यद्वृत्तं तद्भवति जानात्येवेत्यभिधाय स्वोचितकार्याय दत्तहस्तावलम्बोऽद्रिरिवोदतिष्ठत् ।

इति च श्रीनिवासोपि वनादागत्य सहवकुलमालया । अहो निष्कारणमैत्री निर्व्याजा प्रीतिः । लोकोत्तरं सौजन्यं निरपेक्ष उपकारक्रम इत्यादिवराहगतालापमभूयिष्ठं व्याहरन्नेव ।

ललितकमलशोभे पर्वतेन्द्रस्य पादे
गमयति कृतसक्तिर्वत्सराणां शतानि ।

---

१ पुन्नागः दन्ती वृक्षश्च । २ अर्जुनः वृक्षः धर्मानुजश्च । ३ चक्री सर्पो विष्णुश्च । ४ मोचनं मुक्तिश्च ।

नरमृगपतिमूरेस्तादृशो वेङ्कटेशः
कविरिव विगतान्यव्यापृतिः श्रीनिवासः ॥

इति श्रीमन्निखिलभूचक्रवर्त्तिविपश्चिद्वन्द्यपादश्रीवेङ्कटाध्वरिकवेः कृतौ श्रीनिवासचम्पूकाव्ये प्रथम उच्छ्वासोयमत्र समापनमाप । श्रीवेङ्कटेशः प्रीतो भवतु ।

—०:०—

॥ द्वितीय उच्छ्वासः ॥

अथ कदाचित् कचित् सुतमालालोकनजातानन्दः । कचित् स्थाने लसत्पृथुलकुचतरुण्याहितदृष्टिः । कचित्स्थाने मातुलजातासूयः । कचित् सुतालसत्प्रीतिः । कचित्स्थाने मानिततापसगणः। भवन इव वनेपि विहरन् श्रीश्रीनिवासः कस्मिंश्चित्प्रदेशे अतिधवलशरीरकान्तिः अनिलवेगप्रकीर्णकापिशजटाकलापं । किञ्जल्कपुञ्जाढ्यासितमिव सिताम्भोजवनकान्तिसमूहं कृष्णाजिनावगुण्ठितकलेवरं प्रलम्बवधमुदितमुरान्तकालिङ्गितमिव रेवतीजानिं कृतहरिचन्दनाङ्गरागं गङ्गाजलस्नापितमिव शिवशिरःशेखरचन्द्रकिशोरं सुतारोढासमानया दृष्ट्या कान्त्या च महत्या वीणया तमस्यया च राजमानम् । किं च वसन्तमिव सुरभिं ग्रीष्ममिव महातपस्थितिभासुरं वर्षासाम-

१ सु–तमाल–आलोकन० । सुत–माला–भाला० । २ लसत्–पृथु–लकुच–तरुणि । लसत्–पृथुल–कुच–तरुणी–आहित दृष्टिः । ३ सु–ताल–संप्रीतिः । ४ मातुलाः वृक्षाः कृष्णश्च । ५ महा–आतप० महा–तप० ।

रमिव नभस्यागमनं कलयन्तं शरत्समयमिवानुभूतविधुप्रसादं । हेमन्तमिव सदाहिमहितम् । शिशिरमिव पुरस्कृतमाधवम् इत्यनुभूतसर्वर्तुकालोचितचरित्रमप्यज्ञातर्तुकालोचितचरित्रं पाण्डुमप्यर्जुनमात्मभूस्पृहणीयमपि निष्कामं पर्वतयुक्तमपि अनाश्रितभूभृतं क्षमावासमप्यम्बरचरम् अपापमपि नारदाभिधानं कञ्चन तपोनिधिं नयनातिथींचकार । अचिन्तयच्च ।

न रागं मानसे धत्ते पक्षपाती च नाभवत् ।
हंसोयं कश्चिदपरो धनसारुचिर्यतः ।

ततः किञ्चिद्विहस्य यथाविधि सम्पूज्य प्राह । स्वायंभुव कलहोत्पत्तिनाटकसूत्रधार कुतो भवान् इति । सोप्यवदत् । दक्षिणं पाणिमुन्नमय ।

सूर्यलोके निष्प्रभोयं चन्द्राकौ नन्दनन्दनः ।
चित्रां करालीं वहति वह्निः केनोपमीयसे ॥

अस्त्वेतद् । भवद्दर्शनकाङ्क्षया वैकुण्ठलोकमगमम् । यत्र च शोभनमुक्तावलयः राजमानातनुभाः सरससरसः असदृशाः भूभागा वनिताजनश्च । यत्र च कुमुद उत्तरद्वारपालाः सद्विपः पर्यङ्करूपः शेषः कान्तिमहापद्मो देवगणः न जनाः । गत्वा च । अहो दैवाद्योग्ययोरेव सकललोकोत्तरयोः स्पृहणीयजयविजययोः मासमानबलप्रबलयोः विदुरप्राप्ययोः वैकुण्ठाभिधानयोरतव त्व-

---

१ नभस्यः भाद्रपदः नभस्य देवस्य । २ चन्द्रः विष्णुश्च । ३ सदा–हिम –हितम् । सदा–अहि–महितम् । ४ माधवो वैशाखः विष्णुश्च । ५ मानसे मानसे च । ६ कर्पूरकान्तिः । ७ वैदिके महापदं महास्थान इति । कान्तिना महती भास्वर् इति ।

ल्लोकस्येति द्वयोः संयोगः संवृत्त इति सानन्दः तत्राशृणवं भवान् भूलोकं गतवानिति । ततश्चाहमन्विष्येतस्तत आनन्दकाननं गतोस्मि । यत्र च ।

यदापापिद्रुरापा सा चन्द्राभा पीनलक्षणा ।
प्रौढाप्याख्यातमौग्ध्या सा चित्रचर्या तरङ्गिणी ॥

अपि च ।

करेहि चक्रं कलयन् श्रियालिङ्गितकन्धरः ।
विनायकप्रियः शम्भुर्माधवश्च विराजते ॥

तत्राप्यदृष्ट्वा मिलितोभयवाहिनीभरसंमर्दनर्तनलसत्कबन्धे प्रयागे कुरुक्षेत्रे च । हरिपदाङ्कितगयाक्षेत्रे हिमवच्छिखरवरकदम्बे च विफलितप्रयासः केवलं द्विजातिसुलभां दक्षिणाशां लक्षीकृत्य प्रवरोपशोभितामपि विप्रवरोपशोभितां गोदावरीं प्राप्य । स्तुत्वा च ।

नमामि मानदां गोदां नयनायनतां गताम् ।
नमद्धामनताङ्गीं तां नवपावनभां शुभाम् ॥

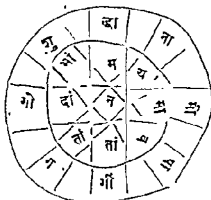
इति चक्रबन्धेन ।

ततः केनचिद्दिवसेन गमनकर्मीकृतपाण्डुरङ्गक्षेत्रः तत्र भवदीयां मूर्तिम् ।

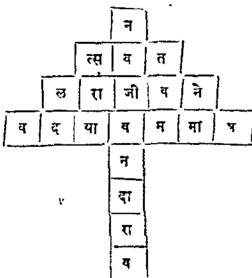
---

१ करे–आदिपद्मम् । चो, हि, पद्मम् । इति टीका । २ लक्ष्म्या लिङ्गितः पक्षे लुम्पती च । ३ गरुडप्रियः गणपतिप्रियश्च । ४ संमर्दः समागः । ५ पक्षान्तरे त्वियं च ।

। अयं चक्रबंधः पूर्वपृष्ठोक्तः ।

। आतपत्रबन्धोयमागामिपृष्ठे ।

नतवत्सल राजीवनेत्र मामव यादव।
नवजीवनदाराव वरादानवजीवन।

इति छत्रबन्धनेन स्तुत्वा। अथासन्नप्रसवधेनुमिवोभयतोमुखीं कृष्णावेणीमुडुपेनात्रिरिव तीर्त्वा ऋणं पितॄणां तेनैव क्रमेणानेकसुरभिमहिष्यादिभूषितान् ग्रामान् कृष्णानिवोद्वीक्ष्य उडुपवंशावलम्बकदाशाहोत्सारितान् नदीवर्गान् पाण्डवानिवावगाह्य। मथुरापुरमिव अन्धककुब्जादिशरणं धर्मशालाकदम्बमभिनन्द्य करवीरपुरं गतवानस्मि।

साम्बत्वं मदनस्य शङ्करिपोः क्षीराब्धिकन्यागृहमागत्यं कमलस्य तामरसाविख्यातिं गतस्याञ्जसा।
भो वैकुण्ठं समार्यता च भवतो जाता यया साम्बुजद्वन्द्वश्रीमतिमङ्गचारुनयना श्रीर्यत्र गोत्ररत्नी।

तस्माच्च निर्गत्य अनेकपारिजातोद्भासितानि गिरिकूटान्यभिकम्योद्यानानि च पश्यन् अनेककासारसम्पदो धर्मशाला अभिनन्द्य किरातगृहांश्चासेवमानः अनेकप्रपापालीपरिगताः पानीयशालाः सम्पूज्य दुर्जनततीश्च मनसा निन्दन् अव्याजरमणीयाः पल्लीरपहसन् वनिताश्च परिहरन् रामचेतुमगमम्। तत्र च।

कक्षाधिरागोद्भवया कालिन्द्या नीलया सह।

---

१ नमस्कारान्। २ निजभेषवृन्दमीदायः। ३ पाण्डवपक्षे देवकमपि [illegible] [illegible] संतानभव: दासाश्च धीवरभेदाः अहीः पूज्याः [illegible]। ४ धीभजन्। ५ महीनामानि श्रीकृष्णनिनामानि चैमानि।

क्रीडन् सिन्धुर्मया दृष्टो द्वारकायां भवानिव ।
तरङ्गहस्तैर्मकरीः सुरापगा मुखेर्पयन्तं प्रसमीक्ष्य वारिधिम् ।
का वा नदी सोत्कलिका न चास यद्बभूव नारीजनतापि तीरगा ॥

अथ च ।

सीताचक्षुर्भद्रानन्ददमब्धिं निरीक्ष्य सेतुं च ।
त्वद्विरहदूनमपि मे सुखितमिवासीत्तदा तु खलु चेतः ॥

तत्र तु । कस्याचित्पान्थस्य वचसा ज्ञातं भवान् पन्नगाचले निवसतीति । ततश्च जातानन्द इत एवागच्छन्मध्येमार्गं कामपीत्यर्द्धोक्त एव किञ्चिदारेचितभ्रूयुगुलं ईषत्तरलितमस्तकं सामिदष्टाग्ररसनं सपर्वतमुखावलोकनजातस्मितं प्रमादमुद्रामभिनीय देव विषयविरसाप्यस्य चित्तवृत्तिर्भवत्प्रेम्णाऽकुलीभवति । अस्त्वेतत् । प्रकृतमनुसरामि । देवस्य चरणयुगुलमपश्यं यदर्थोयं प्रयास इति ।

एवमाभाष्यालम्बितमौने तस्मिन् उत्पादितकौतुके नारदे देवोपि देवर्षेः कामपीत्यर्धोक्तस्य संवृत्तिरियं भङ्गी सङ्गीतभङ्गी विवशकुरङ्गीहृदयलुब्धकबाणवेधः । किं च ।

भवद्विदितार्थस्य ममानिवेदनं साधनिकस्य पात्रादानप्रक्रिया ।
क्व गता ते भैष्मीहरणकालीना निर्व्याजकृपा भण मुनिकुलोत्तंस॥

अनारम्भो मनुष्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम् ।
आरब्धस्यान्तगामित्वं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् ॥

इति न श्रुतं भवता । कुरु कोमलं मनः । मा भवतु शिरीषकुसुममपि कठिनं इति विविधानुनयकोविदः कथं कथ-

१ वराप्छिता । २ सङ्गीतमिषः ।

मपि वृत्तान्तशेषकथनोन्मुखं चक्रे । सोपि सफलमायो मे मनोरथसरलद्रुम इति निश्चित्याह ।

देव शृणु सावधानमनाः वारुण्याश्चेतोविलास इव अनन्तमार्गावलम्बिनि मद्देहच्छविकौमुदीभ्रमागतभ्रमद्बालचकोरनिकरपक्षसमीरतरलितवीणागुणक्वणनसमाकर्णनैकाग्रमनसि मय्यागच्छति किञ्चिन्निकट एव संजातेस्मिन् पर्वते पर्वतः सर्वतः सञ्चारितचक्षुरिक्षुरसासारमधुरां मैथुराधिप वाचमवोचत् । आर्येतः श्रूयतु भवान् । यदत्र लसच्चक्रः राजज्जलजः व्यालोलवनमालः दिव्यसारसनालीलसत्कमलोद्भासितः गरुत्मत्पक्षिसेवितः सदाशेषभोगिप्रियः इन्दीवरश्यामलकान्तिः अयमयमग्रत एवेत्यर्द्धोक्त एव जृम्भणारम्भेणाकुलीकृतोयं तदन्वहमपि चेदेवं मत्राञ्छ्रीनिवास एवेत्यालोच्योद्घाट्य नयने क्वक्व साम्प्रतारनन्द जय जीवेत्याशिषाभिनन्द्य गृहाण पारितोषिकं प्रियमावेदयसीति कटिकलित गोदावरीस्नानसमयतत्तीरविस्मृतपटीभवत्कृष्णसाराजिनबन्धनपट्टसूत्रं तद्भ्रान्त्या केवलमाकाशमेव समर्प्य विस्मृतदेहभावस्त्वमिव राधाकुचकलशादर्शनेनावस्थितः । ततस्तेनापि कथमयमकस्माद् भूताविष्ट इव चेष्टत इति शङ्कितमनसा किञ्चिदपसृत्य विस्मयोज्जृम्भमाणतारं वीक्ष्यमाणः यावत् पुरतः पश्यामि तावत्क्वमपि कामारमपश्यं न भवन्तम् । स च नाम्ना पद्मसर इति । देवेनापि ओषधिविशेषणश्रुतबहुपर्यटनेन दृष्ट एव स्यात् । ननु अमृतान्धस इव अमानसाः । अहवेनदपश्चिमा-

१ ई इत्य । २ अथः कृतः अभ्युपगमम् ।

द्दुर्व्यसनेनानेन वञ्चितोहामिति निश्चित्य तस्य सरसश्चक्रवर्तिन इव जृम्भमाणसहस्त्रपत्रस्य कण्ठशोभमानकनकमालस्य पुटभेदशोभावहस्य तटनिकटेक्षणमतिष्ठम्। तत:परं यद्वृत्तं तदस्मच्छात्रस्य कलापस्य कलत्रं कलकण्ठी नाम किन्नरी वक्ष्यतीत्युक्त्वा विरराम।

अथ तदाज्ञया आह सा यथार्थाभिधाना कलकण्ठी।

अत्रान्तरे देव कुतोपि पार्वतीशरीरमिव चन्द्राभरणभूषितं सुमेरुशृङ्गमिव नक्षत्रमालापरिगतकण्ठं विन्ध्याटवीस्थानमिव मृगोलग्नमध्यदेशं शेषाचलस्वरूपमिव स्फुरद्राजीवपादं नाटकमिव मनोज्ञाङ्कं मनुकुलमिव लसद्गम्भीरनाभि रहूगणचित्तमिव कलितभरतागमप्रक्रियमृषिकदम्बमिव सत्सङ्गीतज्ञानं नक्षत्रवृन्दमिव चन्द्रमुखं माधवद्विजमानसमिव कुन्तलोल्लासितं यौवतमाविरासीत्।

तत्र तद्वनिताकदम्बेषु चन्द्रमूर्तिमिव सन्मान्यां सुहस्तश्रवणां चित्रोत्तरानन्ददायिनीं सल्लक्षणां गौरांशुकां च तथाप्यनाकलितगुरुकलत्रसपर्शामननुभूताश्लेषामरदृष्टकलङ्कां दोषानुबन्धरहितामज्ञाततमःसम्बन्धजातविकारां च कामपि कन्यामणीमद्राक्षम्।

यस्या नारदैषदृशः केशपाशो हासश्च देवमांगमनोज्ञा वेणी गण्डश्चविश्च अर्धचन्द्रद्वयं ललाटमण्डलं कटाक्षक-

१ जलधारायन्त्रम्। २ अलङ्कारविशेषः। पक्षे चन्द्र एव आभरणम्। ३ नाभिनामा राजा पक्षे नाभिः शरीरस्य। ४ युवतीनां समूहम्। ५ नारदो मेघः नारदश्च। देवर्षिः। ६ ऐरावतः नागश्च।

दम्बं च सारङ्गधिकारि नयनयुगं गमनं च राजीवसरोऽधरः क्वापि यूनि चेतःप्रसरोऽपि चापोपकारिणी भ्रूलता मतिश्च चन्द्रभासुरा मुखशोभा देहच्छविश्च सरलो नासावंशः सखीगणश्च कुण्डली कर्णः रोमावली च रतिसुन्दरं रूपं वयश्च चक्रमञ्जुला नाभिः कुचद्वयी च शंखकान्तः कण्ठः पाणिश्च गुरुमनोहरं नितम्बबिम्बं चरितं च हंसकोद्भासिता पद्द्वयी सीमन्तकलितासिन्दूररेखा च अनन्तहृदयङ्गममवलग्नं गुणद्वन्दं च विचित्रांशुकाच्छादित ऊरुभागः सर्वावयवश्रयश्च देव पश्चाज्ज्ञातं सा कस्यचिद्राज्ञः कन्येति ।

अथ राजदारिका ताभिः समानशीलवयोविलासाभिः सखीभिः सह जले यावद्विहरति तावदेव देव तेनैव मार्गेण सुग्रीवसेनानामिव वलीमुखविभूषितानां मेरुदेवीनामिव नाभिरम्यकुचानां वृत्रगदाघातव्यथितगजेन्द्रवज्रप्रकटकानां त्वच्छत्रुततीनामिव विरसानां पुष्करावर्तवन्नीरदानाम् आर्याणां मप्यनुपमावाश्रयणीनां क्षीणप्रकाशानामपि वृद्धदशानां विनतानामपि वयःसन्तोषरहितानां अदन्तशोभान्वितानामपि तातानां भरतीनां कुलमाजगाम ।

ततस्तेभ्यो भयेन दीर्घं निर्गत्य सरसः क्षीरपारावारादिव रमा सहमलीकदम्बा विविधलतावलीमध्यवर्तिनीव कल्पलता कस्मिंश्चिदिन्द्रनीलसोपानशिलातले नीलनीरदमण्डल इव सौदामनी क्षणमवातिष्ठत् ।

---

१ [illegible] । २ [illegible] प्रेम च । ३ [illegible] इति पाठे [illegible] । ४ [illegible] । [illegible] ।

अथ तासु तत्सखीषु काचिदभिनवमधुपानमत्ता प्राह । अये काञ्चननिभभर्तृदारिके

ललल्लवङ्गिकागन्धविलसत्सत्समीरणः ।
ततं तनोति सन्तोषं भो भो भोगीन्द्रसन्ततेः ॥

इति तच्छ्रुत्वा तूष्णीं स्थितायां राजपुत्र्याम् अन्यापि काचन प्रत्यग्रदन्तक्षतदूयमानाधरबिम्बा प्राह । अयि राजनन्दिनि ।

निर्यत्किञ्जल्कगन्धान्धसारङ्गगणसङ्गिनी ।
कलकण्ठचयाकीर्णा कान्तेयं सरसी सखि ॥
हंससारसचक्राङ्गचक्रचक्रैरलंकृतः ।
नयनानन्दनिलयः कस्य न स्याज्जलाशयः ॥

इति तदपि किमपि ध्यायन्तीव तस्याः तरलालापश्लोकमिवैतस्याः निरोष्ठ्यश्लोकद्वयमप्यनाकर्ण्य स्थिता सा। अथ सा सखी विहस्य पुनः प्राह । अयि धरानायकशरीरजे ज्ञातं ते हृदयम् । तं चिन्तयसि । यश्च ।

नीलनीरदसच्छायः शंखचक्रगदाधरः ।
रत्नाकराङ्गजानाथः कंसनगेन्द्रकेसरी ॥

राधास्तनन्यस्तकरः स रागिजनाग्रगण्यः किल नन्दजातः ।
सकंसहंसान्तकदण्डजातहारिर्हरिः काञ्चनशैलधीरः ॥

तद्वितं ते दशायाः अङ्गीकृतं चानेन जनेन तन्नियतिरचिराद्घटयति ते चिन्तितम् त्यज क्लेशम् कलय सत्यतां गिरि यस्य जनस्य यत् ।

---

१ राशोऽपत्यस्य । २ कंसदसः कंस नामा राजा ।

शितिजलजसदेशदेहकान्तिर्धरणिधरेन्द्रशरीरजातजानिः ।
कलयति स हि हस्तनीरजं ते हरसदृशः किल राजशेखरश्च ॥

यश्च धृतशंखचक्रतया धीरतया च अरिदरकरः । राजहंस-तयाँहंसकलाधीशतालंकृत इ यहंकृतिरहितः । किं च कलहं-सश्च कलहंसानन्दं नाङ्गीचकार । चक्री च नगरस्थितिकलित-श्च । गाधिराजजाताश्चर्यचर्यश्च नगाधिराजजाताश्चर्यचर्यश्च यं चाह्लादितनीलं ज्ञातशीतेतरदीधितितनयाधिकरसाश्रियं नयास-क्तचेतसं दाशरथिं कृष्णं च जानन्ति ।

येन नयेन रञ्जितः किल जनः । यस्य च स्त्रीणां चन्द्राच-लकान्तिहारी स्तनः आस्यं च । सरलताढ्या गीः कण्ठस्थली च । किसलयसहजः सदाधरः घरसदृशः स्तनः । यस्य च अधि-कलक्षणागायना जनाश्च । अधिकंकेलिढ्याः क्रीडाशैला गिरश्च । अधिकंजातरागः अधरः लीलाहंसश्च । अधिकानना-नन्दाः हरिणाः स्त्रियश्च । अधिकरअकाः साला गिरश्च । अधिकंधरासक्ताः हाराः कर्षकाश्च । अधिकंदरान्विता अपः शान्तिधनस्पदपश्च । अधिकारिजनाश्रियः लसन्ति न लसन्ति च । अधिकरणरमिकाः रथिका ग्रान्थिका स्त्रियश्च । अधि-कासारश्रियं दधानो नगरदेशो वनश्च । यस्य चारित्रखण्ड-

---

१ शिति कृष्णवर्णं । २ धरणिधरेन्द्रः हिमाचलः पक्षे धरणिः धरायां ग-र्भे यस्य एतादृशः समुद्रः । ३ अरिं चक्रं दरः शंखः तौ करे यस्यैतादृशः अरीणां दरं भयं करोति स अरिदरकरः । ४ राजहंसो राजश्रेष्ठः । ५ ०-सता-हंस कला० । पक्षे ०तया-अहं-कृतया०— इतिच्छेदः । ६ कलहं-सान् इति परिहारः । ७ कर्कशत्वी क्रीडापर्वताः ।

कं चैारिचक्रम् । अगदागदासन्नन्दकः सन्नन्दकश्च राजत इति ।

किं च । यस्य चैराधिकानन्दः राजनीत्यां रते च । चैरणजाता गङ्गा कीर्तिश्च । चेलाक्राष्टिः रतिकाले स्त्रीणां रणे अरातीनां च । चेतःकलितानन्दा दया कटाक्षाश्च ।

यत्र शासति धरणीं कृष्णकेशश्रियं धत्ते कचरचना । राजहंसानलसास्थितिर्हासश्च स्त्रीणाम् । अरिस्त्रियः अकेशा हरिजलजासनश्रीकण्ठदशां दर्शयन्ति ।

अतिलसत्सङ्गरहितता तैलयन्त्राणां न स्त्रीणां नारिसेनानां च । स्तननहर्षकः घनकालः न स्त्रीजनः । चलतादर्शने नेत्रे क्रीडाशैले च न चेतसि ।

किं च स्त्रीणां कान्तिः कनकं स्तनः करकः कण्ठः जलजः नेत्रं नलिनमास्यं सरसं स्नेहस्थानं नन्दनन्दनः रागो न दीनः ।

किं च । अरसाः अरातयोः घृतकुशासनाः आस्यजाः अरिष्टकारणं दधिकर्णशिरश्छेदाकर्णनं चिरन्तनकथायां हंसानन्दासहता सैंहिकेये । राक्षसानन्दः शरद्घणे ।

अर्थासक्तिः शास्त्रचिन्तकानां । नार्थासक्तिः गीतानन्दश्च यतीनां । न गीतानन्दः सहस्त्रधारणाकांक्षा ऋषीणां क्षत्रियाणां च ।

---

१ अरा विद्यन्ते यस्यैतादृशम् । २ चराधिकानन्द इत्येकं पदम् पक्षे यथायथम् । ३ चरणजाता, रणजाता च इतिच्छेदौ । ४ इला भूमिः चेल वस्त्रम् । ५ इतः मदनात् । ६ हरिः विष्णुः जलजासनः ब्रह्मा श्रीकण्ठो हरः । पक्षे हरि सर्पः तस्यः जलजे क्षणे न या श्रीः सा कण्ठे यथा तथा दशाम् । ७ अ–तिल–सत्सङ्ग०– । अति–लसत्० । न स्त्रीजन लेखक लिखितमशुद्धमिति हस्तालेन छिन्नमस्ति पुस्तके ।

किं च । लसच्छ्रीजानि स्त्रीजालानि क्षत्रियाधिकजातिजालं च । सदासानि राष्ट्राणि अग्रजातिजालं च । अलं किलात्यन्तकथनायासेन । सदायानि सङ्गतानि धनगृहाणि च हृदयानि च रथचक्रं चेति ।

अत्रान्तरे । यासां चलन्तो दन्ताः न नेत्रान्ताः । धवलाः केशा न हासाः । बृहद्वयः न कुचमण्डलम् । वली वदने नोदरे । भुग्नता मध्यदेशे न कुन्तलेषु । तासां तु जरद्वनितानां भिन्नभेरीसमानः कोपि ध्वनिः व्याकुलीचकार ससखीकदम्बां राजकन्याम् । तथा हि । अयेम्बाम्बाम्बरमणिमपि भीष्मकिरणं पश्य पश्य चण्डकोपो नृपः । यामः पुरीं शीघ्रं गृहाण शुष्कांशुकगणं पेटिकां च राजभार्यायाः हर्षकारणं पङ्कजचयं खण्डय । अच्छाच्छैरम्भोभिरापूर्य कुम्भं भर शिरोभागे भण मम गिरा राजकुमारीमाकारयाकारय । रचय प्रणामपरिपाटीं रमाया इत्युक्त्वा च चिरयन्त्यां राजकन्यायां पुनः किञ्चित्कोपेन निर्दन्त्याक्षराणि विसृत्य किं भयाग्रे गन्तव्यमिति रभसादभिधाय अर्हेति दन्त्याक्षरसंसर्गदूनदन्तावलयः खेदमुद्रामभिनीय जोषं तस्थुः ।

ततश्चेयं राजपुत्री शनैरुत्थाय घनसारसदृशेन केशकलापेन भोगयोग्येन रूपेण अतिमुग्धया दशया अनङ्गरागोज्ज्वलेन वपुषा नाभिस्पृष्टेन कुचमण्डलेन अतनुसुन्दरेण भूपालालेन धवलसच्छोभेन मानसेन शोभमानाभियुवतीभिर्नरतीभिथ मारिष्मा ।

१ चलन्तः । २ न अभिस्पृष्टेनेति छेदः ।

सा वैश्रवणं नीलेन पद्मेन च योजयन्ती अपाङ्गमाशुगं चेतस्ततः प्रेरयन्ती मुदा पीनं पयोधरमण्डलं चन्द्रेण संवद्दयन्ती चन्द्रभूषणमपि करे व्यवस्थापयन्ती वशीकृतसकलनिर्जरकदम्बा यथागतं गतवतीत्युक्त्वा तस्यां किन्नर्यां संवृतवचनायां प्राह स्म नारदः।

अथ सवितारि तीव्रे पर्वतेन प्रबोध्यमानकालापगमो देवस्य दर्शनसुखमनुभवितुं अत्रागतोस्मि । देव किं चिन्तयासि । श्रवणादेव सा किं तरलयति तव चेतनाम् । मा भव तरलः तरलो हारमध्यमणिरेव नायको न भवति पुमान् । तिष्ठ मनुष्यवत् । अस्त्वेतत् । देव कथितं कथनीयम् । दृष्टो द्रष्टव्यशेवधिः। तदनुग्रहाण गृहाणाशिषः । साधयामि नारायणाश्रममिति ।

अथ श्रीनिवासेपि सश्लोकहार्षं महर्षे आपे नाम ज्ञातं किं भवता कुलाभिधानादिकं तस्या युवमानसमत्स्यबडिशगुणजालस्य इति वदति । पुनः प्राह ।

देव भजकजननिर्जरागम अहो लावण्यमहो विलासः अहो चातुर्यम् अहो रमणीयता रमणीमणेरिति जाताकस्मिककौतुकेन क्षणं क्षणं माध्याह्निकावश्यकरणव्यग्रतया क्षणं भवद्दर्शनाभावचिन्तान्तान्तान्तःकरणतया निरोष्ठे च श्लेषाभियोगे कालं गमयतः ममैतच्छ्रवणेच्छा न संवृत्ता । इयमुक्तिरपकारवती जाता । अहो किं कुर्मः मुनयो वयं अपवर्गवार्तामुपदिशामः। तथा हि।

विष्णुर्ध्येयो वैष्णवाः सङ्गयोग्यास्तीर्थक्षेत्रस्थानसंसेवनं च।

१ शेवधिः निधिः। २ पवर्गोच्चरारहितां वार्ताम् मोक्षवार्तां च।

योगाङ्गानां साधनं तत्त्वचिन्तेत्येषा रीतिः श्रेयसे जायते नः ॥

किं च किं योग्येयं वृत्तिर्विरक्तानाम् यद्वनिताजनेन सह वाक्संयोजनम् । अथ वा ज्ञात्वा किं कृत्यं देवस्य कृतविवाहस्य देव कल्याणी विजयीतिष्ठेति ।

देवोपि केयं भवेत् क वा तिष्ठेत् कथं जानामि कं वा पृच्छामि कः शमयति ममाधिमिति चिन्तासीमन्तितहृदयो दर्शितशुष्कमुखविलासस्तत्कालोचितालापैर्नारदं विसर्जयांबभूव ।

एवं सति । माकन्दप्रवालकदम्बचुम्बनमुखितमत्तपरभृतमहिलानिरन्तरोदञ्चितपञ्चमस्वरान्तरितनिजवनिताकृतपरपुरुषसङ्केतस्ल (?) ववञ्चितगृहपतिरारामरामाप्रयमर्तुमहोत्सवारम्भमङ्गलगीतिकापठनाविरतलोल्लोलम्बनिताम्बिनीश्रुतिसुभगझङ्कारश्रवणसमयसंस्मृतनिजनायकाहितैकाग्रमनीषानिश्चलास्थितमञ्जनागतयौवतशातालीकनकसालभञ्जिकापुञ्जरञ्जितमञ्जुवञ्जुलानिकुञ्जवलयितमृवर्णमुखरीतटः प्रियजनसङ्केतितवेतसीवनगामियामिनीशमुखकामिनीग्रहयालुयामिनीचरसमानयामिकराजपुरुषगृहीतनिजकरसंस्पर्शसञ्जातसात्त्विकभावशिथिलिततत्करमुष्टिबन्धविनिर्गतललनालोकनमुदितान्तरङ्गभुजङ्गनिकरसंस्तुतमदनकटुकल्यंकदम्बो वनिताकुचाभोग इव बहुसरोजातसमृद्धिर्वीर इव पराङ्गनाशङ्करो हिमगिरिरिव मदकलकण्ठीरवत्रासितपथिकः सरस्वतीदेह इवा-

१ यामिकाः कुलीनाः । २ बह्वी सरोजानां कमलानां समृद्धिर्यत्र । बहुसरोजः मातः समृद्धिर्यस्मिन्निति च । ३ पराङ्गानि शत्रूणां शरीराणि तेषां नाशं करोतीति तथा । परः अंगस्य मदनस्य वा नाशं करोति सः । ४ करटाः काकाः ।

जातिभूषितो वनिताजन इव रसालसहितो रत्नं सकलर्तूनां यत्नं भागधेयं सतीनां सुराजीवोपि सुमनःसन्दोहश्लाघितः अशोकयुक्तोप्यसुमनाः कुसुमाकरस्त्वाविरासीत् ।

अथ तं दृष्ट्वा देवोप्यचिन्तयत् अहो महनीयता वसन्तस्य ॥

आचार्यो मदनागमस्य किमपि श्रीमानरुग्भेषजं
कान्तायुक्तविलासिलोकचरितप्राचीनभाग्योदयः ।
यस्त्वागत्य लतासु पल्लवरुचिं सम्पादयिष्यन् भृशं
संजातोत्कलिकासु तासु रमते राजद्रयाः साम्प्रतम् ॥

अपि च ।

भङ्गो माने चक्रशोभा कुचेपि न्यस्ता चित्ते सारमश्रीर्वधूनाम् ।
युक्ते ताभिर्जीवनं वै वियुक्ते पङ्कं पुंत्याश्चर्यचर्येण येन ॥

इदानीं हि ।

कलिकालकृतं मन्ये यज्जगत्सुमनोचितम् ।
माधवोत्रान्यथा कस्मान्माधवीजालकाङ्कितः ॥

तदत्र नारदवचनश्रवणविदीर्णहृदयस्य मम भगवान् धृतसुमाकरसम्पत्सारङ्गभियः कनकश्रीविद्योतमानाम्बरः माधव एव शरणं यदनुग्रहादपि योगी भवेयम् । यदयमचेतनोपि पन्नगाद्रिरङ्गीकृतविपुलनितम्ब इव दृश्यते ।

अस्त्वेतत् । मृगयाव्याजेन वनभूमिषु विनोदयामि मानसमिति विचिन्त्य च बकुलमालाभिरितवराहदत्तेन किरातसैन्येन सह पद्मव्यूहमिव विलसत्केसरं वैद्यमिव तिरस्कृतवातवर्गं

१ यजेन ब्रह्मणा अभिभूषितः । पक्षे जाति पुष्पैः । २ रसेषु शृङ्गारादिषु आलसे जडत्वे हितः । रसाला आम्राय ।

गङ्गाप्रवाहमिवार्यावर्तहृद्यम् उत्तरगोग्रहणरणमिव स्तब्धकर्णं वर्णसमूहमिव ह्रस्वदीर्घप्लुतसुन्दरं चित्ररथमिव गन्धर्वश्रेष्ठं वणिजमिव भाण्डभूषितं कर्णाटदेशगोरसमिव मेचपुष्पसदृशं वालिनमिव सुग्रीवपरिपन्थिनं मदनमिव मानससम्भवं प्रथममश्वकुलेषु द्वितीयमुच्चैःश्रवसा तृतीयं वातगरुडयोः अदृष्टवाडवाननमपि राजनन्दनं नीलं कर्णे श्वेतं मुखे सम्पातिनं गमने हयमारुह्य विपिनमयासीत्।

ततः केचन किराताः भग्नकीचकाः भीमाः शल्यान् दारयन्तः धर्मराजाः शिखण्डिविरोधिनो भीष्मा द्रोणपक्षधराश्च शृगालभयङ्कराः कृष्णाः नागत्रासकाश्च पुण्डरीकद्वेषिणो दोषाकराः पथिकापकारिणश्च शूलहस्ता महाकाला उग्राश्च काननं रुरुधुः। तदा तु केचन जरासन्धा इव वृकोदरं गदया ताडयन्तः केचन कर्णा इव शक्त्यार्जुनमुन्मूलयितुमिच्छन्तः केचन रुद्रा इव गजान् शूलेन ताडयन्तः केचन कवय इव प्रासैन नानाशुकवीनुद्वेजयन्तश्चेरुः।

किं च खड्गी खड्गिनं कञ्चुकी कञ्चुकिनं चक्री चक्रिणमच्छभल्लोऽच्छभल्लं रक्ताक्षो रक्ताक्षं जघान। तदनुभग्नाः कुम्भाः कुम्भिकुम्भाश्च नष्टपत्राः पत्रिणो वनलताश्च मृदिताङ्गिना वृक्षाः

१ दर्शनीयदेहः। २ अर्थालङ्कार विशेषो भान्तः। ३ प्रागेव एतन्नामरेन त्वराष्ट्राणि पक्षे प्रामः धातुविशेषः। ४ कण्डगिरि नामम्। ५ अच्छभल्लः (भाला) यस्य। पक्षे भच्छभल्ला ऋक्षाः। ६ रक्ताक्षा महिषाः। ७ पक्षिणो हन्ताश्च।

वनगजाश्च नाशितशम्बराः वनभुवस्तटाकाश्च छिन्नपुष्कराः करिण्यः पुष्करिण्यश्च उत्पाटितनेत्रा नगा नागाश्च आकृष्टजीवाश्चापा महिषाश्च खण्डितस्कन्धास्तरवो व्याघ्राश्च बभूवुः

स च मृगयाव्यापारः रावणइव नलकूबरं दूषितरम्भं धर्मकालदिवस इव सरः अपुण्डरीकं प्रभातकाल इव नभः अकर्णं कालीकरवाल इव भूतलममहिषं युधिष्ठिर इव भारतमशल्यमरण्यं चकार । किं च ।

संजातसम्भ्रमभरैर्वनदेवतानां
वृन्दैरमन्दभयकम्पितमानसैर्यः ।
आकर्णितश्चकितसिन्धुरसिंहकोलः
कोलाहलोथ मृगयाजनकण्ठजातः ॥
मृदितपृथुलकुचकुम्भा खण्डितरम्याद्विजच्छदा तान्ता ।
आयासिततनुलतिका रतान्तलीलां बभार वनभूमिः ॥

अत्रान्तरे । गजमपि कुम्भोद्भासितं नीलमपि केसरिद्वेषिणम् अञ्जनाकृतिमपि अनुपमाकृतिं कालमपि गिरीशाकारं गरुडमिव पक्षचरं मुक्तविद्याविलासमिव परिणतं शेषमिव सदानन्तं विलासिनीजनमिव भ्रमरचुम्बितकपोलमण्डलं मत्तदन्तावलमालोक्य , अर्जुनबाहुसहस्रनिरुद्धवनगजमदमलिननर्मदाप्रवाहैरिव सहसाभिरुद्धगतिभिर्गुरैस्तद्दर्शनत्यक्तभल्लैर्भिल्लमल्लैः दैवेयं न मृषा किंवदन्ती मारीचनामराक्षसः सा-

१ शम्बरमुदकं शम्बरा मृगविशेषाः 'साम्बर' इति प्रसिद्धाः । २ पुष्करमुदकं कमलं च । ३ नेत्रा वृक्षमूलानि नायकाश्च । ४ जीवा धनुर्ज्या जीवाः प्राणिनः ।

रङ्गरूपेण मुनिहिंसनाय संचरतीति स सारङ्गो न मृगः-किं तु महामृग इति ज्ञातम् । अथवा गजासुर एवायं उत वा कुवलयापीडः देवेनापि ज्ञात एव वा न विद्मः यदत्रैव कोपि पर्वताकार इति निवेदिते किंचिद्धसन् आः किं भणत मूढाः निरर्गलभुजप्रसारेषु रामश्रीकण्ठवासुदेवेषु अचण्डोद्भूतिभार्येषु पार्श्वस्थितसुग्रीवेषु जयत्सु का कथा तादृशानां पापानाम् । तिष्ठत्वेतत् । करिकीटः कश्चिन्मर्तुमिच्छति वराकस्तान्निःसरत मद्बाणपातभुव इति वदन्नेव बाणं मुमोच ।

युक्तं शरस्तु पतितो यस्माद्गुणविच्युतो बभूव किल ।
चित्रमिदं यत् त्यक्तः श्रीपतिना मार्गणो वदान्येन ॥

तदैव सोपि द्विरदमणिरणीयसा भयेन द्रुतं दुद्रुवे दूरं करामलप्रदारः ।

पुष्करांग्रे पतन् रेजे श्रीमान् कृष्णशिलीमुखः ।
चित्रं चित्रमयं मूढः पुन्नागो द्रवति स्म सः ॥

स्थाने खलु मातङ्गजातेः कृष्णविमुखभावो देवोपि विहाय किरातचक्रं तं गजमनुससार । सोपि तस्यामवस्थायां धीरधीरसञ्चारः वासितावशीकरणविदग्धः शृङ्गारशाली परमोत्तुङ्गस्तननारतलीलः श्यामानां सुन्दरीणां मल्लिकानां गणैः परिवृतायां कस्यांचित् भूभृद्भुवि निपपात गजः कटाक्षश्च श्रीनिवासस्य तत्श्रेयमङ्गना व्यकिरत्[1] ।

मृदङ्गचक्राङ्कितपाणिशोभा गाथामपूर्वामितरानहंसा ।
स्मरद्धोडागिरिपयोधरश्रीर्नूनं रमायाः सहचारिणी स्यात् ॥

---

१ पुष्पशरचाप ।

इति निश्चित्य सञ्जातसात्त्विकभावः कथंकथमपि वा रामाभिमुखीभूय ययौ दन्तावलः श्रीनिवासभूपालश्च ।

तदनु भगवान् तां राजपुत्रीं अयि सुमते लोलं बकं पश्य उन्मादिनि मदनकलिके पुण्डरीककुलं खण्डय चपले मल्लिकासरं महिषीप्रियं बधान कोमले मालति पायि कण्टकीभवन्नुन्नागनेत्रमुत्पाटय ललितसुमासे इत एहि गृहीतराजीवजीवने कृतकृत्यासि उत्पलाभिलाषिणि रक्तं मा त्यज विशालनेत्रे त्वचं दलय कदलीनाम् प्रमादशीले कोलम्बकं च गृहाण इति मृगयामिव वनविहारलीलामनुभवन्तीभिः सवयोविलासाभिः सखीभिः परिवारितां विलोक्य तन्निकट एव स्थापितनुरङ्गश्चिन्तयामास ।

अये इमामेवाह नारदः । तथा ह्यस्याः नागमदशालिनिका न कुचमण्डली । अगुरुविशेषकानन्ददायि ललाटमण्डलं न चारित्रम् । अञ्जनाञ्चिता नेत्रद्वयी न मतिः । पल्लवप्रणयिनी अधरच्छविर्न स्पृहा । अतिलसत्सुमनोहारिणी कुचद्वयी न नाम्ना । नक्षत्रेशमनोहरं मुखं न रूपम् । अरम्भासमानं वयः नोरुयुग्मम् । कुवलयमनोज्ञं जघनं न करद्वन्द्वम् । नगजानुकारी गुणः न गतिक्रमः । अस्त्वेतत् । कथं भवेत् । प्रायेण चन्द्रधन्वन्तरिकल्पपादपादीनां सहोदरी रमेव क्षीरपारावारादिवोत्पन्ना अन्यथा कथं तेषां गुणगणोऽस्याम् ।

तथाहि । अब्जशब्दवाच्यस्य चन्द्रस्य गुणः नेत्रयोः सुरागस्य पारिजातस्य कुचयोः जैवातृकस्य धन्वन्तरेर्मुखे । दिव्यनागस्यै-

रावतस्य वेण्याम् । मधुनो वारुण्याः अधरे । रम्भाया अप्सरसां ऊरुभागे । गौरस्योच्चैःश्रवसो वर्णे । तिष्ठत्येतत् ।

किमेषा कन्दर्पशरशरव्यथां प्रापिताके नापि भवेत् । आः कः सन्देहः येनास्याः शरच्चन्द्रदशां प्रापिते गण्डमण्डले सखीजनरचितः मृगमदपत्रभङ्गः कुरङ्गभ्रमं जनयति । स हि पाण्डिमैवेत्थं जल्पति । किमनया प्रकृतानुपयुक्तया चिन्तया । प्रथमं तावदेतद्विचारणीयम् । किमस्यामहमिव मय्येषानुरक्ता न वेति । अथ वा किं तदद्यापि न निश्चीयते । कथमन्यथा कूणितनेत्रभागेन चक्षुषा सव्याजं मामियं पश्येत् । निरुद्धोऽपि कोऽपि विकारः कथमस्याः प्रसरेदङ्गेषु स्वेदलवमुक्ताजालकैरलंकृताभिनवस्फाटिकाभित्तिधवला कपोलपाली कथमुत्तम्भयेदुत्तरं वासः रोमहर्षणोद्भेदः कथं नर्तयेद्दक्षिणानिल इव स्तनमूलकम्पः कथं शिथिलीभवेन्नीवीबन्धः कथं भुवमालिखेच्चरणनखमणिः कथं प्रस्फुरे त्प्राक्पुण्यवाराशितरङ्गबन्धुरं मम दक्षिणं चक्षुः । कथं यानि भैष्मीहरणकाले शुभानि निमित्तानि तान्येवेदानीं पश्यामि । कथं दूरादेव मां विलोक्य चिरमालोच्य सभ्रूभङ्गमनेन सखीकदम्बेन परस्परं समन्दहासमालपितम् । कथमनया नीलोत्पलदलावतंसया भिनपीतचूतालवालनिकटदेशया वनितया सकङ्कणक्वणत्कारमभ्यस्याः करकमलान्मां च तं च मुहुर्मुहुः पर्यायव्यावर्तितकन्धरं पश्यन्त्याः आच्छिद्य निगूढं च चित्रपटं आकुञ्चितभ्रूनिर्भर्त्सितामिव किमपि उपदिष्टम् । अपि नाम दाहदाभिरुत्पद्यते चन्द्रिकायाम् । कदाचिदपि या दर्पणमन्त्रजगनाभाद्वदनारविन्दाभिःपरिदर्शितः पथः । कथम-

स्थानसक्ता भवेन्माचितवृत्तिः । कथमन्यमोग्यवस्तुन्यप्येतादृशा-लावण्यसर्वस्वं स्थापयेद्वेधाः । एतस्या गुणाकर्णनेन श्रवणानन्द इव स्पर्शेन हस्तानन्दो नासीदिति वामः पन्थाः । भगवन् कुसुमायुध मा जनय क्षणमुद्वेगम् । तावन्निर्वापयामि पूर्णचन्द्रदर्शनसन्तापितनेत्रयुगुलं प्रत्यङ्गदर्शनेनाखिललावण्यसुधासरसि मुखनिर्जितचन्द्रमसि कान्तितिरस्कृतकाञ्चनमहसि कुचतुलितचक्रवाकवयसि हृतमन्मनसि अभिजातकन्यामणौ । अथ वा मकरध्वजेन दर्शनदत्तस्यापि आनन्दवाप्पकलया निरुद्धं खल्वालोकनसामर्थ्यम् । अस्त्वेतदपि । कथं सम्भाषयाम्यलब्धवागवसरः । सूक्तमुक्तं केनाचित् शास्त्रं सुनिश्चलधिया सुविचारणीयमिति । यतः व्यवहितत्वाद्बहोः कालस्य विस्मृता खलु सा व्रजयुवतिजनवशीकरणकला । इत्येवं चिन्तयति श्रीनिवासे ।

काचिद्राजपुत्रीसखी कञ्चन वन्यमतंगजं विलोक्य प्राह । आयि भर्तृकारिके पश्यैनं मत्तदन्तावलमयं खलु नारदमोक्तो गिरिगहनचारी पुन्नागः यदि त्वयि करं प्रसारयेत्कस्ते शरणम् । अथ वा त्वमपि लसज्झिल्लिवासिना नात्र तव भयलेशः तदस्तु तथैव तावदयं शिलीमुखः मदनाग्निर्गत्य व्याकुलयति त्वां तत्र को वा उपाय इति ।

तदाकर्ण्य स्मोके हसति सखीवर्गे अलमलं चपलभाषणैरिति अलीककोपकलुषितायां तर्जयन्त्यां राजसुतायां देवे श्रीनिवासेऽपि कल्याणीयमेतस्या उक्तिरमृतासारमाधुरीसोदरी राजसुता

१ वत्सः पक्षी ।

वयस्या या आश्वासयति मदनमहाभुजङ्गचुम्बितस्य मे माननं अयमयं मिलितोऽस्माकं वागवसरः । अत एवं वक्तव्यं मदनमहाग्रहग्रस्तस्य सम्बद्धासम्बद्धकथने को विधिः को निषेध इति निश्चित्य । अयि राजमुनासखि किमियमबलेति मत्वा त्रासयति। सा चित्रोरुकरवाला त्वदुक्तभयस्याभूमिर्विविधायुधपरिष्कृता च।

तथा हि । अस्याः कुचश्चक्रश्रियं वहति । ललाटमण्डलमर्धचन्द्रसम्पदं धत्ते । चन्द्रहासशोभां कलयति वदनम् । कुन्तललक्ष्मीं स्वीकरोति वेणिका । तदलमेवंविधमापणैः । एवं स्थितेपि दयिते भर्तृदारिकायाः मनोजातभयं तदहं क्षणादेव पूर्णहर्तुं शक्त इति वदति—

काचित् सखी तां बभाण । अयि मदनकलिके श्रुतं किलैतस्य किरातचक्रवर्तिनो भाषितम् । तन्मूलं भवती किल । दृष्टस्त्वया वागवकाशः । दत्तान्तराणां पुरुषाणामेतादृशो वाक्प्रपञ्चो दृश्यते । तदसम्बद्धलापिनी त्वमेवात्र तिष्ठ । वयमेतां भर्तृदारिकामादाय भवनं गच्छामः । यत्त्वं कुमारीजनविरुद्धाचारप्रवृत्तासि । सत्यपि अनुरागे पश्यति यूनि नावेक्षणम् । उत्कण्ठेऽपि रोमकूपेऽवहित्थामार्तिकलाकलेन हन्तुमिच्छति अभिमतेऽपि तरुणे मनोभवाप्रकटनं इत्यादि कन्यालक्षणमिति ।

एवं वदन्त्यां तस्यां सत्यमाह प्रियसखीति नन्दितनटाधिराजपुत्र्यां मापि किंचित् कुपितेवाह । अयि शृङ्गारमञ्जरि शृंगारश्रीसमर्पितसमिष्टकन्तत्रे अपराद्धं मया हितायासि त्वं भर्तृ-

१ मदनमय मतति अत्र भव च ।

दारिकायाः । एतत्फलमचिरादेवानुभवन्ती भर्तृदारिकां द्रष्टुमिच्छसि ।

इत्युक्त्वा च विरतवचनायां तस्यां देवे श्रीनिवासेऽपि उन्मत्तकेन मदनेन विस्मृतवाच्यावाच्याविस्तरे अयि सुन्दराङ्गि राजसुते ।

वचसा मा कुरु मुग्धे कुरु रूपेणैव रतितिरस्कारम् ।
कठिना कुचयुगली ते भवति सरोजाक्षि मानसं मास्तु ॥

इति यावद्वदति तावदेव काचित् नारायणपुरान्तरदासी राजज्ञाप्रेरिताऽऽगत्य भर्तृदारिके देवी धरा ज्ञापयति पुष्पापचयायागतायाः भवत्याः का खलु वेला जाता महाराजः प्रतिपालयति तवागमनमभ्यवहारार्थी तदागच्छ शीघ्रम् । यामो गृहमित्युक्तवती ।

ततः पद्मावती ससखीकदम्बा तरलतरतारया दृशा आवृत्यावृत्य सव्याजं पश्यन्ती वनात् प्रस्थिता ।

भगवानपि तत्कटाक्षार्धचन्द्रव्रणितहृदयः किञ्चिद्धूयमानेन मनसा वार्ताजीविनीमिव पश्चादेवोपगन्तुमिच्छन्तीं चेतोवृत्तिं पश्चादाकृष्य । मुन्द इव मारीचनन्दने बधिर इव संज्ञाव्यवहारशालिनि कश्यप इवोन्मिषन्मरीचौ ऐरावण इव निजकरोल्लासितपुष्करे घर्मकालाध्वनीन इव कान्तिच्छाये भगवति चित्रभानौ चरमाचलशिखरिणमारोहति यथास्थानमागत्य विसृज्य किरातचक्रं स्वामिसरःपुण्यकेषु अकस्मात्तन्मन्यमानन्दनाख्यस्य व्यापारः इन्ताकारगुणैरिव बकुलमालाकलितनुग्धशयने निविष्टः ।

कलितसुरतिभावां चारुमैत्रीं सुवर्णां
ललिततरपदां तां चिन्तयन् राजपुत्रीम् ।
क्षतिमिह वरकान्ताकामुको वेङ्कटेशः
कविरिव न च निद्रामाप स श्रीनिवासः ॥

इति श्रीमत्कवीन्द्रवर्यश्रीवेङ्कटाध्वरिकविराजकृतौ श्रीनिवासचम्पूकाव्ये द्वितीयोच्छ्वासः ॥ २ ॥

—०:०—

तृतीय उच्छ्वासः ।

अथ कथंकथमपि विरहवेदनाभूयिष्ठं कालं यापयति भगवति श्रीश्रीनिवासे कदाचित् कुवलयेष्वसङ्कोचकरप्रसारे चक्रानुरागरहिते भूप इव निष्प्रभत्वं गतवति चन्द्रे । पतिव्रतोचितव्यापारायामिव कृतनिजनायकानुगमनायां यामवत्याम् अलमस्माकं कलङ्किनोस्य राज्ञः सेवाजनितचलसुखेनेतीव विष्णुपद एव तत्क्षणं लीनेषु नक्षत्रेषु । इयमेव भासकाऌमानिक्रियास्माकमिति विचिन्त्येव मन एव मुद्रितमुखं निवसत्सु तत्परिग्रहेषु नीलोत्पलेषु । राजहंसतयोभयपक्षसमाना वयमितीव निःशब्दं मध्वरस्तु कादम्बेषु । सुमनोवृष्टिशोभितानां किं भयमस्माकमितीव सरन्ध्रमीषं गायन्तु मिलिन्देषु तदेकशरणेषु द्विजेषु । पुनस्तदुदयमाकाङ्क्षमाणेष्विव तपाश्रितां मासेषु पक्षिषु । गतापि स्वामिनि धैर्यत्यागो नोचित इति निश्चलप्रकृतितया निःसरत्सु चन्द्रकान्तमणिषु । विरामसमयोज्जृम्भमाणकोरकसोपान-

ल्प्रभापटलैरिवारुणदेहकान्तिजालकैः शोणीकृतासु दशदिशासु । पद्मिनीनामयं विकासकाल इति ज्ञापयन्तीष्विव विकसन्तीषु कमलिनीषु । उद्घाटयत कपाटं परिष्कुरुत वीथिकां बध्नीत वन्दनमालिकां सत्कुरुत शरीराणि किं न जानीथायमयमागत एव भगवांश्चित्रभानुः पुरस्कृतमुभानुस्तं सन्तोषयतेति प्रकम्पितवेत्राग्रेषु स्वाधिकारानुरूपमाचरत्सु भटेष्विव तत्रतत्र संचरत्सु प्राभातिकदरफुल्लकमलसंसर्गकषायपवमानपोतेषु । अभ्युद्यतपुण्डरीकश्रीश्रामरश्लाघ्यविभवः परमुदितमत्तसारङ्गसहस्रपक्षः पूर्वतनं दोषाकरं राजानं निर्जित्य अपर इव भूपः शूरास्यातिरमणीयः प्रभातकालोदयः परिष्कृतानन्तः सकलजगत्सु कर्मपरिपाक इव मूर्तिमांस्त्रयीमूर्तिः तेजोभूमा पूर्वदिग्लावण्यसीमा शनैरुल्ललास ।

ततश्चान्तिपुष्करिणीयं दृसिंहजयन्तीमिति कथ्यमानसंकल्पानां तीर्थोपजीविनां क्व मे करालवः क्व मे बृसी क्व मे कक्षपेटिकेति जल्पतां शिष्टद्विजातीनां प्रभातस्नानसमयव्यग्रेषु जनेषु वस्त्रं भाजनं वा मुषित्वाद्यैव दीयते पणशेषामिति सांत्वय्य तन्मातरं तत्कालहृतयज्ञोपवीतयाचकानां चेटिकारतदरिद्रौदनिकविद्यानाम् 'अस्यामयमर्थं इति तारतारं पठतां मासपौराणिकानां मह्यं न दत्तं मह्यं न दत्तमिति आक्रन्दतां गर्भयाचकानां जातं जातमिति वाद्यमानकरतालिकानां कृपणास्तिकधनिकानां' त्वम मार्गे मल एव विस्मृता श्रीमुद्रा हा वनितोपरि पतासि व-

१ मूरः । २ अत्रैवान्तः पुस्तविशदिकः पाठो दृश्यते इति लिखित-पुस्तके ।

राकेण मार्गो दूषितः प्रतिपालय मदागमनं विज्ञातेव ते शिष्टता इत्यादिप्रकारेण वदतां जनानां भगवत्याः सुवर्णमुखर्याः उभयतटोज्जृम्भमाणकोलाहलेनोद्बुद्धः यथाविधि स्नात्वा ।

गिरिसानुग्रहत्वं च वसुमत्ता च तादृशी ।
यस्य मैत्री जगत्सारा न वन्द्यः कस्य वा रविः ॥

इति मनस्यालोच्य नमस्याकर्मीकृततपनमण्डलः राजकन्यावियोगदूयमानमनाः केनचिन्मरालकनामकेन नर्मसुहृदा सह यद्यत्र हारितं तत्तत्रैव मृग्यमितीव तमेव वनोद्देशमुपजगाम श्रीनिवासः ।

तस्यां वेलायां उदितभूयिष्ठमालोक्य रविबिम्बमाह बालकः । वयस्य माधव ।

क्रमेण चक्रं संयोज्य भित्त्वा श्रीवासकोशकम् ।
जेतुकामः कुवलयं सूर्यस्त्वमिव निर्गतः ॥

अपि च ।

सिन्दूरैरपि शङ्कितं च घुसृणैः स्रस्तं च काश्मीरजैर्विभ्रान्तं कनकोत्करैः शिथिलितं भ्रष्टं कुसुम्भैरपि ।
किञ्चानम्य निरीक्षितं तव जगद्वन्द्यैः प्रतापाङ्कुरैः
मर्त्यद्य नभःस्थलेम्बुजमुखश्रासां विलासो मुहुः ॥

इतः किञ्चित्पश्यतु देवः ।

दर्पं कोककुलस्य हंससमितेर्लीलां मपानालकं
भृङ्गाणामनैनोः कलङ्कनिषयं धातुः परं मन्दुरोन् ।

१ समरागिरात् । २ कुङ्कुमैः । ३ गरनस । ४ कलङ्कनिगरं सन्मुखरात् । ५ मसरादसतामवपानं मानस सरः ।

पर्यङ्कं च वियोगिनीजननिर्गेहं रमायाः सरो-
जालि सत्कुरुते करैर्दिनकरः काश्मीरजन्मारुणैः ॥
लग्नतापभयात्सूर्यो दिक्तुदोऽपूर्व चेष्टितः ।
जेतुकामः कुवलयं पुष्करस्थानमातवान् ॥

अपि च ।

स्थाप्यश्चन्द्रश्च रमाचेल्दुर्गं इतीव वक्तुमब्जनार्यौ ।
कान्तं निरीक्ष्य भानुं मुखमुद्रां त्यजति तत्करस्पृष्टा ॥

यद्वा ।

चन्द्राब्जयोर्मिथो द्वेष इति मिथ्यान्यथा कथम् ।
चन्द्रे विष्णुपदे लीने तस्य श्रीः कमलं गता ॥

इति तत् श्रुत्वा किंचित् स्मितमुखः तमेव प्रदेशं प्राप्तः यत्र सा दृष्टा मदिरेक्षणा । आगत्य च । कमलचन्दनसंसर्गसिक्तसमीरसंस्पर्शवर्धितानङ्गव्यथः स्वगतम् ।

पद्मिनि किमिति क्रीडसि मधुपैर्लज्जालवोऽपि न हि नेऽस्मि ।
हर हर विस्मृतोक्तं क्व नु लज्जा मधिकृत्कायाः ॥
थके ने पल्लवरागं सौरभ्यं भ्रमरवचनां चापि ।
पापे चन्दनलतिके जरठभुजङ्गेन परिहृता यस्मात् ॥
तत्स्पर्शाधनं हित्वा मधुना प्राप्तविक्रियः ।

को वा न मन्दतामेति तत्रोदाहरणं मरुत् ॥

इति चिन्तयन् ।

देवात्र चाखण्डलतासङ्गता[1] इन्द्रा इव कनककलिकामहिताः[2] दुर्जना इव बहुलतालसच्छोभाः[3] सङ्गीतक्रमा इव भूभागाः । इत उत्तरतो नास्तवकस्तटाकः लतामण्डपश्च बहुचित्रको वृक्षपूगः क्रीडाशैलश्च । विलसद्द्रुचितः[4] पुष्पप्रकरः पक्षिनिकुरम्बं च मुग्ध्यति । इतः पश्चिमतो वनिताजन इव चलदलकः सप्तपर्णः । तत्र शत्रुरिव सोद्वेगः पूगवृक्षः । इति वदतः मरालकस्य वचनमनाकर्ण्यैव मयात्र मृगयाश्रान्तेन स्थितम् ।

अत्र कोपि नयनानन्दोनुभूतः । तदधुनापि निधुवनलीलेव खञ्जरीटानां रञ्जयति लोचनलोभनीया मानसं कस्य न चरणालकरसमुद्रिताभूमिरित्यालोचयन्नेव कस्मिंश्चिल्लतामण्डपे निषसाद । मरालकस्तु अये किमयं निसर्गमधुरोपि देवः मनागपि मदुक्तिं नान्तः रचयति । न सत्नेहं पश्यति । न सस्मितं भाषते । न वनभूमिमनुमोदते । न मन्दमारुतमनुकम्पते । तदत्र किं मया मवल्तिं भवेत् । भवतु तावत् संभाषयामि का गर्वः प्रभुपादोपजीविनां किं शाठ्येन मित्रधर्मानुगतानां का वा मानगणना धनिकाराधकानामित्यालोच्य पुनः प्राह । देवात्र ।

---

१ आखण्डलता इन्द्रत्वं आखण्डलाश्च ता लताश्चेति । २ कनक-कलिका महिताः । कनक-कलि-काम-हिता इति च छेदः । ३ बहु-लता-उल-- । बहुल-ताल-सच्छाः-- । ४ विलसद्-द्रु-चितः । विलसद्-रुचि (कान्तिः)-चितः ।

संमुग्धालिपरिष्कृताब्जवदनं गत्युल्लसद्धंसकं
राजच्चन्दनचारुचित्रतिलकं पुन्नागभाग्यास्पदम् ।
रम्भोरुश्रि समल्लिकाक्षगतिकं सत्पल्लवोल्लासितं
रम्यं राजशिखामणे समदनं—

इत्यर्धोक्त एव तदभिमुखीभूय वयस्य मरालक क्वास्ते इति सरहासानन्दस्मितं पृच्छति श्रीनिवासे ।

—श्रीमद्वनं पश्यत

इति तच्छेषं पपाठ । स्त्रीरत्नमास्ते पुर इति न कथितं भवता । तदाकर्ण्य सखे तदधुना किं श्रीमद्वनेन हीमज्जीवनेन वा कृत्यमिति कथयन्नेव बाष्पनिरुद्धनयनयुगुलो: ललाटाहितदक्षिणपाणितलो मूर्छित इव स हि निपपात ।

अथ मरालकोपि ज्ञातचेतोविकारबीजः अहो कथमेनां दशां प्रापितः कथा च न वा अतिधीरप्रकृतिरपि देवः तत् स्त्रीरत्नं वा कुतो न भवेत् । अपि नाम सा निगडयेल्लता तन्मृणालेनाभ्रमुवल्लभं वप्रीपादपि पक्षचरेण प्रपद्यस्व । धन्या खलु भगवतः कुसुमधन्वनः प्रणामपरिपाटी । यदवलम्बनादपि परीभवमनुभवन्ति पुरुषपुण्डरीकाः । तदधुना मया किंकृतेन भवितव्यम् । सर्वथा प्रज्ञाविधुर एवास्मि संवृत्तः । अत एव मृगयापराङ्मुखोन्य इव स्थितो देवः । तत्कथमाश्वासयामि यदि तन्मतमेवानुसरामि नाहं स्वभावतो व्यसनिनो मत्तोत्साहनं ज्वरितस्य जलसेक इव विषमां दशां प्राप-

१ ऐरावत ।

येद्रस्त्वलाभे तूभयलोकभ्रष्टताम् । यदि वा निषेधयामि तर्हि सद्य एव प्रणयप्रसरभङ्गः। सर्वथा नमोस्तु धात्रे। येनायं निर्मितः सस्नेहपाशः येन बद्धः पुमान्नेशः स्वगात्राणां चालनेपि सूक्तमिदं केनचित् ।

दीपे वा तैले वा पतति पतङ्गो विनश्यति क्षिप्रम् ।
अतएव भणामि सखिस्नेहो वह्निर्न किञ्चिदप्यूनः ॥

इति । भवतु तावदेनमन्यतो नयामि इति संचिन्त्याह । देव धीरभक्ते इतः किञ्चिदविदूर एव सुवर्णमुखरी । तामनुसृत्य स्मरशरजर्जरितमानसमाश्वासयतु देवः । यतः ।

उत्फुल्लकेसरावलिविलसत्कमलालिपुण्डरीककुलम् ।
भ्राम्यच्चक्रकदम्बं तद्वन[1]युगलं न कस्य मोदाय ॥

इति । तदनु श्रीनिवासोपि वयस्य मरालक सायन्तनसमयदलदिन्दीवरदामकोमलेन तत्कटाक्षेण विद्धस्य मम हृदये व्रीडा सुजनता गाम्भीर्यं धैर्यमन्यत्किंचिदपि वा मरुता व्यञ्जकं न तिष्ठति । तत्किमपि सूक्तमसूक्तं वा मा कथय न प्रभुरस्मि मनसः इति कथयन् साभ्यसूय इव तूष्णीं बभूव ।

तदा मरालकोपि । अये वराकेणानेन मदनपिशाचेन विरहव्यथागिरिशिखरस्थितिमारोपितो देवः । तथा हि ।

न बध्नाति रतिं तल्पे शिल्पे च न सुखयन्ति वीणाः ।
प्राणाश्च न स्पृहयन्ति राज्याय भोजनाय च ॥ अपि च ।
अङ्गीकरोति वाधिर्यं न माधुर्यम्। सङ्कुचिता वाक् न शुक् । वि-

१ वनयुगलं सरोयुगलम् ।

स्मृतं चातुर्यं न कातर्यम्। गता स्फूर्तिः न चार्तिः। वर्धितं व्यसनं न हसनं। क्षीणा रुक् न मनोरुक्। उपचिता बाधा न क्षुधा। तदत्र दैवमेव शरणं मम मन्दभाग्यस्य सत्यमाह भगवान् मुरमथनः।

रिङ्गत्तरङ्गचलदम्बुजकोशनिर्य-
त्किञ्जल्कगन्धभरवासितवातपोताः ।
कन्दर्पबाणगणभिन्नहृदः क्षतेमे
क्षारस्य रीतिमधुना कलयन्ति हन्त ॥

यतः ।

पुण्ड्रेक्षुचापवरसङ्गतभृङ्गमौर्वी-
निर्यन्मरन्दविपरूपितपुष्पबाणम् ।
कामस्य सोथ सहते परिरम्भलग्न-
कान्ताकुचाग्रहरिचन्दनकङ्कटो यः ॥

अस्त्वेतदेवं मदन इव मां व्यापमयोनितरां बाधते ।

प्रायेण तृषितोकोपि सलिलं पातुमिच्छति ।
अन्यथा पुष्करस्थानं प्राप्नुयाद्धर्मा क्रुतः ॥

तदिदानीम् ।

निर्यन्मारन्दधाराभिलद्दलिपटलीगीतमाधत्कुरङ्गं
छायामायाभ्रमत्वच्छिगिरिकुञ्जमसाहरकोकिलालापहृद्यम् ।
येऽस्मन्मह्रीममूननमृमरल्लालितामोदमंवासितार्शं
नीडक्रीडद्विनालि भ्रमरभवनं नं रसालं भजामि ॥

इति मत्विल्य इतस्ततः सञ्चारितचक्षुः कामपि वनोद्देशमञ-रन्नीं मान्दोल्लोडम्भाद्भुतां विलोक्य ।

---

१ फार्तिः। २ पुरं ।

पुन्नागगण्डतलचुम्बनलोलचेतो-
वृत्तिर्जहासि नितरां कनकाभिलाषम्।
श्यामे भ्रमद्भ्रमरराजिमनोहरे त्व-
माचन्द्रतारमवनौ जय जीवमुग्धे ॥

इति यावद्वदति तावदेव यदृच्छया कयाचन वनितया तेनैव मार्गेण क्वापि गच्छन्त्या समाकर्ण्य आभुग्नकण्ठकोयमिह धन्यो मामाशिषा वर्धयति पृच्छामि तावदित्युपसर्प्य भद्रमुख को भवान् महानुभाव इति ज्ञातुमिच्छामि इति सादरं कृताञ्जलिपुटयोक्तः साश्चर्यं चपलाक्षि अस्याम्रतरारावालभरणीमव क्षणं श्रान्तः त्वहमपि कश्चित्पान्थः क्वासि त्वं क्व यासि किं ते पाणौ इति तामभिधाय तयापि तत्कालरूढपरिचर्यया तथास्त्विति जल्पन्त्या।

छाया न्यग्रोधसाले परिमललहरीचन्दने किंशुकेस-
त्पोष्पी शोभा फलश्रीरपि खलु कदलीवृक्षवाटीषु लभ्या।
किं तैरेकैकसंपत्परिकलनगुणैः सर्वसम्पत्समृद्ध-
क्षोणी मन्दारचूतद्रुम तव गरिमा मद्गिरामप्यभूमिः ॥

इति रसालद्रुमस्तवनव्याजादात्मानं स्तुवन्त्या सह तत्रैव क्षणमतिष्ठत्।

इतो देवोपि अहो किमिति वक्तव्यं यदियं कल्याणी मर्मे-मर्मरं न जानाति इति त्रिभुवनचातुर्यनिधावस्थानदोषारोपः ज्ञात्वापि तूष्णीं तिष्ठतीति न तादृशो प्राणी जीवः। ज्ञात्वा वा किमिति मदृतविरुद्धालापः अद्य श्वो वा सफलो भवेन्मे मनो-

१ पद्यादिरिति लिखितपुस्तके टिप्पणी।

रथ इति तावन्निःसरन्ति प्राणाः कन्दर्पहतस्य तदैव स्पष्टं न निवेदितमित्यधीरतालाघवं कस्मैचिन्निवेद्य सुखीभवामीति चरणलग्नकण्टकचालनरीतिः अल्पमेतदनुरागिणोऽपरसिकता। दैवमेव शरणमिति साधारणसरणिः । समयत्नेन भवितव्यमिति पिष्टपेषण–न्यायः। मदनादीनेव शिक्षयामीति अकाण्डताण्डवविधिः । एतदुभयत्रापि सममेति चातुर्मासः । देहं त्यजामीत्यबुधचरणानु–चरप्रसङ्गः । किं च ।

निद्रा न याति नयनं व्याघत्रस्ता मृगीव कान्तारम् ।
अचला न चित्तवृत्तिर्नौका नुन्नेव वायुना जलधौ ॥
रागस्तीव्रं प्रसराति सुगुणो गुणिनां यथा लोके ।
आवेगः शीघ्रतरः प्रतिभाक्रमवत् कवीन्द्राणाम् ॥

इत्यात्मन्येवालोचयन्मदनवेदनातिरस्कृतेतरवेदनां मनःकल्पितां तां कान्तां स्वसमीपमागतामिवाकलयन् प्रसारितबाहुयुगलः आलिङ्गितुमिच्छन् तत्र किमप्यदृष्ट्वा । अये वञ्चितोऽस्मि मदनहतकेन यौवनेन दैवेन वामेन वा । अथ वा स्मृतेरेवापराधः । यया नेयं वानीतेति ज्ञापितम् । तथा हि ।

ईषद्धासतरङ्गितावरपुटोन्मीलन्निमेषधाक्षर-
श्रेणीसूचितरागसागरमिलद्भ्रूज्ञानदीप्रक्रमाम् ।
क्रोडे तां प्रणिधाय चुम्बितुमुपक्रान्तेऽथ कान्तामणिं
मय्यानन्दयुते विघातमकरोत्काचिन् स्मृतिः पापिनी ॥

इति चिन्तयन् स्थितः । तिष्ठत्वेतत् । इतः सापि स्ववृत्तान्तं वक्तुमारभत ।

---

१ मैति । २ स्मृतिक्रमः ।

ज्ञात एव किलानस्तमितामितमतिसमस्तलोकस्थितसभास्तार संस्कृतनिखिलवस्तुविस्तारः तार इव तरुहारिणकुलोत्तरः उत्तर इव गुरुगाङ्गेयकर्णभूषणहारिनरोपचितकीर्तिसंख्यः [1]संख्यावानिव सुरसभावमतिदक्षः दक्षिणेष्वक्षीणाक्षिसंमददायी द्रविडो नाम देशः । यत्र च निरन्तराक्षरामृतनन्दितजगतां गवां ब्राह्मणानां च परिपालनेनामृतजीवनानां देवानां द्विजानां चाशिषा गोत्रानन्दकोप्यगदः सुखेन जीवति लोकः । तथा हि ।

तिमिरबाधा कृष्णपक्षे पुण्डरीकोत्पत्तिः सरसि पाण्डुकथाश्रवणं महाभारते रोहिणीसम्बन्धश्चन्द्रमसः कुसुमपतनमालवालेषु ऊष्मवायुप्रसारो ग्रीष्मे क्षयः सम्वत्सरेषु । किं बहुना ।

मणिः सरुक् नदीवर्गः सदा बहुलगद्गदः ।
सामयश्रीरथाभाति दैत्यदानवमण्डले ॥

यत्र च । मालिन्यान्विता आरामा न रामाः । राजद्वेषिणः कोका न लोकाः। किं च । निषादादिजातिभेदसंकुलाः स्वरा इव भूधराः । मरणप्रहारमुदिता अशोका इव वीरलोकाः । तत्तादृशस्योपवर्तनस्य मध्ये अस्ति पुरन्दरपुरःसरनिलिम्पजनतास्तुतसंपत्प्रपक्षमणिमक्षायमाननाकलोकमनिबिम्बायितशोभाभवनं वनमिव कमलावासमस्थानम् आस्थानं सर्वसम्पदां पद्मवाग्निशान्तरमणीयलसत्सुराजन्यमभ्यदृष्टसुराजन्यं नारायणपुरं नाम नगरम् । यत्र च । सूर्यसोमसन्ततिपटिताः धारा इव धीराः । वातगतिमन्थरकुरङ्गा इव तुरङ्गाः । श्रीनिवासयोग्यानि वनानीव भवनानि । किं बहुनाश्रित्यापेन ।

१ वानर विशेषः । २ सुरः । ३ विषः ।

प्रजारञ्जनं वीक्ष्य राज्ञोऽस्य देशे पुरी पन्नगानां किलात्रागतेति।
न चित्रं प्रियाभोगिनां सा यतस्तद्भुजङ्गाः पुराणप्रसिद्धा बभूवुः ॥

यत्र चास्ति प्रशस्तप्रतापज्वालावलीकवलितनिखिलाहितजन्यनिर्जितसौजन्यवर्जितराजन्यवनिताजननयननीलनीरजमालाविशृङ्खलगलदश्रुधारानदीमातृकायमानभुवनश्लाघितयशःप्रसरः सर इव सुनायकगुणमणिः मणिरिव सन्मालामध्यस्थितः राजा लसत्काशराजो नाम ।

यश्च युधिष्ठिरइवानन्तविजयघोषमुखरितदिङ्मण्डलः अर्जुनइव देवदत्तसम्पत्तिरस्कृतमुरासुरः जरासन्ध इव भीमयुद्धविशारदः । यस्मिन् रक्षति क्षितिद्वन्द्वं युग्मं । विग्रहो देह एव । कलिर्युगमेव । किं पल्लवितेन ।

मलम्लना हलिर्द्वेष्यिण्यमुरेपि सैरेपि च ।
पयोधरयुगे नैव रमणीनां कदाचन ॥
शङ्करः पुरुषेषूग्रः स्त्रीषु चण्डी नगात्मजा ।
कुमारेषु महासेनस्तारकानन्दघातुकः ॥
स हि राजहंसमण्डलवनाश्रयः स्पर्शनोद्भवनिदानम् ।
कल्याणशब्दगुणयुक् राजाकाशाभिधो जयति ॥

अथ कदाचिद्विग्रहवालः एकभार्याप्रियोपि प्रजाहितः । जनपदेष्वपि तनयापेक्षी मदनमूर्तिमिव कमलोदराज्जातां काञ्चन कन्यकामन्वमनुत । ततश्च गतेषु केषु चिद्दिवसेषु ।

मृगाङ्कीयं जनयत्यनुदिनमवनीपते मुदं भवति।
इति सेर्ष्येव कुमार प्रासूत तदा धरादेवी॥

चित्रमिदं शृणु।

तोषयामास नृपतिं तत्कलत्रं धराद्वयम्।
तत्रैका गोत्वमासाद्य महिषीभूय चापरा॥

अस्त्वेतदपि। भूयसी वेला सञ्जाता तत्संक्षेपतः कथयामि कथनीयमशेषम्। अन्यदा तु राजपत्नी धरा देवी प्रथमोच्छ्वासितकुसुमकलिकयेव मल्लीलतां शरत्कालकलयेव राकानिशां निलिम्पतरङ्गिण्येव हरचन्द्ररेखां नवनवोन्मेषशालिबुद्ध्येव कविकीर्तिं विनयसम्पदेव विद्यां अभिनवयौवनोदयराजमानां तनयां विलोक्येयं किल विवाहयोग्या जाता। अस्याः मानसकासारमिव तुच्छीकृतसकलसरोजातं गणिकासमूहमिव रक्ताशोकनवपल्लवोल्लसितम् अनिरुद्धमिव चित्रलेखालंकृतं पाणिं गृहीतुं कः पुमान् कृतसुकृतराशिर्वर्तेत इति न जाने। न केवलं मनुष्येष्वपि। यतः इन्द्रोभूत्कृज्जाता नासः सूर्यस्तु हंसः चन्द्रस्येकहस्तश्रवणः। इत्यालोच्योत्तुङ्गसौधगतमणिमभिकायामुपतिष्ठन् प्रसन्नचन्द्रमण्डलमवेक्ष्य।

दिष्टेन दत्ता सा शोभा चन्द्रं प्राप्य लसत्यलम्।

इत्युक्त्वा किंचिद्धसन्तं आकाशभूपमासाद्य मातारमभणद्वर्यी।

पित्रा दत्ता यथा कन्या प्राप्येव सदृशं वरम्।

---

१ धरायां। २ मद्य।

इति। ततश्च देवोऽपि किंचित्तरलितमस्तकं प्राह। देवि सत्यमेतत्। मयापि ज्ञातं पूर्वं। किं तु। सरस्वत्या इव प्रवालकरायास्तव नन्दिन्याः सदृशो वरः क्व इति चिन्तयन्नपि न निश्चयं प्राप्नोमि देवेष्वपि किं पुनर्मनुष्येषु। यतः शेषः पृषा च सदारदः इन्द्रः समुद्रश्च नीरसानन्दः। अस्त्वेतत्। तरुणि सशत्रोरपि कन्या मा भूत्। पश्य।

मुग्धे भूतेशभूतेशशिरोमण्योस्तु को वरः।
श्लाघ्यो दक्षस्य धिक् कन्या तात तां दुःखजीवनः॥

इति। अथ सा भर्तृगदितमाकर्ण्य हंहो किमुच्यते।

दक्षः पुण्यवतां श्रेष्ठो मोचेत्तस्य कथं भवेत्॥
एको राजा द्वितीयस्तु जामाता राजशेखरः।

किं च।

दत्त्वा पाञ्चालिकामात्रं नरमात्राय पार्थिवः।
धर्मं गुणं च विनयमपि किं नाप भाग्यतः॥

अतः समप्रयत्नेन पुरुषेण भाव्यं दैवं तत्सहकारि भवति इति महात्मनां वादः। अतः परमार्थपुत्रः प्रमाणमित्युक्त्वा जोषमासीत्। विरतवचनायां तस्यां देव्यां स्वयंवरमहोत्सवाय राज्ञा यतमानेन सर्वेऽपि भूवल्लभा राजपुत्रा आकारिता आजग्मुः।

तत्र केचन शेषा इव लम्बमणिमालाहाराः कुण्डलिनो वारुणीमदाः कञ्चुकिनो रसातलं भूषयन्तो भुजगाः केचन कैला-

सपतय इव सार्याः वृषप्रियाः सुकुमारा अहीनमालाभरणा राजशेखराः केचन तुहिनगिरय इव अचलसम्बन्धयोग्याः रूपेण मेनकामपि मोहयन्तः अनेकशिखरश्रीविराजिताः लसत्कटकाः सपक्षनन्दनाः धराभृच्चक्रवर्तिनश्च केचन दिग्गजा इव भद्रासनशोभावहाः शृङ्गारसुन्दराः सार्वभौमादिकसम्पदश्च ।

अथ तान् राजपुत्रान् देवस्तां सभामनयत् । या खलु महाराजैरिव प्रकृतिहृदयज्ञैः दुष्पुत्रैरिव गोत्रामयैः लोलुपैरिव तीव्रकरणैः अनल्पशिल्पिवर्गैः स्वर्गविस्मापितविश्वकर्ममानसैर्निर्मिता ।

तस्यां किल संवर्तकालकलायामिव अम्बरमणिगणभूषितायां वरुणभार्यायामिव अनन्तरत्नच्छायोद्भासितपुत्रिकादर्शनहर्षितजनचित्तायां मयूरैरिव भासुरचन्द्रकान्तैः गरुडैरिव विलसत्पतङ्गमणिभिः कपिभिरिव सुनीलैः प्रभातकालैरिव पद्मरागोज्ज्वलैरिन्द्रैरिव सवज्रैः वसन्तवृक्षैरिव सप्रवालैः मणिजालकैरलंकृतायां सभायां । भोगिष्विव दान्तेषु दानवेषु हिरण्यराजितेषु वनसन्निवेशेष्विव बहुलताम्रेषु क्षुद्रग्रामेष्विव दुर्वर्णप्रचुरेषु शरन्निशाकालेष्विव ताराभिरामेषु द्रुपदराजेष्विव अनेकवरपादसमर्पितपाञ्चालिकेषु आसनेषूपविष्टे राजपुत्रकदम्बके । नटनटितशालभञ्जिकापुञ्जेषु तद्दर्शनाश्चर्यनिश्चलजनेषु च विभाविते जडचेतनविपर्यासे चलनक्रियानुमीयमाने आगारचित्रप्रतिमाकारप्राहितवनिताजन-

१ न-हीन माला-० अहीं-इनः । इनः पतिः । २ लसन्तः कटाः पर्वत भागा यस्मिन् । पक्षे कटकं हस्तालङ्कारः । ३ पुत्तलिका ।

विवेके विबुधभूपसंकेतहृद्दप्रसारमूकीभवत्सभाजने सभाजने तत्र-तत्र पर्यटति ताम्बूलकुसुमचन्दनपटवासादिमङ्गलद्रव्यदायिजने। राजाज्ञयाकारितभर्तृदारिका शचीव निर्जरनारीकदम्बपरिवृता मुग्धमुग्धनेपथ्या रङ्गधरां सा तुङ्गकुचश्रीरपि च मूर्छां भूपतिपङ्क्तिम्। ततस्तु तां चम्पकवल्ली नाम सखी प्राह। भर्तृदारिके पश्यैते राजपुत्रास्त्वयि संसक्तचेतसः। तदेतष्वेन्यतममङ्गीकुरु। कथयाम्येतेषां नामरूपक्रियागुणान्। तथाहि।

एष किलानेककाण्डचक्रकीर्तिसम्पच्छोभमानवाहिनीभरमञ्जितविपक्षभूभृत्कदम्बो महासत्त्वप्रचाररमणीयो दर्शितानेकनिकट—कान्तारागोज्जृम्भमाणोत्कलिकोऽयमगाधहृदयो राजनन्दनः सिन्धुराजो नाम। एष किल सर्वतोमुखानिरुद्धसञ्चारसार्थकितानिमिषचूडामणिविभवः निजविलासस्तोकितापसरोगणमहिममहितः उडुपतरणिवंशावलम्बिजनाकलितरसानुभावः राघवसदृशः मत्स्यराजः कन्दर्पकेतुर्नाम। एष किलानेकभूमिकाग्रहणविद्यानुरूपविविधशिक्षाबलजागरूकपरिवारपरिवृतो नृत्यत्प्रमदाधिकरणस्थानभूषायमाणो लसदङ्गहारो रागशाली आनर्तदेशाधिपतिः कलकण्ठो नाम इति।

शौर्यशालिनि तदा प्रियसख्या वर्णिते सदसि राजकदम्बे।
स्तोत्रपाठरसिकादपरं नो मागधान्नृपसुता बहु मेने॥

तदनु तेषां हर्षेण सहाकृष्य दृष्टिं अन्तःपुरं गतायां भर्तृदा-

१ पात्रयुक्ते। २ देवनान्यः तरूण्यश्च। 3 उत्कलिका उत्कण्ठा वीणां भावविशेषश्च। ४ चन्द्रस्य सूर्यस्य वंशयोरुत्पन्नजनज्ञातस्वभावः। पक्षे दैवर्ते ज्ञातस्वभावः।

रिकायां प्रतिकलं जृम्भमाणयौवनभरलोचनलोभनीयावस्थायां मदादौ जने कर्तव्यमूढे देवे आकाशभूपेपि चिन्ताव्याकुलचेतसि यथागतं गतवति मिलितराजवर्गे । अतिक्रान्ते कस्मिंश्चित्काले कदाचित्परिवादिन्या विपञ्च्या अपरिवादिन्या चर्यया च वलक्षेण कान्तिकलापेन नवलक्षेण गुणवृन्देन युक्तः कोपि मुनिरागत्य राज्ञा पूजितः कंचन युवानमवर्णयत् । पश्चात् ज्ञातं स मुनिर्नारद इति ।

परं स राजपुत्रः क इति न जाने । तस्मिन् मुनौ यथाभिमतं याते भर्तृदारिका तु सुकृतसारसर्वस्वे तद्वर्णितराजकुमारेनुरक्तहृदयासीत् । अन्यदा वसन्तकाले उपचितमनोभवविवृतिः एकत्र स्थितिमसहमाना श्रवणमात्रगोचरे संकल्पनिर्मितदर्शनसुखदे तस्मिन् भागधेये कृतातिप्रणयाविरहविनोदनाय सुवर्णमुखरीतीरमुपससर्प सर्वेवेणी । तत्र कंचनमृगयासक्तं किरातराजमपश्यत् । शृणुसखेद्भुतमिदं वृत्तम् ।

स किरातराजः स एव राजपुत्रः यस्तु नारदोक्तगुणकर्मरूपकलापः । सोपि च ताम् । अथैतस्मिन् मिथुनमनुरूपं यद्येतन्मेलयेद् विधाता तर्हि सफलस्तस्य मनोहररूपनिर्माणप्रयास इति मन्दमन्दं जल्पति सखीजने कालातिपातभिया प्रथमं चलितायां भर्तृदारिकायां सोपि किरातभूभृत्क्षणं तत्रैव लतामण्डपे स्थित्वा स्वाभिमतदेशमगमत् ।

---

१ धवलेन । २ दशमसंख्यामुपगतेन । ३ शाखेति शेषः

ततः प्रभृति गजेन्द्रगण्डमण्डलगलन्मदासारमाधुरीसंहितामिलिन्दाङ्गनेव ननीरजातस्पृहा देवेन्द्रचित्तवृत्तिरिव नभोजनसञ्जातप्रीतिः कुकुविवाविलासइव मृदुलां शय्यां नाङ्गीकरोति । दुष्टशूर्पश्रुतिरिवालिमञ्जुलशब्दान् न सहते । एवं स्थिते ।

मन्दे मारुतजातविक्रमभरे चेके च शोकाकुले
निर्वाणे सुमनोगणेभिविलसत्यद्धा पलाशिव्रजे ।
भिन्नेऽस्मिन् कुमुदे शिलीमुखचये रामायणप्रक्रियां
सम्यग्दर्शयतीव मित्र शुशुभे तारापतिः केवलम् ॥

ततश्च गगनगङ्गापुण्डरीकगलन्मारन्दधारासार इव हरिहयोद्यानविहरदैरावतगण्डमण्डलकषणच्युतहरिचन्दनतरुचूर्ण इव मिश्रीभवन्नारदे जगद्धवलीकरणविशारदे निन्दितशारे वासितजारे शुभ्रीकृतनिखिलकान्तारे स्तोकितचकोरकक्षुधि चक्रवाककामकेलिरुधि वर्धितस्वाधीनपतिकाकामशुधि कुमुदभिदि धर्मनुदि उन्निद्रशम्बरशिरश्छिदि पथिकहृद्रोगे वर्धितरागे विकचाविकचभावानुमीयमानेन्दीवरपुण्डरीकविभागे पञ्चमस्वरविरावितापिकवधूविवेके पारावारानन्दपरिपाके चुम्बिततमसि चालितयुवमनसि स्फुरच्चन्द्रमसि मधुरकोकिलागीते वर्जीभवन्मन्दवाते

---

१ मुद्रितान्तमाः । २ नभोजनाः देवाः पक्षे न— भोजन—० इति छेदः ३ शूर्पश्रुतिः हस्ती । ४ हनुमत्प्रताकने वानरेण च । ५ मन्दे शनि निर्वाणे सेना समूहे च । ६ सुमनसां गणे कुसुमसमूहे देवगणे च । ७ पलाशिव्रजे वृक्षसमूहे राक्षससमूहे च । ८ कुमुदे हस्ती वानरनामधर्मेऽपि च । ९ मित्रः सुग्रीव च ।

मुकुलितवारिजाते सम्भोगशृङ्गारानुकूलसुरपारिजाते विमलचन्द्रिकाप्रसारे उदितभूयिष्टं पूरितसंयुक्तयुवजनताभीष्टं भूषितपुरुहूतकाष्टं सन्ध्यासमयतापसलोकविस्मृतस्फटिकमणिमालाभ्रमदपरिमललोभनिश्चलनीरावनीलीनचञ्चरीककुलालंकृतसुवर्णमुखरीकैरवं द्रवीभवन्निजशिलाजालदुर्लङ्घ्यकुल्यारचनाविघ्नितनवाभिसारिकामनोरथपरम्परारम्भम् अत्युच्चमाकन्दतरुशिखरगतकोकाङ्गनागलदश्रुबिन्दुसन्दोहाकालवर्षागमभ्रमतोषितपोतचातकचक्रवालं चन्द्रमालोक्य ।

गोभिः परिवृतं भाति सश्रीकं चाब्जमण्डलम् ।

इति मदुक्तिमाकर्ण्य किंचिद्धसन्त्याः ।

नो चेत्तत्र कुतस्तिष्ठेत्सारङ्गः मणयाकुलः ॥

इति वदन्त्याश्चम्पकवल्ल्या वचनमनाकर्ण्यैव विरहभारकृशाङ्गी मां प्रत्यवादीत् । हला पश्य ।

चन्द्रोयं भ्रमसंगतेन विधिना विष्णोः पदे स्थापितः ।
पूर्णत्वं गमितः सुलक्षण इति ख्यात्यापि संयोजितः ॥
चक्राह्लादकरत्वमेति कमलानन्दं विधत्तेथ वा ।
स्नेहं वा किमसौ त्यजत्यपि मेघोः पीतांशुको वा भवेत् ॥

अथ क्षणमिव ध्यात्वा पार्श्वस्थितायाः मदनकलिकायाः पाणिमवलम्ब्य सखि मदनकलिके ।

---

१ शोभितपूर्वदिनम् । २ किरणैः सूर्यमेव । ३ शशाङ्कः लाञ्छनं हरिणश्च । ४ विष्णोः पदे आकाशे पक्षे यथार्थम् । ५ कमलाया लक्ष्म्या आनन्दः पक्षे कमलानामम्बुजानाम् । ६ मघोः अमृतस्य तैलस्य च ।

चन्द्रोयं पद्मिनीद्वेषी पुण्डरीकविरोधकृत् ।
तस्य राकापतित्वं च राजत्वं चेति विस्मयः ॥

इति संलपन्त्येव लीलाकमलदीर्घिकातटमुपजगाम । तत्र निःश्रीकाणि कमलान्यालोक्य कोपतरलिताक्षी भ्रुकुटीमाबध्य चन्द्रमाह ।

धात्रा तात धियार्चितं सुरगजाधीशेन हस्ते धृतं
क्षेत्रेषु प्रथितं प्रियव्रततनूजातेन संरक्षितम् ॥
शुभ्रांशो जगतां सुजीवनमये निन्दस्यपैतादृशं
हंहो पुष्करमाश्रयं निजमपि ज्ञातोसि जाल्मो भवान् ॥

तदस्तु किमस्माकं जगच्चिन्तया ।

हंहो कलानिधिरयं बुधनन्दनोयं
सर्वज्ञमौलिमणिरित्यवदं सदैव ।
दोषाकरोयमिति कस्य पुरो मयोक्तं
मत्पीडने न हि निदानमिहास्ति किंचित् ॥

अथ वा किं प्रार्थनया ।

जीवैवधूग्रहणकलाप्रवीणता ते त्रिलोकविदितैव ॥
सम्पीड्य मामपि वधूनीवग्रहणप्रवीणतां याहि ॥

अथ मदनकलिकायां । अहो आश्चर्यम् । यदियमविज्ञातरतिसुखापि तस्य यूनो दर्शनादेवैवं ताम्यति । निन्दति चन्द्रम् ।

---

१ पद्मिनी कमलिनी स्त्रीजातिविशेषः । २ पुण्डरीकं कमलं मत्तविशेषश्च । ३ तदर्थप्रागतित्व पक्षे राका पौर्णिमा । ४ दोषाकरो रात्रिकरः दोषस्थानं च । ५ जीवस्य- प्राणिजातस्य वधू- पक्षे जीवस्य गुरोर्वधूः स्त्री तारा । ६ स्त्रीग्रहणप्रदर्शननिपुणत्वं च ।

भवतु एवं भणामि तावत् । इत्यालोच्याह । भर्तृदारिके दिवा-सूर्यकृतस्वपरिग्रहकुमुदिनीपीडनासहिष्णुतया निशि तत्परिग्रह-कमलिनीं बाधते । त्वद्बाधनेपि कारणमस्ति । तदपि शृणु । अर्ध-श्रवण एव तव मास्तु कोपः । तथा हि ।

तव कमलसदृशं नेत्रद्वयं । अब्जसुन्दरं मुखं । जलजेद्वयः क-ण्ठः । तामरसमनोज्ञो वर्णः । सारसानुकारि जघनम् । पु-ष्करबन्धुर्मध्यदेशः । पुण्डरीकसमानं गमनं । पद्मोल्लासितं सौन्दर्यम् । किं बहुना । पद्मिन्येव भवती खलु । अतो त्रयोप्ययं न विषमवर्ती किं तु स समवर्ती कोत्र दोषः सुधाकरस्येति । एवं कथयन्त्यां शून्यहृदयं विहस्य तामेव लक्षीकृत्य माह भर्तृदारिका । सखि मदनकलिके पूज्यमानम-भिहितं त्वया यत्समवर्ती चन्द्र इति । यतः ।

कृशानुभावं क्षीणोपि पूर्णोपि च न मुञ्चति ।
अतः सखि त्वया चन्द्रः समवर्तीति गीयते ॥

सखि इदमेकं विस्मृतं त्वया येन महानुपयोगस्तवेति स्मार्यते ।

मधुमाधवयोस्तुल्यः श्रीपुत्रः पुष्पसायकः ।
समवर्ती कुतः सोपि न भवेन्नीरजानने ॥

सखि ज्ञातमिदानीं यच्चन्द्रादयः सर्वेप्येकमतेन चरन्ति त-त्युक्तमेव यत्सर्वेपि शनिस्वभावा एव । छायानन्दनश्चन्द्रः वापु-र्मन्दः वसन्तात्तु जातितः कालः मदनश्च गुणतः कालः । कोकिलगणश्च वर्णतः कालः । अस्त्वेतत् । पदमिदमेक-

१ जलजःशङ्खः । २ कमलं हस्ती च । ३ अमितं कृशत्वं च ।

मेव विस्मयकरं चेतसः । यत्त्वममन्दगुणापि तेष्वेव मिलितेति तत्तुष्टोयं जनो धन्यश्चेति ।

तदनन्तरमस्मच्चम्पकवल्ली मा कोपय भर्तृदारिकां दूनेयं दुरात्मना कुसुमधन्वना सुधाकरेण च तदलमेतादृशवचनापेन्यासेनेति मदनकलिकां निर्भर्त्स्य अवदद्राजपुत्रीं । भर्तृदारिके किमिति विषीदसि । एतेषामुपद्रवापनोदायास्ति कश्चित् सुलभोपायः । तच्छृणु ।

कदाचिद्वनरमायाः प्रथमर्तुमहोत्सवसमये कस्मिंश्चिद्वितानमण्डपे मिलिताः सर्वे समासदः । तदाग्रत्वपूजार्हः क इति प्रासायां विचिकित्सायाम् । कलावत्तया स्वयमिति चन्द्रः मरुत्कुलं विश्वमान्यमिति वसन्तवायुः स्वात्मानं बहु मेने । तदा तु तयोर्विवादमाकर्ण्य भूपे स्वयमेव मदने एकः कलङ्की द्वितीयो मन्दः कृष्णोयं कलकण्ठः पूजनीय इति वदति सत्यमाज्ञापयति महाराजः तत्पुरा राजसुयज्ञ एव निर्णयो जातः (कृष्णः) अग्रपूजार्ह इति वसन्तेन भणितम् । चञ्चरीकैरनुमोदितम् । अशोकेनाङ्गीकृतं । रसालेन च श्लाघितम् । ततः प्रभृति चन्द्रादयः परस्परं सासूया इव तिष्ठन्तीति श्रुतं मया । तदद्य भेदोपायेनैव दैवाज्जातस्तेषामन्तःकलहो दृढीकरणीय इति । तच्छ्रुत्वा चमत्कृता स्मरशरदृढप्रहारवेपमानहृदयापि वसनाञ्चलेन नृसिंहपुरीमिव सम्बद्धनीरां प्रभातनेआमिवाकुलाकुलतारां लोचनयुगुलीमुन्मृज्य साधुश्लेषवादचतुरिणे साधुधुरीणत्व-

१ नीरा इति नदी नाम सा नृसिंहपुरीमनुवर्तते । नीरमुदकं च ।

व्यनिर्माणचतुरे साधु भणितामिति मुहुर्मुहुरभिनन्दनीयामभिवन्द्य हला त्वमेव वसन्तादीन् मद्वचनेनैवं कथयेत्याह । तथा हि ।

चन्द्रः कान्तोपि रोहिण्या वृषभो न न गौ भवेत् ।
वसन्त एष सुरभिरथ किं तत्र ते रतिः ॥
मातुलहन्तुस्तनयो मदनस्त्वं तस्य मातुलश्चन्द्र ।
मा विश्वस हेतुगुणाः कार्ये किं न हि भवन्ति तारेश ॥
कुह्वाह्वानचणोयं पिकनिकरोहिं च पोषयति वायुः ।
तद्द्वितयाद्भयमुक्तस्त्वं सोम किमिलये तयोर्मिलसि ॥
सर्वलोकजननीति विश्रुतां मां दहत्यविरतं खरैः करैः ।
आत्मभूरसि निवारयाशु तं मीनकेतन कुमुद्वतीसख ॥
अपसर चन्द्राद्दूरं कथयामि हितं समीर गिलति त्वाम् ।
एष भुजङ्गश्चन्द्रो मिथ्या चेत् पृच्छ भोस्ताराम् ॥

इत्युक्त्वा हञ्जे शृङ्गारमञ्जरि इत एहीति मामाहूय मत्स्कन्धाहितकबाहुरितस्ततो हेमलतेव चलन्ती प्राह ।

दुरुच्छेदः प्रेमा क्वचिदपि पदार्थेषु रचितः
स वो यत्नाभूमिः प्रियसखि विधातर्यसुमुखे ।
शरारुः कामोयं शकलयति मर्माणि तिलशो
न यान्त्येते प्राणाः कथमपि दुराशानिगडिताः ॥

अपि शृङ्गारमञ्जरि एते मदनादयः न गुणसाध्याः किं तु दण्ड्या एव । मदनं लक्षीकृत्य ।

रे मनोज कुलदीपकर त्वं प्रापितोसि न चिरेण विधात्रा ।

---

१ मर्मा आरभ्य।

यदिपितुस्तव जनित्रितयेष्टामाश्रितोसि वनितावधचेष्टाम् ॥

इति अथाहमचिन्तयम् । अये मदनहतकोयमतितरां पीडयति भर्तृदारिकां मद्वलसर्वस्वमयं सुधांशुस्त्वनेनोपायेन भर्तृदारिका कोपयित्वा शिक्षणीयः । यथायं स्वां भर्तीति भजिष्यतीति निश्चित्यावदम् । भर्तृदारिके अहं कथयामि चन्द्रवृत्तान्तम् । तथाहि ।

एष किल द्विजराजः परिकल्पितमन्वागमोऽतनुहुताशेन सदरं चक्रं संताप्यानेकसुमनःकदम्बसुकृतोपनतस्य तपस्यानन्तरं भाविप्रसादस्य भगवतो माधवस्य प्रेरणया कल्पितपरमामोदेन मन्दानुकूलेन वायुनानुगृहीतसुवंश उदयन्नेव रक्ताम्बरो बुधनन्दनो मृगकृत्तिकापरिग्रहो योगिजनोल्लासको वियोगदूनं जनमेनं स्वकरेण सन्ताप्योपदिशति परं पुरुषं भजेति । तदत्र किं चित्तविक्षेपेणेति । अथ सा वेलातीतकोपा आः दुरात्मा परपुरुषं भजेति मामुपदिशति किल तत्फलं सद्य एवानुभवतु चन्द्रहतकः तत्सम्बन्धान्मदनादपोपत्युक्त्वा विरहाकुलाभ्यां लोचनाभ्यां गलताश्रुजलेन क्षणादञ्जलिमापूर्य कन्दर्पादीन् कटाक्षीकृत्य वार्यमाणापि सखीकदम्बेनैवमाह । तथा हि ।

यदि जन्मनःप्रभृति भगवतो नारदोक्तगुणकर्मरूपात्सरुच्छता-मण्डपे लज्जामन्थरतारमालोकिताच्छरयूनः अन्यस्मिन् पुरुषे यद्यहमनुरक्ता तत्सफलीभवतु मे सरस्वती ।

---

१ मध्यतायम् पश्चे मयुखमृगम् । २ विष्णुवंशन्तव । ३ धीविष्णुम् ।

त्वं रे याह्यतनुत्वमाशुगचयः पञ्चत्वमेतु क्षयं
सामन्तः शिशिरांशुकोप्यसुमनोभावं च पुष्पाकरः ।
मान्द्यं यातु मरुत्सुहृत्सय रतिं गृह्णातु सर्वं जग-
न्मच्छापान्मदनाहमस्मि निरतैकस्मिन्नसाधारणी ॥

इत्याभिधाय किञ्चिदालोच्य सर्वमपि सखीगणमभणत् । अयि सख्यः यद्येनामापदं निस्तीर्य जीवामि तर्हि वरमेव। अन्यथा यद्यवतरति दैवाद्युष्मल्लोचनपथं स शबरयुवा तदैवं वक्तव्यः ।

यद्वैशसं मयात्तं न हि तत्त्वद्रागहेतुकं किं तु ।
गुरुजनलज्जामूलकमिति जानन् रमण मुञ्च मयि करुणाम्॥

इति कथयन्त्येव बाष्पाकुललोचने वयस्याकदम्बे विहाय प्रमदवनं प्रमदाजनं च मय्यप्यप्रसादा प्रासादमारुह्य विहाय, पर्यङ्कं पर्यङ्कस्थापितवामकूर्पराकरकमलाञ्चितवदना दक्षिणदृक्कोणेन किमपिकिमपि पश्यन्ती कनिष्ठिकानखशिखया बाष्पसलिलं दिशि दिशि किरयन्ती क्षणंक्षणं पारवश्यपरायणेपि जने शून्यतरया चित्तवृत्त्या बाहुयुगवेष्टितजानुद्वयस्थापितमौलिः क्षणं दीनदीनां दृशं पार्श्वस्थितसखीवर्गे धीरं धीरं सञ्चारयन्ती तस्थौ । अत्रान्तरे कथंकथमपि ज्ञातवृत्तान्ता देवी धराकन्यका प्रासादं स्खलच्चरणविन्यासमागत्य किमिदंकिमिदमिति पप्रच्छ सखीवर्गम् ।

तदनु वैद्यैर्ज्वरोयमिति दृष्टिरितिस्म धात्र्या
पीडा शनेरिति वचो गणकैः प्रयुक्तम् ।

---

१ दुःखम् । २ उपमाता ।

अत्रान्तरे सहचरीगणमपि ह्रासः
कन्यां त्रपा नृपसतीमथ संशयोऽपि ॥

अथ देवी धरा विचिकित्सातरङ्गितान्तरङ्गमपृच्छत् । हञ्जे किमेतत्सत्यं कथयेति । तत्र च व्यतिकरे सानुनयं पृच्छन्त्यां देव्यां कृतावहित्थास्वालीषु इदानीं किमेषा कथयति पापेति रहस्यभङ्गभिया दूनायां भर्तृदारिकायां सजिह्मायन्त्रणं मा भण शापितास्मत्प्राणैरिति सूचयन्त्यां मदनकलिकायां कथयकथयाविलम्बितमिति उत्सर्पितपूर्वकाये जल्पति जरद्धात्रीवर्गेऽहमेवमवदम् । देवि ह्यस्तने अस्माभिरियं भर्तृदारिकापुष्पापचयाय गता खलु वनवाटिकाम् । तत्र चित्तजातकुतूहलेनोत्तरलिता कस्मिंश्चित्किरातकुलभूषणे भूभृति सम्बद्धक्रीडानुरागासीत् । अकालोऽयमिति अकृतार्थैव यावद्भवनमायाति तावदस्या इयं दशा । तदानीम् ।

देहो मध्यसमच्छविः स्मितरुचिं धत्तेऽथ नासामणिः
कैश्यस्यानुकरोत्यमेयचरितानल्पान्बिभर्ति गुणान् ।
निश्वासश्च विजृम्भते प्रतिकलं बाष्पो यथा यौवनं
सन्तापस्तुलयत्यपारविभवं लावण्यवारानिधिम् ॥

देवि प्रथमं तावदस्याः करयुगले तापमाकलय ।

यस्मिंस्तामरसभ्रमेण मिलितैर्भृङ्गैः पतङ्गायितं
संसृष्टैर्मणिबन्धकोरनिकरैः सम्पातिपत्राथितम् ।
केलीपुत्रिकयापि दिव्यसमयश्रीरामकान्तायितं
लेपार्थं कलितैश्च चन्दनरसैरामोदि धूपायितम् ॥

किं चैनम् । स्मारं ज्वरं कलय लोकविलक्षणं योयं पूर्णच-

१ मदनपीडा भवम् ।

न्द्रोदयाभियोगाद्वर्धते। नैवोतृकदर्शनादपि जृम्भते। सेयं भर्तृदारिका स्तोकेन वायुनापि दूनेव भाति। कस्य चिद्दृग्दोषेणापि भवितव्यं यश्चास्मन्मन्त्राविषयः। अपि च। किमेतादिति विविच्य प्रष्टव्यम्। यस्यामवस्थायां वर्तते भर्तृदारिका सा किं देव्यानुज्ञायते। देव्येतदेव जानामि इतःपरं देवी प्रमाणमिति।

ततश्च सा सूक्ष्मज्ञा महादेवी क्षणमिव ध्यात्वा दीर्घमुष्णं च निश्वस्य किमप्यनुक्त्वा प्रययौ। महाराजोऽपि देवीद्वाराकलितवृत्तान्तैकदेशः मां इत एहि शृङ्गारमञ्जरीत्याहूय आज्ञापयामास। गच्छ तपोवनं यत्र भगवानुशनाः शीघ्रमेव मन्त्रपूतं जलमाहर येन तापशान्तिर्भवेद्वत्सायास्तदाहमन्तर्नियमितास्मिता किं भवति मन्त्रजलेन विद्याबलेन वा मुधैव मामायासयति देवो भर्तृदारिकामिव मदनदेवोऽपि भ्रान्त इव लक्ष्यत इति स्वगतमालोच्य प्रकाशं देवस्याज्ञाप्रमाणमित्युक्त्वा अनुष्ठितराजादेशा प्रतिनिवृत्तास्मि। वयस्य उक्तं वक्तव्यं यदीषदपि परिचयः सरलानां नान्तरं सहते। सखे मराळक चित्रमेतत्।

स्वान्तं हिनस्ति मदनो मानभङ्गाय कल्पते।
सोऽपि सौख्योन्नतेर्हेतू रागस्य विषमा गतिः॥

अस्त्वेतत्। स सुकृती कोऽपि न जाने यस्तु तादृगनङ्गमयमङ्गमदनवैजयन्त्याः शृङ्गारसारसर्वस्वमञ्जूषायाः हृदयाकर्षीति अस्त्वेतदप्यनुमन्यस्व यथाभिमतगमनाय वेला भूयसी जाता किं

१ चन्द्रः। २ कम्पिता। ३ गुरुः। ४ प्रीतेः।

त्वितदपि ज्ञातुमिच्छामि को भवानिति विस्तरतस्तत्कथयेत्याभाष्य जोषमासीत् ।

मरालकोपि सखि शृणु मदीयवृत्तान्तं यावद्वक्तुमिच्छति तावदेव श्रीनिवासोपि ।

नो नीता रतिमन्दिरं मणिमयं नो मञ्चमारोपिता
नो दष्टोधरपल्लवः कुचतटी स्पृष्टा न वा पाणिना ।
न क्रोडेपि कृता न वा मृदुगिरा संभाषिता केवलं
दृष्टा चूतवने करोति विवशं चेतः कथं कुर्महे ॥

भूयः कातरतामवाप हृदयं वस्त्वन्तरं नेक्षते
दृष्टिः कम्पमुपैति गात्रमयते धैर्यं निरालम्बताम् ।
रागाग्निर्मलयानिलैरुपचितः स्मेनां दशां प्रापय-
त्यत्रानङ्गकलम्बको हृदि गतः साक्षी न चान्यो जनः ॥

इति वदन्नेव यदृच्छया तत्स्थानमगमत् । यत्र शृङ्गारमञ्जरी मरालकश्च । आगत्य च तां दृष्ट्वा दृष्टपूर्वतनस्तज्ञातभयाभिज्ञः तयापि सरभसमुत्थाय सम्यङ्मौलिदेशप्रसारितचेलाञ्चलया कथमत्र देवोपि इति सस्मेरमुखमञ्जलिं बद्धा ।

यः शूरान्वयसम्भवः करगतं चक्रं च यस्य प्रजा
लोके नाभिभवत्यमीति स च मे श्रीवत्सलक्ष्मा पतिः ।
कान्तस्तत्र भवान् भवत्विति यया तप्तं तपोभिः पुरा
सा वै मङ्गलदेवता भवतु मे कामाय सोमानना ॥

इत्यादिशा साविनयमभिवन्दितदर्शनाश्रितितवान् । अहो अ-

१ तूष्णीम् । २ कलम्बो बाणः स्वार्थेकः ।

पूर्वेयमाशिषां परिपाटी। यदस्मिन्न् श्लोके तत्र भवानिति शब्द-श्रवणेन किमप्यानन्दमेदुरितामिव चेतः प्रायः प्रकृतोपयुक्त एवालापोयं भवेत्। अथ वा तर्कागोचरा खलु नियतेर्भङ्गी।

अब्दानामयुते गते सुतजनीरक्षा च तेन कृतो-
रस्त्वेतद्दनुरीशमुग्रमभवद्भग्नं कथं तेन हि।
अस्त्वेतच्च दशाननं स हतवानाजौ तदप्यस्तु वा
तद्वार्तां नृपते वदन्नहि कथं वल्मीकजन्मा कविः॥

किं च।

भिन्नं मेलयति प्रमादगलितं ग्रथ्नाति नीतं पुनः
प्रत्यावर्तयति क्रमेण शिथिलं नव्यं तनोति क्षणात्।
दूरस्थं निकटीकरोत्यसुघटं चानीय पाणौ ददा-
त्याच्छिन्नं प्रकटीकरोति पुरतो दैवं प्रधानं यदि॥

इति विचिन्त्य च। अपि सखि दिष्ट्या दृष्टासि किं तु कुशलं ससखीकदम्बायाः युष्मद्भर्तृदारिकाया इत्यानन्दबाष्पस्थाने विरहसंतापजनिताश्रूणि कल्पयन्हारितालपीतांशुकाञ्चलेन प्रमृज्य शोणारविन्दद्रोहदक्षं नेत्रयुगुलम् सस्पृहं तामपृच्छत्। सापि लज्जामन्थरतारं विलोक्य कुशलमव्याहतं भर्तृदारिकायाः। यस्या भवादृशश्चित्तोन्मथनहेतुः किंचायं विदितवेद्यः कुतः देवस्य प्रियसहचरो मरालक इत्यभिधाय कृततत्कालोचितालापेन तेन चाभिमतप्रयाणा गृहीतपारितोषिका अयमयं देव प्रयाणप्रणामाञ्जलिरिति परिवृत्यपरिवृत्य पश्यन्ती शनैर्जगाम। श्रीनिवासोपि मरालकवचनदृढीकृतधृतिः फणीन्द्राचलमागत्य बकुलमालां नारायणपुरं प्रेषयितुमिच्छन्।

मधुरवचनरीतिं मञ्जुसत्संविधानां
कथमपि निजकार्यस्यानुकूलां विधाय ।
कविरिव विधिनारीं वेङ्कटेशः प्रसाद्य
प्रभुरपि बकुलां तां श्रीनिवासो ननन्द ॥

इति श्रीमत्कवीन्द्रवर्यश्रीवेङ्कटाध्वरिकविराजकृतौ श्रीनिवासविलासाख्यचम्प्वां तृतीयोच्छ्वासः ॥ ३ ॥

—०:०—

चतुर्थोच्छ्वासः ।

अथ परेद्युः श्रीनिवासाज्ञया नारायणपुरं गच्छन्ती बकुला मध्येमार्गमनर्गलप्रसरद्यशसं भगवन्तं महर्षिं निरीक्ष्य प्रणम्य च यथावृत्तं निवेदयामास । महर्षे तपोद्धत विष्णुरात विदितमेव भवता भवतापहारकः श्रीनिवासो भुजङ्गाचले निवसतीति । स च कदाचिन्मृगयापरावृत्तो मामभणत् । अयि बकुले अद्य मया विपिनभुवि भ्रमता पद्मसरसो नातिदूरे कापि पिकालापा दृष्टा स्पृष्टा च मनसा । या खलु हीनमहीनमपि कलयति वेण्या । तनुमतनुं चोल्लासयति दृष्ट्या । अगं च नागं लज्जयति कुचाभ्यां । गजमगजं च द्वेषयति मदनेन रतिमरतिं तिरयति रूपेण किं बहुना ।

वक्त्रं पुष्करहारि शम्बरलसन्नेत्रं वियोगी विषं
बिम्बोष्ठोमृतमुन्दरः शरशतं ते ते कटाक्षाङ्कुराः ।

---

१ नारदम् । २ वंशिकलमञ्जुलतरा ।

क्षीरं वाग्भुवनोत्तरं वपुरये यस्याः कुचः सद्रसः
प्रेमाजीवनमेव तद्दियुमुखी सा सानुनीत्युज्ज्वला ॥

स खलु दर्शनात्प्रभृति चन्द्ररेखेव सागरस्य कामपि विकृतिमापादितवति चेतसः । तदग्रे भवती भवती नियतिश्च शरणमिति अहं तदुक्तवती यद्गुम्फितमार्यभावस्य । तथा हि ।

देव परिहरेमां मनीषां यतस्त्वादृशानां पार्थिवानां नोचितः पराभवप्रकारो मन्मथेन । तोषहेतुर्धरणी न तरुणी । महत्त्वं दर्पेण न कन्दर्पेण । अङ्गीकुरु सैन्यं न दैन्यं । सम्पादनीयाः केशा न क्लेशाः । के वा चिरन्तनाः स्त्रीमूलकव्यसनेन न लघुतां नीताः । दैत्यादिरपि राक्षसविधिमङ्गीचकार भगवान् गोविन्दः । विना चन्द्रं को वा बुधनन्दनो जातः । मधुपाः कुसुमेषु सक्ता भवन्ति मदनासक्तास्तमोविशन्तीति त्वयाप्युक्तमेव किं तन्मृषा । माररहितो निश्रीक एव अपि चेदमपि शृणु या भवतोक्ता सा प्रायेण वियद्भूपालसुता भवेत् ।

जानामि तां यस्या मधुपकुलसुखप्रश्नचतुरा कुन्तलाली । भुजङ्गस्पृहणीया वेणी दोषाकरानुकारि मुखं परपुष्टब्रह्मचारी ध्वनिः पल्लवैकासिकायोग्योधरः । द्विजिह्वसहचारिणी रोमलता मातङ्गानुकूलं गमनं सत्येव शुद्धो भवान् कथं तस्यां सक्तः । अस्तु वा तस्यां प्रणयः विरुद्धचर्ययोः कथं परिणामरमणीयता ।

तदपि शृणु संक्षेपतः । मा दिशो रञ्जयति त्वं पुनररञ्जयन् । सा दशा रङ्कुलेङ्गिणी त्वमरकं कुलद्वेषी । सा पुनरलङ्कारातिसुन्दरी त्वं तु लङ्कारातिसुन्दरः । इति अतःपरं यथारुचि समाचरेति । सोपि श्रुतमद्वचनः इदमवदत् देवि शब्दसामर्थ्याद् गुणान् दोषीकर्तुं दोषानपि गुणीकर्तुं समर्थासि । अतोऽसामान्या तव

शक्तिः। किमद्भुतं श्लेषभाषणरसिकानाम् । प्रसीदतु वत्से मयि निर्व्याजप्रेममांसलं नवनीतकोमलं ते चेतः । कश्चित् पुरुषः स्वशत्रुमपि विवाहशोभया योजयन् महतीं कीर्तिं प्राप्नोति । अतो मां कृतार्थं विधाय परां समाख्यामवाप्नुहीति साञ्जलिबन्धमभणत्। महर्षे किं करोमि किङ्करी तदाज्ञाप्रमाणमित्यवतीर्य पवनाशनाचलात् प्राप्य कपिलेश्वरम् ।

गुणवद्गुणोप्यहीनो मार्गणवन्मार्गणोपि लक्ष्मीवान् ।
धर्मो धर्मवदचलो यस्य स पायात् पुरारातिः ॥

इत्यार्थयेच्छसन्महाश्लेषया गौर्येवापरया नन्दयन्ती तमुमानायकमिह प्राप्तास्मि । बादरायणे इदमपरमभिहितं देवेन बकुले यदत्र कन्यासंबन्धिनामनुयोगः प्रसरेत्तदा किं कथयसि ।

अद्याप्यकृतविवाह इति कालातिक्रान्तदोषसूचनम् । जातविवाहोयमिति सपत्नीस्थितिज्ञापनम् । तस्यामलब्धसन्तान इति अपुंस्त्वव्यञ्जनं । द्वितीयो विवाह इति अमङ्गल्योद्बोधनं । भार्यास्य विप्रकृष्टा वर्तत इति गृहच्छिद्रावेदनलाघवम् । सा दुश्चरित्रेति अलीकवादमहापाकम् । नैकया तुष्यतीत्यव्यवस्थाद्योतनम्। रूपोन्मादित इति वनितापूर्वकानुरागाभावकथनम् । तया प्रलोभितोयमिति कुमारीजनविरुद्धशङ्काबीजोद्भवनम् । अभिनववया इति पापीयसा निष्कारणपरोपतापदक्षेण नारदेन भिद्यते रहस्यं पुराणपुरुष इति । अग चतुरासि वक्तुं किमपि वा वद कथमपि वा कुरु अप्रभुरस्मि युक्तायुक्तपरिज्ञाने । इत्येवं मय्येवार्पितभरे देवे मयाद्य किं कर्तुं शक्यमित्येवमुक्त्वा वि-

रराम। संवृतवचनायां तस्यां शुकोपि स्मारितश्रीनिवासः पुलकाङ्कितततनुः शनैस्तां बभाषे । देवि बकुले कुशलासि वक्तुं यदत्यक्तकार्यभावया देवस्य चित्ताराधनं कृतं । अनुसरणीयाः खलु निर्गलप्रचाराः प्रभवः ।

अस्त्वेतत्तावुभावपि दृष्टपूर्वौ तयोर्योग्य एव संयोगः । यतः सा श्यामा स तु कृष्णः सा पद्मिनी स तु वसुमान् । सा कान्तालका स तु राजराजश्च सा रूपेण हरिणी स तु यशसा हरिणश्च । इति तथापि सा सुभद्राकृतिरिति दोलाकर्म करोति चेतः।

आः किमस्ति अगम्यागमनशङ्का भूपानां । रामो जनकसुतायामनुरक्तः विचित्रवीर्यस्तु अम्बिकामुपयेमे नदीसुतो वाहिनीपतित्वमाप राजनीतिं धिगञ्जातधिकारक्षमलोचने इलायामनुरक्तोभूदिलापुत्रः पुरुरवाः[1] इति ।

अथ वा महत्सु दोषारोपणमेव दोषः । यथा कथञ्चित्प्राज्ञेन कृतोपयमसाहाय्येन भवितव्यमित्यार्यवादः । लोकेपि शत्रुरप्युपयमं नीत्वा महाराजसम्पदमनुभवति । तिष्ठत्वेतत् देवि साधय साधनीयं अहमपि यथाशक्ति श्रीनिवासस्य कार्यैकदेशसाधको भवामीति । बकुलापि श्रुततद्वचना निर्गत्य तदाश्रमात् ।

विचित्रं स्मृतिपथं प्राप्ते यस्मिन्निष्कण्टका मही ।
तं श्रीनिवासं संस्मृत्य पच्छुकोभूत्सकण्टकः ॥

इति सानन्दं निरूपयन्ती कतिचित् पन्थानमतीत्य राजपुङ्गवाः शरीरतापापनोदाय द्विजजनक्रियमाणरुद्राभिषेकं सुवर्णमुखरीतीरस्थमगस्त्येश्वरमासाद्य ।

---

१ पूर्वः विष्णुनाम च ।

सा वै पीनपयोधरा स च पुनः श्रीनीलकण्ठोभवत्
स्थाणुत्वं प्रकटीचकार स च सौपर्णाभिधानं गता ।
तौ जातौ कलधौतकान्तिरुचिरा वा चन्द्रमातारकं
तद्दाम्पत्यमहो जयत्यनुकलं श्रीपार्वतीशर्वयोः ॥

इति स्तुत्वा द्विजपरिचर्यापरैः राजदासीजनैः समं तत्पुराभिमुखीबभूव । इतः श्रीनिवासस्तु चपलत्वमावो मरालकमाह । वयस्य वकुला तावद्गता परं कार्यं साधयति वा नवा । प्रायो मुग्धाङ्गनानां चित्तं राजप्रसादवच्चपलं । तत्र मन्दाक्षभूयिष्ठे किरातवन इव मृगो भीतभीतः प्रसरति मदनस्तत्र किंकरणीयमिति । सोप्याह देव मैवं । यतः प्रायशो लोके वनितानां स्पृहास्थानं सौन्दर्यमैश्वर्यं च विद्या च तत्रोदाहरणं ताराद्वयं कलयतु देवः । तत्रैका तारा शृङ्गारदीक्षितत्वं राजत्वं कलानिधित्वं चन्द्रे दृष्ट्वा स्पृहयाम्बभूव । द्वितीया तु सुग्रीवं गजादियुक्तं कलालापेन तोषयन्तं कपिराजमकामयत् । दैवेदं तावत्स्वैरिणीवृत्तं । का वा कुलकन्या एकत्र प्रकटितानुरागाभूत्वाऽपरत्र सक्तमानसाभवत् । अयि रुक्मिणीजाने किमत्र शङ्कया । तस्मात्पुन्नागानि वसन्तश्रीनियतिश्च मेलयति देव्या सोप्यचिरादेव महोत्सवो विश्वं विस्मापयतीति ।

अथ देवोप्यचिन्तयत् । लोके पुरुषः केवलं सरलो न स्यात् । सरलसच्छोभः कुचभारः पीडयते । नवनवकपटोल्लसितो

---

१ स्थिरत्वम् । २ पर्णाभिधानम् पर्णनाम । अपर्णा पार्वतीनाम । ३ स्वतन्त्रबुद्धिया आचरणम् । ४ पुन्नाग । ५ देवदारु ।

मान्यो भवति वक्र एव गुरुरिति सद्भूतशास्त्रं । भगवान्नारायणोपि महामायायुक्त एव पुरुषोत्तमो जातः अतः कपट एव सर्वार्थसाधक इति विचिन्त्य ।

भारतसमरभूमिरिव गुल्मोद्भासिनी । वर्षासरिदिव मध्यदेशोल्लसत्पोता विन्ध्याटवीव वेत्रलतावती । शम्भुमूर्तिरिव कपर्दकमालालंकृता प्रावृट्लक्ष्मीरिव व्यालम्बिपयोधरा । धर्मदेवताभूत्वा नारायणपुरं प्रविश्य निशि पौरविलासं ददर्श । तत्र कश्चिद्विलासी कांचनास्त्रियं वक्ति ।

नीलाम्बरासि वामोरु मुसलं च करे तव ।
योग्या तवास्तु रामाख्या तनुयुद्धं भजाधुना ॥

इति । अपरः कस्याश्चन वृत्तान्तं सखायं प्रत्याह ।

ज्यावल्लीलुलिता शिवस्य मलिनं चक्रं नखाङ्कोल्लसत्कोदण्डं मुकुलीबभूव च शरस्याद्यावतारक्रमः ।
आयस्ता सुमवाटिकाशिथिलितप्रायांशुकस्यन्दनः प्रायेणाब्जमुखी सखेरिपुरणश्रान्तेव संलक्ष्यते ॥

कश्चिदपरा मुग्धावस्थामारभ्य क्रमेण रूढयौवनां कामुकीं वर्णयति ।

यत् पुष्पेषु शिलीमुखावृतिरभूत् सौरभ्यमासीत्ततः पुष्पं चोत्कलिका च पल्लवकुले सारक्तता ते ततः ।
पश्चात्सद्विटपालिवेष्टनविधिः पश्चाद्रसापेक्षता यस्यास्तद्विरला लता विजयते सा कापि नेत्रोत्सवः ॥

---

१ गुल्मानि लताः वामकुक्षिस्थगोलापिण्ड विशेषाश्च । २ पक्षी नौश्च ।

इति। काचिद्वनिता यैरेवाक्षरैः स्वपुरुषः संछपयति तैरेवाक्षरैः प्रतिवक्ति। वीरायि ते नैपुण्यं दर्शय। मे खलाभियोगी न सुखाय। रामाधिकस्वभावाद्-हृदयङ्गमर्थीरासि। सरलता ते लोकोत्तरा। सन्मार्गानुगुणनायकगुणोल्लसितसम्पत्। अधरकृतमकलचन्द्रुजीव-रुचिरासि। सर्वदोरुसम्पदा मनोहरासि। रुच्यातिरेकान्मामथः करोषि। त्वद्रत्याविस्मयान्वितं मे चेतः। इति।

कश्चित्स्त्रियं स्तुवन्निदन्ति मुग्धे सुप्रियासि। अतनुकलहप्रि-येतिरमणीयासि। च्युतमाने किं बहुभाषणैः। इति।

काचिद्विटं स्तुवन्ती धिक्कुर्वन्ती स्वसुतां शिक्षयति। गराद्विटषा मुग्धे मनोजातविकारमेतस्मिन् मा कुरु वृथैवानेन सह जल्पन्त्यास्तव स्नेहक्षय एव स्यात्। यथा निशान्तं न याति तथा कुरु अचिरादेव वसुमानागच्छति यश्च हितनरः पद्मिनीनां ततः पर-मनेन किं ते प्रयोजनमिति। काचिद्वेश्या गृहकृत्यनिवेदनव्या-जाद्दुहितरं शिक्षयति। अनर्घ्यमणिताभिज्ञे कण्ठस्थं स्नेहकृतं नायकं सत्कुरु न बन्धनं प्राप्नोति सुराभिश्च तत्र पश्यति। कुतः दुर्वसे प्रवृत्तिं जानीहि। क गता गुणाः न पात्रे ते प्रणय इति। काचित् सखी चतुरङ्गलीलानिवेदनव्याजेन जारं बोधयति। प्रियसख नत्वस्याः कुञ्जरं गृहाण। स्मरनवोजितकृतचातुर्यं अस्याः पश्य पश्य सैनामिमां त्वन्निकटगां। प्रकटीकुरु रथं पात्रं मा त्यज योजय बन्धे इति। एवमत्रान्तरे।

---

१ तैरः मिथस्तत्र। २ रात्रौ गृहं प्राति च। ३ वसुमान् सूर्यः। द्रव्यवांश्च। ४ कमलानां श्रीणां च। ५ स्मरस्य मदनस्य वसर्वं आजि नाम युद्धं तत्कृत चातुर्यं। पक्षे स्मर इति पृथक्छेदः। ६ सेनां पत्निसहितम्।

लसमानसप्तपत्रा गलितघनध्वान्तनिकररमणीया ।
शरदः प्रभातवेला बभार लीलां झटित्येव ॥

अथोदिते सूर्ये । तत्र तत्र कालत्रयवृत्तान्तं कथयन्ती राजभवनवीथिकां प्रविश्य तत्रापि जनकदम्बवेष्टिता धर्मदेवता तत्तद्वृत्तान्तं कथयति स्म । तथाहि ।

कामपि वेश्यां प्रति । पूर्वेद्युर्द्वारोपान्त एव कश्चिद्भुजङ्गो दृष्टः स त्वया मन्त्रबलाद्रन्धे निवेशितः । कंचन विप्रंप्रति । अये त्वया रात्रौ रामाराधनं कृतं इदानीं बहुधान्यालाभचिन्तया म्लानमुखोसि पुण्डरीकनयनाराधनं कुरु फलवान् भवति ते मनोरथ इति । कंचन वाणिजं प्रति । रात्रौ त्वया नीवी मोचिता । इदानीमपि मधुराधरागमनं चिन्तयसि सत्यानृतवृत्त्या ते कार्यसिद्धिः । दुर्गतं प्रति । ग्रीष्मे वसूल्लासं पश्यसि । अवरं प्रति । सूर्येस्तमिते श्यामालाभो भवति । अन्यं प्रति मध्याह्ने मित्रं स्वच्छमत्रगच्छसि । अन्यं पौर्णमास्यां प्रथमं राजानं द्रक्ष्यसि । विटं कावेरी ते दुःखमपनुदति । अन्यं शरदि धात्रीदर्शनं भवति । अन्यं। इन्द्रं प्रार्थय सन्तानलाभो भवति । मन्दपुत्रां प्रति वसन्ते तवाङ्गजः प्रौढो भवति । इत्येवं जातमात्रं विश्वासपात्रमापादयन्ती समर्थेयं कालत्रयवृत्तान्तमात्रकथन इति स्तूयमाना राजवल्लभयापि धरया चेटीमुखेनाकारिता राजभवन मासाद्य देव्या दृष्टा क्षुधितास्म्यन्नं देहि ततः परं सर्वमपि ब्रवीमीति तज्जातिचापलं मध्येमध्येऽभिनयन्ती । श्रीबदरीनारायण मल्लिका-

१ विरणोल्लासम् दन्पोल्लासं च । २ सूर्ये स्निग्धम् ।

ज्ञेन वैद्यनाथ श्रीरङ्गेशविरूपाक्ष वीरभद्रनञ्जुण्ड(?) गोकर्णलि-ङ्गेति देवताः प्रार्थयन्ती यष्टिकां चालयन्ती रुदन्तं शिशुं ताडयन्ती अयि राजदास्यः इयं राजाङ्गना यदुद्दिश्य पृच्छति सा विपदङ्गनातानुबन्धिनी महिष्या वृत्तमिदं । किमये न स्तुराभिवृत्तान्त एषः किं तूष्णीं तिष्ठथ सत्यमसत्यं वेति मुहुर्मुहुस्त्रासयन्ती अयि राजाङ्गने ज्ञातमिदानीं इयमनङ्गपीडा विस्तरेण वक्तुं नावसरः । प्रकृतमनुसरामि । तदाकर्णय भूतवृत्तान्तं इत्यकथयत् । तत्रान्तरे देवी सभयं । अयि धर्मदेवते किं मत्पुत्र्याः पिशाचबाधेति भणसि किं सत्यमसत्यमित्याह । सापि मूढे भाग्वृत्तं अवधारयेति वदामि । न पिशाचपीडेति । इयं किल वसन्ते कस्मिंश्चिद्वनप्रदेशे कंचन निर्जरं निर्जरपुण्डरीकगर्वहारिनेत्रं नेत्रप्रभानितचन्द्रं चन्द्रकुलावतंसं तं संमानितं पद्मासनादिभिः अर्जुनवर्णेन घोटकेन वसनेन च विराजमानं राजमानहरेण वक्रेण भुजेन च शोभमानं शिवमिव सवलयकरं कमपि निषादचक्रवर्तिनमद्राक्षीत् । तत्र चाभिनिविष्टेयं कष्टां दशामवाप । तत्सत्यमसत्यं वेति विचारय ।

शृणु राजाङ्गने वर्तमानमपि । याचकजनतेव कामभिभूता । चम्पकलतेवालिवर्गं न स्तुरयति । बौद्धचित्तवृत्तिरिव प्रसूनालोकनिस्पृहा । अशूरततिरिव शिलीमुखाहता ॥ शम्भुभृत्यश्रेणीव सर्वदापि कात्युद्विग्ना । पतिव्रतेव पल्लवतल्पं । नानुमोदते । केवलं तापीव तपतीयं ।

अयि भूपकुटुम्बिनि भविष्यमपि शृणु । अद्यश्वो वा

१ आतपृत्तं निदाघवृत्तं वा ।

तच्छ्वशुरयूनो धात्री बकुलाभिधाना आगच्छति कन्यार्थिनी । सा यदि कृतकृत्या तर्हीयं सत्काविवत् जीवति । द्रव्यस्वत्वस्वमावमवलम्बते । पार्वतीव कुलाचलाख्यातिं प्रथयति । कमलपङ्क्तिरिव श्रीनिवासयोग्या भूत्वा वीरततिरिव अतनुजनन्यानन्दं तनोति ।

देवि कथितं कथनीयं । इतः परं स्थातुं न शक्यते दुष्टा मे सपत्नी शिशुरपि नाभिजातः । तदनु मन्यस्व यामि यथागतामिति । एवमुक्त्वा गते कुहनाधर्मदेवतास्वरूपे श्रीनिवासे धरादेव्यामपि सत्यमाह धर्मदेवतापुण्यसमयः पुण्यसमयश्च नर्तयति बालाजनमानसं कमलाशुगश्च दुःसह एव । भवतु सा बकुलाभिधाना पश्यामि तावत् यदि तदागमनमनलीकं तर्हि धर्मदेवतोक्तमनुष्ठेयमेवेति चिन्तयन्त्यां परेद्युः प्रातरेव यथोक्तपरिवारा सागतैव बकुलमाला । तदनु राज्ञी सेयमेवेति विज्ञाय सानन्दं पीनपयोधराभ्यां तदुरस्थलमाच्छादयन्ती कुचोन्नत्यालिङ्गनापर्याप्तहस्तनिर्मातारि कृतकोपाविष्करणा धातरि महाराजयोग्योपचारैः सत्कृत्य भवनं प्रापय्यागमनकारणमपृच्छत् ।

साप्यवदत् । देवि धरे शृणु मदागमनकारणं । यस्य वाणी स्नुषा सत्यपूता च कामरतनयः सत्यश्च सुग्रीवो देहः अश्वश्च । अब्जमपहसति पदश्रीः नखश्रेणी च । भूरिशोभावहं वस्त्रं सौन्दर्यं च । शारसानुकारी नेत्रयुगुलं वक्त्रं च । यस्मिन् राजनि द्वारकायां सुवृत्तस्य मणेर्बंधः सदानस्य गजस्य

१ लक्ष्मीवासहृदयानयोग्या श्रीनिवासाय वेङ्कटेशः । २ नाभिजातो मदा पक्षे न आभिजात इति च्छेदः । ३ सुग्रीवा यस्मिन् । अश्वनाम च ।

मदः सुवंशस्य वेणोः कण्टकाक्रान्तिः शूरजातस्य शनेर्मन्दता सुस्निग्धानां वनितानां मानहानिः सुवचसां शुकानां पञ्जरबन्धः सरसानां नदीनामधोगतिः । तस्य भगवतः श्रीनिवासस्य दासी कन्यार्थिनी प्राप्तास्मि ॥

इति तदुक्तमाकर्ण्य सन्तोषनिर्भरा देवी राजानं शुद्धान्तमाहूय शुद्धान्तरा धर्मदेवतागदितं वकुलागमनं रूपविस्मापितमणिपुत्र्याः पुत्र्या दशां च निवेद्य विगलितैद्यान्तरं चक्रे । सोऽपि सुरगुरुमानीय सभां विदितवृत्तान्तं चकार । स चाह वाचस्पतिः । वर्षावासरेणेव सर्वतो मुखपूर्णेन हर्षेण रे रे राजकुलकमलिनीराजहंस ।

कमला कमला यस्य तार्क्ष्यस्तार्क्ष्यो धरापते ।
नन्दिनी नन्दिनी यस्य स ते राजन् वरो वरः

यत्कीर्तिर्हसितं मुखे कुचतटे मुक्तासरश्चन्दनं
काले सतिलकं सिताब्जकलिकोत्तंसस्तथा कर्णयोः ।
हस्ते हीरककङ्कणं सुधवलं वस्त्रं नितम्बस्थले
पादे राजतहंसको जयति सा दिक्पङ्कजाक्षी ततेः ॥

किं च मत्स्यइव सदा वनविहाररसिकः कूर्मइवोद्धृतनन्दगोत्रः वराहइव क्षमान्वितः पुराणनृसिंहइव नृसिंहः वामनइवोग्रमार्गणः भार्गवइव सहस्रबाहुगर्वहरः रामइवाचलोद्भूतिभूषितः कृष्णइव भद्रानन्ददायकः बुद्धइव नयज्ञप्रीतः कल्कीव

१ "आहूय" इत्यपि पाठः । २ वनमुदरजमरण्यं च । ३ उद्धृतं चन्द्रस्य गोत्रं (चन्द्रवंशः) येन । पक्षे गोत्रा पृथ्वी । ४ पक्षमीनः न । मीनियज्ञमीतः ।

सुकृतोद्भवनिदानम् । अथ बालमुपमित्या स एव मत्स्यादिरित्या-र्थवादः ।

भद्राव्यः प्रमदोज्ज्वलश्च सततं यो राजहंसश्रिया
भ्राजिष्णुः सुकुमारतां समगमद्यो वै वनोद्भासितः ।
स श्रीमाञ्जयति प्रकाममसुरश्रेणीकृपाणी हरि-
र्गङ्गावद्गजगण्डवद्गगनवद्गाङ्गेयवद्गेयवत् ॥

इति यावद्वदति तावत्कश्चिद्राजमन्त्री बहुश्रुतो नाम कथ-यांबभूव । भो देवानेन सुरपुरोधसोक्तमाकर्णयता मयापि किंचि-त्स्मृतमिदानीं जानाम्यहं तं । स हि कृतदशावतार इति सत्य-मेवं । तथाप्युक्तगुणान् न पश्यामि । तथाप्येनं मत्स्यावतारे नीर-संचरणचञ्चलं प्राहुः कौर्म्येऽप्यवतारे धृतमन्दरागं वाराहे कु-प्रीतियुक्तं नारसिंहे कयाधुतनयानन्दित इति वामनावतारे बलिविरोधिनेनसमं गत इति भार्गवावतारे अर्जुनद्विडिति रामा-वतारे शरभङ्गमवापेति । बौद्धावतारेऽहिंसानन्दं बभार । क-ल्क्यवतारे कलिसंस्कृतमध्यवर्ती इति । अपि च राम एव कृष्ण इत्याचार्यो वक्ति तदपि विचार्यं । कृष्णो हल्यानन्दनः रामस्त्व-हल्यानन्दनः कथं जातः । देव शृणु कृष्णावतारकथामपि । पालितार्जुनोऽपि भग्नार्जुनश्चासौ । किंच । बाललीलाचरित्रमपि

१ नीरे उदके संचरणे चञ्चलः । पक्षे नीरसं चरणं चञ्चलं च छन्दः । २ धृतः मन्दः रागो येन । पक्षे धृतमन्दरागन्तम् । ३ कयाधुतनयः प्रह्लादः । पक्षे कया धुतीयानन्तम् । ४ बलिविरोधिना देवानां इनः इन्द्रः तस्य समा 'समा-राज्ञेऽति' नपुंसकत्वम् । तत् । ५ शरभङ्ग ऋषिम् । पक्षे बाणभङ्गम् । ६ हल्या नन्दनः बलरामानन्दकरः । ७ अर्जुनो वृक्षः ।

तद्ग्रामगोचरमस्माकं । इतः परं देवः प्रमाणमित्युक्त्वा तूष्णीं स्थिते सस्मिते राजमन्त्रिणि । संदेहदोलारूढे भूपेपि देवाचार्ये कुपित इव हंहो राजवल्लभ बहुश्रुत प्रगल्भोसि श्लिष्टरचनायां देवेपि अस्पृष्टदोषगन्धे शब्दसामर्थ्यात्कलुषमारोपयसि । शृणु रे ।

गङ्गा पादसरोजपुष्करसति व्यालाधिपस्तल्पति
त्रैलोक्यं च कुटुम्बति द्विरसनद्वेषी रथत्यण्डजः ।
कालः दास्यति शासनत्यनुदिनं सा वेदवाणी गृह-
त्यब्धिर्यस्य रमाविलासरसिके तस्मिन्न किंचिद्गुणाः ॥

किं च । सत्यव्रतदयाशाली न किं मत्स्यः पृष्ठीकृतमन्दरागः कूर्मः वसुमत्यलंकृतो वराहः हिरण्यदानदक्षो नृसिंहः विक्रमप्रसिद्धो वामनः सहस्रकरविरोधिप्रतापप्रसरो भार्गवः धर्मदीक्षागुरू रामः सत्यान्वितः कृष्णः सर्वज्ञो बुद्धः सत्कृतमनकः कल्की । यस्मिन् रक्षति क्षितिं आपणेआपणे रोहिण्यः मण्डलेमण्डले राजानः पञ्जरेपञ्जरे शुकाः वनेवने इन्द्रद्रुमाः वीथ्यांवीथ्यां निर्जराः सुरतेसुरते इन्द्राण्यः विलेबिले चक्रिणः अरण्येअरण्ये स्थाणवः । यस्मिन् सिन्धुराजनिग्रहोपायविदि दाशरथ्यभिन्ने श्रीकृष्णे देवे शबरत्वमपि न विस्मयाय । अन्यथा शबरी कथं तुष्येत् । तिष्ठत्वेतदस्मद्वचनं । पुराणाचार्यः शुकः प्रष्टव्य इति स्मृतिमात्रकृतसन्निधानः यथाविधि पूजितः कथयामास शुकयोगी राजन् अवहितो भव । पुरा खलु त्रेतायां श्रुत एव स्यात् पठ्यमानेषु पुण्यप्रबन्धेषु कश्चिद्रामो नाम राजा दाशरथिरयोध्याधीश इति । यस्मिन्नजनि सुनासीरतिकुल्यरूपं चन्द्र-

इव ब्राह्मणगणो जैवातृकश्च सुमहितो वसन्त इव क्षत्रियचयः अशोकाङ्कितश्च । यस्य राष्ट्रे गिरिविभ्रमा गजा इव द्विजाः मदाद्विजा इव गजाश्च । सुप्रतीकस्पृहणीयाः कारिण्य इव तरुण्यः सार्वभौमयोग्यास्तरुण्य इव कारिण्यश्च । केलमहितावाणीव केदारश्रेणी बहुधान्यहृद्या केदारश्रेणीव वाणी ।

राक्षसविभवानन्दश्रवणं हि समासु चक्रवर्तित्वम् ।
राजन् कुलाचलनिचये यस्मिन् रक्षति वसुन्धरां राज्ञि ॥
स हि सत्सुरागशोभं शैवशरा संकर च सीतायाः ।
चित्रं चित्र युगपद्राजकदम्ब च पीडितं चक्रे ॥
अनुभूतचापभङ्गः पूर्वं पश्चाच्च दृष्टशरभङ्गः ।
बहुगुणभङ्गः सततं चित्रं चित्रं तथापि वीरोसी ॥
स जयति कश्चिद्धन्वी वालिस्वर्मार्गगमननि श्रेणी ।
छिन्नसुसंधितताराताटङ्कश्रीः कृपावेणी ॥
आशुगजातहुताशनसात्कृतलङ्कापुरी तदीशो यः ।
सीतादर्शनकुतुकी सोव्यात्काकुत्स्थपुण्यपरिपाकः ॥
विरहाग्निः शान्तिमगात् प्रविशति वह्निं विदेहकुलरत्ने ।
न हि चित्रं सीतायामुष्णेनोष्णं प्रशान्तिमेति किल ॥

तदनु चित्रभानुप्रवेशनिर्गमपूता सीता मासराज्यं राममवादीत् आर्यपुत्र मायाप्रीतियमायाचिता दुरात्मना रावणहतकेन तादिशं भा-

१ सुप्रतीकः दिग्गजः पक्षे सुप्रतीकैः सुन्दरावयवैः वर्णनीयाः । २ कल– मधुरध्वनिः तैनमहिता पक्षे । फलभाना वृक्षाणां हिता । ३ बहुधा अन्यहृद्या पक्षे धान्यैः हृद्या । ४ मरणात्पु ।

र्थापदे स्थापनीयेति रामस्तुतदाकर्ण्य । प्रिये जानकि एकपत्नीव्रतधरोऽहमिदानीं कृतकृष्णावतारस्तारेशमुखीमेनां मेनाङ्गजातामिव शिवो भूभृत्सुतामङ्गीकरोमीत्यभाणीत् । राजन् सैवेयं पद्मावती स एव श्रीनिवासः । तयोरुचित एव संबन्धः कोऽत्र संदेहः किं विलम्बेन लिख्यतां लग्नपत्रिकेति । अथाकाशभूपतिस्तु सलग्नपत्र भगवन्तं भागवतप्रसवस्थली शुकं वकुलया सह प्रेषयितुमिच्छन् कुमारीप्रासादस्थितां वकुलाम् ।

भटो गजः करो नीतिरपि वेङ्कटभूपतेः(?) ।
वत्से सदा नरसमा भाति तच्छत्रुवर्गवत् ॥
कान्ताफालकटाक्षासि रूपवत्राननं सदा ।
रोहिताङ्काल्लसत्क्रीडोद्यानं शेषाचलेऽप्रभोः ॥

इति श्रीनिवासगुणवर्णनचतुरं राजपुत्र्या सह संछपन्तीमाहूय फणीन्द्राचलं प्रेषयामास । स च शुकोऽपि सपक्षस्तदहरेव प्राप्य यथाशास्त्रपूजितः ।

पक्षलश्रीर्मया दृष्टः श्रीनिवास तवाहितः ।
अक्षरच्युतियुक्तोऽपि तादृगेवेति विस्मयः ॥
स्वच्छत्रोऽपि तन्नारी मता बिन्दुधिका प्रभो ।
यत्संत्यक्तकुन्तलका सा परित्यक्तकुन्तला ॥

इति सनयशब्दमुदीर्य ।

प्रतिपाद्य दुहितरं स्वां गङ्गां मर्त्ये स्रवन्तीनाम् ।
प्रगृहे तदीयकन्यां लक्ष्मीं कृष्णः कलत्रार्थी ॥

इति बहुश्रुतप्रोक्तश्लोकवर्ज्यं सर्वमपि वृत्तं स्वागमनकारणं च

निवेद्य तोषयामास। स्थाने खल्वेतत्। न कस्य शुकवाणी तोषहेतुः। पुनश्च शुकः श्रीनिवासमाह। देव सर्वमपि वृन्दारकवृन्दमाकारय। अधुना तु सर्वत्र परिपूर्णवाहिनीकः समृद्धकमलः। उत्पूयमानहरिकदम्बः स्फुरच्चापः ज्योहितकरः शूरराजतेजोपहारकः दृप्तसारङ्गनिकरः महाराजइव वर्षासमयः समाजगाम। यश्चाब्जयोनिरिव सर्वसत्त्वाकरः संवर्तइव दृष्टानेकखद्योतप्रतापः। अनुकूलनायकइव सदाबलाकामाहितः। भारतरणइव दृप्तसिन्धुराजः। द्रुपदइव शिखण्डिनन्दनः। दुर्जनइव भिन्नसेतुः तालवनप्रदेशइव भग्नधेनुकः। त्वामिव संजातकीर्तिः आनन्दयति पार्वतीकटाक्षइव सर्वं। अपि चेदानीमसहमानतपःस्थितिविलासाः घनश्रीबद्धस्पृहाः मित्रस्य राज्ञोपि नानुग्राह्याः इति सूचयन्ताविव पुष्पवन्तौ। न नयनगोचरीभवतः द्रावयन्त इव शुचिचरित्रं मदनगुटिकाधनुर्मुक्ताः कुमुदकलिका इव पतन्ति करकाः। जीवनप्रदेष्वपि चपलाः चिरं संगतं न बध्नन्तीति कथयन्त्य इव मेघेषु क्षणं राजन्ति सौदामन्यः। किं बहुना।

राधोल्लासनिदानेन पक्षराड् दर्पहारिणा।
अनेन हंसरिपुणा देवकीनन्दनायितम्॥

देवातः कथयामि। जम्बूशोभावहे सुमनःसंदोहसुन्दरे त्वयीव वर्षासमये गतवति दयां शरादि महोत्सवमनुभवतु देव इत्युक्त्वा च। तदनुमत्या स्वाश्रमं गतवति कपिसार्वभौमे शुके।

---

१ वगा पृथ्वी। २ मदा-मदारा-मदितः मदा-अबला-राम-दितः।

बकुलाहस्तार्पितं पद्मावत्या वसन्तमिव सकलकण्ठशोभं ग्रीष्म- मिव शुचितारमणीयमिव वर्षावासरमिव पयोधरसुन्दरं शर- त्समयमिव राजचन्द्रगुणं हेमन्तमिव स्पृहणीयमित्रकर शि- शिरमिव तपःस्थितिज्ञापकं मौक्तिकहारकण्ठालंकरणं विधाय कदा गच्छेच्छरदिति चिन्तयन्।

नवरसकमनीये शीतशीतस्वभावे
लसति भुवनसारोज्जृम्भणे वेङ्कटेशः।
कविरिव नृमृगेन्द्राचार्यवाचां विलासे
विहरति स च वर्षावासरे श्रीनिवासः॥

इति श्रीमत्कवीन्द्रवर्यश्रीवेङ्कटाध्वरिकविराजकृतौ श्रीनि- वासविलासचम्प्वां चतुर्थोच्छ्वासः॥ ४॥

—०:०—

पञ्चम उच्छ्वास।

अथ तस्यां वर्षावासरकलारमण्यां क्षीणप्रायं गतायां दृश्या- दृश्यगोपपयोधरां हंसकलसञ्जीरजपदां स्फुटपरिकलितनिर्मलरवां निरवग्रहराकासम्पदभिरामाम् अच्छाच्छशुभ्रांशुकरमाप्रकटोपल- क्ष्यमाणनक्षत्रमालां अतनुबन्धुजीवानन्दकारणं रम्भोरुश्रियं दधा- नां शुकव्याहारमणीयां स्फूर्जच्चन्द्रशालिनिशाभिरामां ललितमृ- णालगुणाभूषितां शरदं साक्षादिव पद्मावतीं विलोक्य द्विगुणित- रणके श्रीनिवासे मरालकः पपाठ।

---

१ अवग्रहो ग्रहणम्।

वेणीगुम्फितकमलश्रेणी संसक्तचञ्चरीककुला ।
एणीदृगिवानन्दद्रोणी नैवास कस्य शरदेषा ॥
आमोदितकमलाशयमुद्बुद्धविधुप्रसादभूयिष्ठम् ।
श्रीकृष्णयोः सखीव नन्दतु देवः शरत्समयम् ॥

अथ तेन प्रथमरसासारगर्भितेन श्लोकद्वयेन चमत्कृतो धन्नानीयमान इव मदनेन प्रयागमिव भारद्वाजसञ्चाररमणीयं स्वयशःसमूहमिव लसच्चन्द्रभासंकाशसौन्दर्यवहं स्कन्दमिवापहृतक्रौञ्चमदं पर्वतैकदेशमाश्रित्य मरालकमवादीद्देवः । वयस्य पश्य ।

चित्रवर्णसमुल्लासः सर्वद्विजकुलाग्रणीः ।
शुकः कूजति सानन्दं निखिलश्रुतिसौख्यदः ॥

इति श्रुत्वा मरालकोपि देव तिष्ठत्वेतच्छुककूजनम् । किमनेन अरुन्तुदेन देवस्य तच्छुककूजनं स्मरतु भवान् । यत्कन्दर्पकालसर्पदष्टस्य देवस्य पतगराजमन्त्र इति भणति सति साधुभणितं न यस्येति श्लाघयन् स्मृतिमात्रकृतसन्निधानौ अनन्ताभिधानौ द्वावपि सपक्षावित्याहूय शेषगरुडौ भवद्भ्यां गिरिकृतभेमावासः चतुर्मुखः शिवश्च सर्वामरगणैः सहागच्छेति वक्तव्य इत्याज्ञाप्य पत्रिकां च दत्वा प्रेषयामास । ततश्च ।

अभूत्पन्नगाधिपतिः सपत्रो न तद्विचित्रं स यतो गरुत्मान् ।
चित्रं फणीन्द्रोपि तथेति यद्वा किं दुर्लभं तुष्यति वासुदेवे ॥

अथ ताभ्यामाकारिताः सर्वे सबुधा अपि विबुधाः भवेन

१ पक्षी कपिश्च । २ पक्षी ईश्वरश्च । ३ द्विजाः पक्षिणो ब्राह्मणाश्च । ४ पत्राणि पक्षाणि पत्रदानं च ।

विभवेन च राजमानाः मानयुक्ता विमानयुक्ताश्च फणीन्द्राचलमगमन् देवाः । तदनु तानागतान् वीक्ष्य । देवैते शतानन्दकौशिकमित्राङ्गजशुक्रहरिप्रभृतयः सप्रमदाः सयमाः समृगकृत्तिकाश्लेषाः साषाढाः वैश्रवणतत्पराः देवा मुनयश्च समागताः । तत्रैते देवाः सकामा अप्यकामाः देवाः स्त्रियः साशिवा अप्यनुग्राः राशयः सतुला अप्यतुलाः ग्रहाः ससूर्यमङ्गला अप्यसूर्यमङ्गलाः किं च एतौ द्विजराजौ गरुडसुधांशू मरुन्नियन्तारौ वायुपुरन्दरौ नियमितारौ गुरुसूर्यौ । शिखिख्यातौ स्कन्दवैश्वानरौ आत्मभुवौ मदनचतुर्मुखौ ।

अपि चान्ये केचन शिवाइव समङ्गलाः गाङ्गेयभूषिताश्च । अग्नय इव रोहिताश्वाः सहेतयश्च । ब्राह्मण इव सत्यासक्ताः सुकुमाराश्च । गीर्वाणा इति विष्वक्सेनप्रदर्शितान् निरीक्ष्य सहर्षस्तमजीगदत् । सेनापते यथायोग्यमेनामवतारयेति । स तु देवेन पूर्वमेवावितास्तारिताश्चेति वदन्नेव निर्गत्य क्षणात् पुनः प्रविश्य व्यजिज्ञपत् । देव मदागमनात् पूर्वमेव सुमनोवाटिकायां स्थितः पुरन्दरः वरुणस्त्वाकाशगङ्गानिकट एव सानन्दः । धनदः पुण्यजनावासयोग्यं गिरिशिखरमेवाश्रितः । रम्भावने जागरूकस्तिष्ठति नलकूबरः । भानुः काञ्चनलताभिरामां छायामाश्रित्य क्रीडति । स्कन्दस्तु देवसेनां क्षणमपि न मुञ्चति परम्यः शङ्कमानः चन्द्रस्तारोल्लसितमण्डपे निवसति । शिवः परितः पर्वतभुवं परिपालयन् वर्तते । मृत्युर्वेङ्कटभूपालवैरिषु स्थापितः मदनस्तु देवस्य

१ पक्षी नक्षत्रं च ।

निकट एव धृतशरचापो यामिकव्यापारासक्तः इति विदितमेव देवेन। देवान्यत्किंचिद्विज्ञाप्यमस्ति। इन्द्रस्त्वैहिहेतिवासुकिप्रभृतिः सर्पगणः बिभेति। वायुर्बहुधोक्तोपि नैकत्र तिष्ठति। वृश्चिकराशेः स्थलं न मिलति। पराशरः कन्याराशिनिकटं यथा न गच्छेत्तथा देवेन वक्तव्यः। स्कन्दवरुणौ वाहिनीपतित्वे प्राप्तकलहौ। अपि चायं वैश्वानरः अंशेन वैवाहिकानामुदरं प्रविश्य व्याकुलयति। तदत्र का गतिः इतः परं देवः प्रमाणमिति। देवेपि स्मेरवदने कृतं चतुरालापेन सर्वोपि जनः क्षुधातुर इति वद। कथय चतुराननं मद्वचसेत्याज्ञापयति विष्वक्सेनोक्तः परमेष्ठी कुबेरमवदत्। धनाधिपते देवः श्रीनिवास आज्ञापयति तावन्मनिमेषकुम्भराशयो वर्तन्ते देवानाममृतं स्वामिसरासि पुरैव स्थापितं। काष्ठार्थं दिग्देवताः सन्त्येव। पयोर्थं मेघा आज्ञापिताः। अलंकृतयः कविनार्पिता एव। अन्यदाज्ञापनीयं भवति तस्माद्भवानेव शरणमिति तथास्त्विति तेनोक्ते। गृहीत्वा द्रव्यजातं तत्तद्योग्यं जनं तत्तद्व्यापारे नियोजयामास। तथा हि। कामदाने शङ्करं। सुरभिद्रव्यसाधने वसन्तं। आशुगमनागमनव्यापारे वायुं। चन्द्राम्बरमणिग्रहणमोक्षव्यापारे स्वर्भानुम्। वनिताजनसत्कारे मदनम्। अतनुदीपप्रबोधे चन्द्रम्। आर्याज्ञापालने स्कन्दम्। गीतादिश्रवणे वैश्रवणं। सर्वव्यापारेषु मङ्गलम्। इति।

सभास्तारेषु भूतिविषु देवेषु च नरेषु च।
भिन्नं भिन्नं विशेषेण यद्व्यापोभूत् सभारतेः॥

१ अहिर्बुध्न्यगुरुः सर्पश्च। २ मही सेना च। ३ सभायां रतः मारतेन सहितः।

ततश्चाष्टवर्गस्नानमाचरितुं प्रवृत्तस्तत्कालजातलक्ष्मीस्मृतिः अचिन्तयद्देवः। लोके सपद्मत्वेन सपङ्कोपि कासारो भुवनाधारो भवति। सकमल एव चन्द्रो दोषाकरोपि सर्वज्ञचूडामणिख्यातिं लभते। सम एव सर्वैः श्लाघ्यते। सश्रीकः स्वयमधर्मपुरुषोपि चण्डीं वशवर्तिनीं कुरुते शिवः। इति। अत्रान्तरे विदितप्रभुभावः उष्णरश्मिः सार्थकयन् मित्रभावं प्राप्य करवीरपुरं। तत्र च क्षीरपारावारकन्यां।

माषास्मरहयहेषा शेषाम्बुजलोचना शिरोभूषा।
शेषाहितलपयोषा सैषा मय्यस्तुकलितपरितोषा॥

इति स्तुत्वा तयाप्यागमनकारणं किमिति पृष्टस्तां बभाषे। देवि शृणु देवः श्रीनिवासः भुजङ्गराजशैले निवसतीति ज्ञातमेव खलु। स हि शरीरजातपीडया दूयमानमनाः काञ्चनलताङ्गीं कमलां कमलपाणिमाश्लिष्य पूर्णकामो भवामीति त्वामाह। तदत्र शेषाचलगतया भवत्या भवितव्यमिति। अथ क्षणादेव करवीरपुरान्निर्गतयोः सूर्याभिधानरमणीययोः स्वच्छायाह्लादकयोः पुष्करोल्लासिकरयोः गगनमध्यास्थितिश्लाघयोः शेषाचलनिकटं प्राप्तयोस्तपनक्षीराब्धिकन्ययोः प्रथमागते दिनेशे श्रुतदृष्टतत्कार्यः देवागता देवीति विज्ञापयति तस्मिन् आश्लिष्य तमाह।

श्रवणोल्लासकृद्यन्मे ताराश्वासनतत्परः।
अनुभूतरसाश्लेषः सूर्य जैवातृको भव॥

इति। तदनन्तरं च मातां तदनुरूपदेहस्थितिः तया सह स्वा-

---

१ आयुष्मान् चन्द्रश्च।

निसरस्तीरे क्षणमासीनः तां विगलितवेद्यान्तरामकरोत् । तदा लक्ष्मीकरकमललापिततैलः पार्वत्या स्नानार्थमाहूतः स्नानपीठमारुरोह । तदा कश्चिदवसरपाठकः पपाठ ।

घनीभूतस्नेहैः प्रथममभिलिप्याञ्जसदना
द्रवीभूतैर्लिप्तं तदनुरमणं सा कृतवती ।
हृदिस्थैः सुस्नातं सुरसनिकरैश्चित्रमधुना
कटाहस्थैः स्नातुं हिमगिरितनूजाह्वयति तम् ॥

तत्र काचन भीमसेनतनुरिवोत्क्षिप्तघटा काचिद्विन्ध्याटवीव महाकरीरा काचिद्गजपङ्क्तिरिव मदोदकधाराकलिता काचिच्चकोरीव निशोल्लासितचन्द्रजीवना काचित् त्रयीतनुवत् कुङ्कुमरक्तकमलोल्लासितकरा काचिद्विष्णुवत् पाणिधृतकमला देवं वनितोजनता स्नापयाम्बभूव ।

अथा कल्पादिभिरात्मानं सत्कृत्य शमी शमीमानाय स्थापितनान्दिः नारायणपुराभिगमनमतिं चकार देवः । ततश्च सुशोभयोगनक्षत्रयुजि मुदितपद्मावतीहृद्रुजि मुदिताकाशभूभुजि दिवसे वामभागे वक्रेपु च लसता कलधौतवर्णेन सरस्वतीपञ्चकेन युक्तहंसयानः पुरतः । चन्द्रवर्णावहीनमालौ शिवावुत्तरतो गजेन्द्रगमनौ दक्षिणतः शचीपुरन्दरौ शरजातकीर्तिकलितौ वरुणस्कन्द पश्चिमतो यमतुः। अन्यापि यथायोग्यं निर्जरहृदयानन्दकन्दौ रतिमन्मथौ च ज्येष्ठापाढोज्ज्वलौ पुनर्वसूल्लसितौ सूर्यगुणाकरौ च

मदिष्टदायी नमदिष्टदायी रसानुकूलो नरसानुकूलः ।
एसारसरूपोनेलसत्सरूपो मध्ये ययौ तार्क्ष्यरथः सलक्ष्मीः ।

१ धौतपदः । २ शान्तिवर्गेषु । ३ मद-इष्ट-० नमत्-इष्ट-० । ४ नरस्य सानुकूलः । ५ अभिरविसरूपः ।

एवं क्रमेण नगजाताभिरामं कतिचित्पन्थानमतीत्य नत्वा च कपिलेश्वरं कृष्णस्येव महासुवर्णमुखरीतिख्यातां शुकाभिधानां व्यक्तिं दृष्ट्वा नदीं च तीर्त्वा महाकल्पसदृशेन वैवाहिकजनेन केनचिद्दिवसेन च सामोदं प्राप्य नारायणपुरबाह्योद्यानपुष्पवाटिकाप्रदेशं दृष्ट्वा च वियद्भूमिपाले शान्ते चान्योन्यपटवासप्रक्षेपव्यापारे । व्यासस्येव पुराणागमख्यातस्य कृष्णस्येव महाविटपालिश्लाघ्यस्य मेरोरिव नगललामस्य सुकृतिन इव महाछायास्थितेः सुकलस्येव दृष्टप्रसवस्य समराङ्गणस्येवेतस्ततः पतच्छिलीमुखस्य सुरेश्वरस्येव सहस्रनेत्रस्य चैत्यरसालद्रुमस्यालवाले क्षणमासीनः पद्मावत्याः विरहविनोदनार्थं कल्पितं मन्दिरमध्युवास । तदनु मरालकस्तमुवाच ।

पाकस्थानं हिरण्यस्थलमथ च मघोरुत्सवस्थानमेत-
त्प्रह्लादस्थानमेतत् कविवसतिरियं शम्बरस्थानमेतत् ।
भात्येवं गेहमेतत्पुनरसुरमणीसात्कृतं तादृशं चा-
प्याश्चर्यं श्रीनिवासप्रमुखर विबुधोत्तंस ते मोदहेतुः ॥

किंचैषा देव्या वरायाः प्रसादभूमिः चेटी मल्लिका नामास्मन्मुखेन विज्ञापयति देवम् । भवत्संबन्धिनो वैवाहिका यथायोग्यं तत्तत्स्थानेषु स्थापिताः । तथाहि ।

मेषवृषभादयो गोष्ठे । भर्तृदारिकाकण्ठ एव नक्षत्रमाला ॥ रम्भादयः प्रमदवने । कविबुधकलानिधयः सुधाधौतप्रासादेषु ।

---

१ नगजा पार्वती तयाऽभिरामम् । पक्षे नगजा नाम वृक्षाः । २ महान्तश्च ते सुवर्णाश्च तैः मुखरी वाग्मिनी । ("स्वप्रकरणे स्वमुखकुलेभ्य स्वपर्तस्थानम्" गौणादित्याद्धोषु ।) पक्षे सुवर्णमुखरीति प्रसिद्धं नदीनाम ।

सौधाग्रे केतुः। मन्दः सभाबहिर्देशे। भुजङ्गावली नरेन्द्रभवने। अन्ये सर्वेपि सुमनोगणा बाह्योपवने। अपि तु।

धनुः शस्त्रशालायां प्रास्थाप्यमुद्याने वा। तारा आङ्गिरस्य निकटं प्रापणीया चन्द्रस्य वा। देवेन सह गतः सविता वसुदेवो वा सूर्यो वे ति वेतुमिच्छामीति। देवेनाप्यनाकर्णितकेन कथय मरालक कदा त्रियामा विरमेत्।

प्रहस्तपीडने योग्यो नूनं कुम्भप्रभाहरः।
कुचाभोगः सरोजाक्ष्या हनुमानिव राजते॥
प्रियकामितसौन्दर्यं विलसच्चारकेक्षणम्।
पुनः पश्यामि तद्वक्त्रं चन्द्रबिम्बमिवोल्लसत्॥

इति चिन्तयन्नेव तां निशामनैषीत्। एवं स्थिते स्थितकमलवृन्देषु मिलिन्देषु कथं कथमपि प्रियचाटुवचनपरिपाटीनिधुवनस्निग्धासु मुग्धासु अन्याङ्गनालिङ्गनाचिह्नदर्शनकोपसंजातकटुवचनमण्डितासु खण्डितासु उषःसञ्चारिजनसंदर्शनचकितरा-रक्तास्वभिसारिकासु कामिमिथुनमनोरथप्रहरणायुधेषु कूजच्चरणायुधेषु। आप्रातःकालपरिपालननागरूकश्वशुरदन्तधावमानमपकृतनिधुवनेषु पांसुलाजनेषु भक्ष्यभ्रमोत्प्लवमानशेषाचलवानरेष्विव खण्डितद्विजवसनेषु महाराजसैनिकेष्विव आकुलीभूतकुन्तेषु बालापचितकुसुमेष्विव नखाङ्कितहन्तेषु अपुरोभागरथितमन्त्रिजनसंछापपरदृशावदनेष्विव पश्चात्तापिनकण्ठमालेषु ग्राम्य-

---

१ शनिः आत्मगुरुश्च। २ नरेन्द्रो विषवैद्यः राजा च। ३ सुमनोगणाः देवगणाः पुष्पाणि च। ४ बृहस्पतेः। ५ पुत्रप्रणं सविता पिता सूर्यश्च।

जनपालितशुकेष्विव किञ्चिन्मलिनपत्रेषु बहुव्यापारव्यग्रवणि-ग्जनेष्विव अक्रमवेष्टितनीवीषु मत्तभङ्गकुपितेन्द्रेष्विव मुक्तपयो-धरबन्धेषु नलकूबरेष्विव दन्तदष्टरम्भोरुषु नमुचिशूलाघातदून-गजेन्द्रेष्विव आयस्तकटेषु निर्मुक्तेष्विव मुक्तकञ्चुकेषु कौस्तुभेष्विव मनोज्ञमणितोच्छ्वसितेषु वेनेष्विव गलिताङ्गरागेषु अप्रगल्भकाव्ये-ष्विव विप्रभ्रष्टालङ्कारेषु तरुणीजनेषु वारुणीमनोविलासेष्विव अनुभूयमानशेषसुरतसुखेषु जाते जगन्मङ्गले प्रभातसमये क-स्मिंश्चिद्राजमन्त्रिणि समागत्य कृतमङ्गलस्नानेन देवेन भवित-व्यम् अयमयं त्वरयति देवः कल्याणमण्डपिकाप्रवेशाय वि-यन्महीपालः सूर्यश्चेति वदति श्रीनिवासस्तु तथा कृत्वा स्वय-मेवागत्य राज्ञाकारितः सभां प्रविवेश ।

तत्र तु वैवाहिकानां परस्परं परिहासपेशलाः वाचः प्रसरन्ति स्म । तथा हि । कन्यापक्षगाः स्त्रियः । भुजङ्गादत्तमानसे वारुणि कुङ्कुमेन सत्कुरु भालम् । पितामहाश्लेषरसिके सरस्वति हरिद्रया लिम्प कुचकुम्भौ । चण्डि पार्वति पुरतो भव । गुरुद्वयपयोधरे तारे स्वीकुरु वीटिकाम् । तापसहिताालिङ्गने ऽरुन्धति आसन उ-पविश । इति ।

तथा च । वरपक्षगा वनिताः ।

पीडितः स्तनभारेण तव पीनपयोधरे ।
धरे वियन्महीपालः सिद्धार्थो भूभृदप्यभूत् ॥

१ शरीरशक्तिमा अङ्गरागः प्रसिद्धः । २ आकाशस्य राजा पक्षे तन्नाम ।
३ पृथिवीपालकोऽपि ।

कां चन प्रति । सुमलम्बस्तनि इत एहि । मातङ्गगामिनि किं ब्रूहि । दोषाकरमुखि क स्थेयं । अधरलसद्रागे श्रान्तासि । इति ।

अथ तस्मिन् व्यतिकरे ।

त्रय्यन्तैर्यदवर्णि यच्च विबुधैराश्लेषि यत्तापसै-
राध्यायि व्रजवल्लभीभिरनिशं चाश्लेषि यत्सम्भ्रमात् ।
यच्चालम्बि समुद्रराजसुतयाप्याराधि महेशिके-
स्तच्चाक्षालि पदं वियन्नृपतिना कन्याप्रदानोत्सवे ॥

किं च ।

अङ्गुष्ठस्य दशाननो नखरणैर्ब्रह्माण्डभाण्डक्षितिः
स्पर्शस्य प्रणतेः कयाधुतनयः संकुट्टनस्योरगः ।
यात्रायाः पितरो द्युश्रेकतटिनीपांसोर्महत्त्वं विदु-
र्यस्य श्रीचरणस्य तं नृपवरः प्रक्षाल्य धन्योऽभवत् ॥

अत्रान्तरे तत्कालयोग्यगीतिकां पपाठ तदुचितो जनः ।

तथा हि ।

याः प्रोक्ताः सुरपारिजातहरणे या भूमिजोन्मूलने
याः कंसस्य निबर्हणे कुवलयापीडस्य याः संहृतौ ।
ताभिः सम्प्रति नूतनेतरगिरां श्रेणीभिराशास्महे
कल्याणं कमनीयनीरजदृशोः पद्मावतीकृष्णयोः ॥

क्रोडस्थित्यतिसुन्दरः सर इव स्वैरं शचीवत् पुन-
र्यो हर्यक्षगदापनोदनपटुर्विश्वम्भरानन्ददः ।
लक्ष्मीवत् क्षितिपालशौरिसुतयोः पाणिग्रहे मङ्गलं
दद्यात्पन्नगराजशैलवसतिः क्रोडावतारो हरिः ॥

---

१ भौमासुरनाशनं ।

तिर्यक्तिर्यगपाङ्गपङ्क्तिवलनव्याजत्रपामिश्रित-
स्मेरास्यद्युतिसूचितस्मरकृता वेगातिरेकक्रमा ।
सानन्दा हृदि साम्यासूयकवचोलीकप्रकोपा बहिः
पार्श्वस्था कमला विवाहसमये दद्याच्चिरं मङ्गलम् ॥
रेखालीभिरलंकृतो विधिरिव प्रेङ्खत्प्रवालद्युति-
र्वाणीहस्त इवातिपल्लवकुलप्रेष्ठश्च गाणिक्यवत् ।
पद्मोल्लासकरस्तथा हरिरिव श्रीश्रीनिवासप्रभोः
पादः कृष्णवियन्नृपालसुतयोः कुर्यान्महामङ्गलम् ॥

इति । अथ सम्प्राप्ते मुहूर्ते सावधानेन स्थेयमिति भणति पुरोधोद्वये वादयति घण्टां ग्रामगणके वाद्यमानेषु तूर्येषु गायन्तीषु तद्देशभाषाकुशलासु चिरेण्टीषु[1] पठत्सु विविधमन्त्रान् ब्राह्मणेषु आकाशभूपेपि आनन्दामृतसरोमज्जन्मानसे पद्मावती देवी स्वाञ्जलिकलिततन्डुलान् श्रीनिवासस्य मौलावाक्षिपत् देवोपि तस्याः । अत्रान्तरे । राजकुन्याः सखी मदनकलिका धरामवोचत् । देवि पश्य पश्य ।

नानारत्नमया इवाञ्जनमया श्रीवज्ररेखान्विताः
किं चैते समदाश्रुनीलमिलिता सचन्द्रकान्ताः पुनः ।
लक्ष्मीनायकमस्तकेश्वरमणी रत्नैर्डितास्तन्डुला
मुक्तास्ते तु करप्रवाललुलिता हृत्पद्मरागान्विताः ॥

ततः प्रथमं देवो देवीमवलोकयत् । यस्या वदनमिव कुवलयलोभनीयं नयनयुगुलं नयनयुगुलवदञ्जनसुन्दरं वदनम् । कुचयु–

---

१ चिरण्टी नूतनविवाहिता स्त्री ।

गवि घनघटाकारमञ्जुलाकुन्तलाली कुन्तलालीव सारङ्गत्रपादायिनी कुचयुगुली । किं च कटाक्षः सुतीक्ष्णोऽपि कृष्णः कुचभारः पर्वतस्वरूपोऽपि गुरुः । अपि च मौलिर्वककचोल्लासितः कटाक्षो नवककचोल्लासितः । कैश्यमरविन्दसुन्दरं नयनमरविन्दसुन्दरम् । खशोभितो मध्यभागः नखशोभितः पाणिः । वसुधासदृशं जघनं नवसुधासदृशोधररसः । बदरसन्निभं वदनं नवदरसन्निभं कण्ठस्थलम् । मन्दो मुग्धभावः अशनिर्वियोगः ।

अनन्तरं सापि तमपश्यत् । यश्चाकारेण प्रतापेन च स्मरविद्वेषी । यस्य च वदने राष्ट्रे च द्विजा मुक्तोपमाः । यस्य च वाहनं मुखं च द्विजराजः । यस्य चामीकरोज्ज्वला गजा उपस्कराश्च । यस्मिन् रक्षति क्षितिं चित्रभित्तिश्चन्द्रशालासु । बन्धदर्शनं विदग्धमुखमण्डने । पयोधरोच्छेदः शरदि । प्रसूनानुरक्ता भृङ्गा न गजाः । अमानोनोल्लसिताः सुहृदो न वाचः । विप्रसवोल्लसिता दशा न स्त्रियः । मत्कुणभूषिता गजशालाः न कुड्याः । अस्त्वेतत् ।

शश्वद्यः सुरसोर्मिकः कमलिनीवर्गं न विस्मापये-
त्तत्पाणिश्च तदीक्षणव्यतिकरो रागानुबन्धोज्ज्वलः ।
स्वाचिक्रे कमलापतिस्तदुभयं पूर्वं बबन्ध स्वयं
कामार्तः किल साहसादिव गले माङ्गल्यसूत्रं ततः ॥

---

१ पक्षे स्मर–रविद्वेषीति छेदः । २ मुक्तानां मौक्तिकानामुपमा येषाम् पक्षे मुक्ता इव मुक्तिं प्रापिता इत्यर्थः । ३ चन्द्रो चन्द्रश्च । ४ ग,— । अमीकरोज्ज्वला इति छेदः । पक्षे चामीकरं सुवर्णम् । ५ अ, मा नो, न, इत्यक्षराणि निरर्थकानि । पक्षे मानेन ऊना मानोना न मानोना अमानोनाः अत एव उल्लसिताः । ६ मत्कुणा दन्तरहिताः करिणः पक्षे प्रसिद्धाः ।

ततश्चातिक्रान्ते लग्नहोमविधौ विषद्रूपाङ्कः सादरं श्रीनिवासमजीगदत् ।

आशेषाचलमासमुद्रममरक्ष्मां पालयाद्राविडं
क्षीणीसास्वरथेभपत्ति च समुद्राढ्यं सकोशायुधम् ।
अन्यत्किञ्चिदपि मदीयमवनौ देहश्च ये बान्धवाः
सर्वं तेच्च समर्पितं तदधुना त्वन्मुद्रया मुद्र्यताम् ।

किं च वराहदेवो नागतः प्रायेण भूदारतायामपि साम्यमूग इति भाति ।

अथ चागतेषु यथाविभवं यथोचितं सर्वेऽपि संमानिताः । शेषाय कञ्चुकः इन्द्राय चामरश्रीः चन्द्राय नक्षत्रमाला दत्ता । अन्येऽपि च देवाः सुमनसो जाताः । परं केनचित् जातिहीन इत्युक्तत्वात् वसन्त असुमनाः आसीत् । शेषः द्विर्दिष्ट इत्युक्तत्वादहितोल्लसितोऽभूत् । बहुभक्षणाद् वैश्वानरः सहेतिर्गतः । तत्र मम को वापराधः । अपि च देवस्य पुत्री गङ्गा नलिनी वा मालती वा न सन्देहो गतः । अन्यच्च किञ्चित्कालमत्र स्थितेन भवितव्यम् । इति तच्छ्रुत्वा देवोऽपि किञ्चित्स्मेरवदनः प्राह ।

आर्य मनसात्रैवैनं स्थितं जानातु भवानधुना त्वमनुजानातु वराहदेवाभिवन्दनाय यामि शेषाचलमित्युक्त्वा च । कथं कथमपि अभिनवकन्याविरहदूनौ धराविषद्रूपालौ सान्त्वय्य सपरिवारस्तेनाज्ञप्तः पद्मावत्या सह निर्गत्यागस्त्याश्रममासाद्य गरुडवर्त्म सर्वानमरगणाननुज्ञाप्य फणीन्द्राचलमगमत्क्रमेण ।

---

१ भूपृथ्वी, भूदेवी च दारता स्त्री त्वं स्वरन च । २ जातिपुष्पहीनः पक्षे स्पष्टम् ।

तावुभौ श्लाघ्यसुरतौ सततं प्रमदोज्ज्वलौ ।
श्यामौ पद्मावतीकृष्णौ रेमाते पन्नगाचले ॥
श्रीनिवासोऽन्यविद्वद्भ्चोलङ्कारान्कटकादिकान् ।
कवये वेङ्कटेशाय श्लेषमेव हि दत्तवान् ॥
सत्कविना येन यथा परुषाक्षरमित्रभावहृद्येन ।
जनता सुखिता सततं वेङ्कटभूपालचन्द्रेण ॥
गुरुगुरुकृपया यं दुष्करं स्तोकश्लोकैः
प्रकटितनिजकीर्तिः सादरं वेङ्कटेशः ॥
चिरसमयहृदिस्थं पूरयन्काव्यमेतत्
कविरिव च तदिदं श्रीनिवासः कृतार्थः ॥

इति श्रीमद्देशिककाव्यपारावारगमननौकायमानचरणाभिवन्द-
नरकृष्णशौरिवाचार्यसूरिहिरान्तेवास्यन्यतमस्याक्लिष्टरचनापटोः स्व-
कीर्तिकदम्बधवलितदिग्भित्तिवेङ्कटगिरिनिवासिवेङ्कटक्ष्मापालगुरु-
समाश्रितस्य अन्वयामासादितसाहित्यकलस्य कविमराशिरोर्दे-
शिकचरणसरसीरुहसमर्पितनिजसुतस्य वेङ्कटेशस्य कृतिषु पूर्वः
श्रीनिवासविलासो नाम श्लेषोत्तरकाव्यबन्धः पर्याप्तः पंचम-
स्समुल्लासोऽयम् ॥ ५ ॥

---

१ आलिङ्गनम् । एतन्नामकालङ्कारं च ।

पूर्वार्धः समाप्तः ।

श्रीः

श्रीनिवासचम्पूः ।

उत्तरविलासे

प्रथम उच्छ्वासः ।

छत्री यस्त्वचलेन गोपरमणीवक्षोरुहैः कन्दुकी
यो वै कालियनागनायकफणाभोगेन रङ्गी च यः ।
देवैः किङ्करिणेऽब्धिना भवनिने नागेन पर्यङ्किणे
कालेनायुधिनेऽण्डजेन रथिने देवाय तस्मै नमः ॥
सर्वत्र सुमनोवृन्दे रससौरभ्यशालिनि ॥
पद्यं नृसिंहसूरेश्च ममामोदाय कल्पते ॥

अथ कदाचित् स्वामिसरसो नातिदूरे कस्मिंश्चिल्लतामण्डपे श्रीमत्या पद्मावत्या सह विहरति श्रीनिवासे देवेतः किंचित् प्रसरतु दृष्टिः प्रणमत्ययमत्र विपुलकटकोन्नतिर्गोधिराजोऽत्र नगाधिराजश्च भूभृत् अत्रायं महाप्रतापशाली नलः अत्रायमनलो देवः अत्रायमङ्गदः पुरन्दरो नागदो गरुडः अयं भोगहृद्यो वासुकिर्निर्भोगहृद्यः सूर्यः त्रिनयनसमुद्भवः स्कन्दः अत्रिनयनसमुद्भवश्चन्द्रः सवितृनन्दनः ऋष्यशृङ्गः अत्रिनन्दनो दुर्वासा-

१ आकाशगामिहयः ।

श्चेति निवेदयति वेत्रपाणौ । तालज्ञलितेतिवर्धितरागे शङ्कराभरणमिलिते चित्ररथगाने । भव दत्तावधान इति सम्प्राप्तहरितत्वे ऋषिरूपे तथैव तादृशे पद्मावतीस्तनद्वन्द्वे चेति पक्षिरूपे भणति शुके । सूर्यनन्दनत्वान्मन्द इति च्छायापुत्रं नतापकारित्वात्कलङ्कीति चन्द्रं सहेतिञ्चात्रुशानुभावमावहतीत्यग्रिमपहसत्सु विदूषकेषु उद्यानद्वारपः सविनयं व्यजिज्ञपत् । देव द्वौ भूदेवावागतौ देवं द्रष्टुमिच्छतः ।

श्रीनिवासः—शीघ्रं प्रवेशय ।

तनस्तावागत्य यथाविधि कृतोपचारावुपविशतः स्मः ।

प्रथमः—

शङ्खचक्राब्जकरयोर्यत्रोत्रासितहंसयोः ।
लसत्पयोधरयुत्योर्दम्पत्योर्भद्रमस्तु वाम् ॥

द्वितीयः—

कलापैः कलापी च तार्क्ष्येण तार्क्षी लसन्मौलिकोद्दामहारेण हारी ।
रमाकाश्यपीचारुपाङ्गैरपाङ्गी सदैवोस्तु मद्वाचि दत्तावधानः ॥

श्रीनिवासः—निर्वृता वयमाशीर्भ्याम् ।

प्रथमः— भवद्द्वेषिणश्च ।

द्वितीयः—सदाक्षेपविचक्षणो भवानिति द्रष्टुमुत्कण्ठितं नश्चेतः ।

तच्छ्रुत्वा साहित्यसारमञ्जूषा कमलिनी आह । न केवलं युष्मामेव किं तु वनितानामपि ।

श्रीनिवासः—चटुवचनेनालं कुप्येद्देवी कमलिनी ।

---

१ यात्रा गमनम् । २ काश्यपी भूदेवी । ३ सुशिक्षार्थाः । ४ अनुपक्षे भर्तारमाता:।

प्रथमः—देव कुपिता कुलना कान्ता तप्तकनकमालिकेव कोपागमेधिकां रुचिं वहति ।

श्रीनिवासः—क स्थितिर्युवयोः ।

द्वावपि भणतः—

नदी वेगवती दिव्या नागाचलविभूषणम् ॥
दैवं स्वाचारकानन्दो यत्र सा नः पुरी प्रभो ॥

श्रीनिवासः—तत्र कीदृक् राजा ।

द्वावपि—

अहीनगुणभृत् भाति नरानुग्रहकारकः ।
गजदानधुरीणश्च तत्रत्यो राजशेखरः ॥

श्रीनिवासः—प्रजा कीदृशी ।

द्वावपि ।

उज्जृम्भन्माल्ली मौञ्जी भोगिभोगाः करे स्थिताः ।
उत्तंसे चाब्जकलिका यत्र संस्थितिशालिनाम् ॥

कमलिनी— । सस्मितं । अहो चतुरता कवितायाः । यत्काञ्ची काशी च युगपद्वर्णिता ।

अत्रान्तरे । कंचन भृङ्गं सितसरोजमलंकुर्वाणं दृष्ट्वा श्रीनिवासः प्राह ।

नदन् किं वक्ति सारङ्गः पुण्डरीकसमीपगः ।

इति तच्छ्रुत्वा द्वयोरेकः—देव ।

निकटस्थेऽभयोस्म्यद्य सारङ्गवरदे त्वयि ॥

द्वितीयः—

---

१ गजेन्द्रवरदो ।

वरदस्तद्युगलयोः श्रीनिवास भवानिति ।

कमलिनी—

केशैरास्येन च हृता स्त्रिया ते सम्पदावयोः ॥

आकर्ण्य च दरदलितासितसरोजदामोद्दामगर्वसर्वङ्कषेण कटाक्षकलापेन नन्दिततद्वाचि देवे । प्रसन्नमनसं विदित्वा प्रथमः—

हस्तश्चापं त्यजति वहतो लोचने जीवनाशां
चित्रं चेतस्त्यजति रसना वाञ्छति त्वद्रिपूणाम् ।
हंहो गां च त्यजति वदनं स्वीकरोत्युत्तमाङ्गं
युद्धे जाते गुणविनिमयः श्रीनिवासक्षितीन्द्र ॥

द्वितीयः—

विजयश्च चापवदये रथवाद्विचक्रो
बाणालिवद्व्रजति हन्त विलक्षलावम् ।
स्वस्यैव सौख्यततिवच्चपलायमानः
श्रीश्रीनिवास नृपचन्द्र तवारिवर्गः ॥

पुनः प्रथमः—

नेत्रयोः शरजालानि कीर्त्या चापश्रियं वहन् ।
ज्याकर्षणपरः शत्रुर्दृष्टः श्रीवेङ्कटप्रभोः ॥

द्वितीयः—

प्रतिकलमनुभुकरसो वाहिन्यनुकूलगमनकृतचितः ।
चरति भवानिव तैरिभूभृत्कटकेषु वेङ्कटस्मेश ॥

श्रीनिवासः—

चक्रं वा श्रियमपि वा तार्क्ष्यं वा शेषनागराजं वा ।
दद्यां सत्कविवर्यौ तुष्टेन सदा न चात्र सन्देहः ॥

साहित्यसारमनुपा कमलिनी प्राह—

मधुरालापद्विजकुलमुपक्षपातैकसुन्दरप्रकृतिः ।
भूभृत्सुपन्नगाद्रिर्दृष्टः श्रीश्रीनिवासभूपश्च ॥

तच्छ्रुत्वा द्वावपि ।

अरिरूपं चक्रं श्रीरधिकमलस्था पतत्ययं तार्क्ष्यः ।
नागो विषमोहितोयं दययालं श्रीनिवास भूप तव ॥

ततश्चातिभूमिं गतः संतोषेण बहुधा संमान्य महाकवी ।

विना सुरमणीं देवः सर्वाण्याभरणान्यदात् ।
तथा पद्मावती ताभ्यां ददौ स्वं नायकं विना ॥

ततस्तयोर्यथास्थानं गतयोर्हंसशुकयोर्महाकव्योर्देवोपि पद्मावत्या सहान्तःपुरमभजत् ।

जृम्भन्नवरसोल्लासा नानाबन्धमनोहरा ।
मदीयकवितेवेयं क्रीडा रेजे तदा तयोः ॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिमहाकवीन्द्रकृतौ श्रीनिवासविलासचम्पूकाव्ये उत्तरविलासस्य प्रथम उल्लासः पूर्णोयं ज्ञेयः ॥ १ ॥

—०:०—

द्वितीयोल्लासः ।

अन्यदा तु कश्चिच्चक्रग्रहणव्यग्रया चरणमुखरक्तराजहंसमिथुनविघटनपरया मानिनकविनिकरया अनिमिषकदम्बदत्तकटा-

---

१ शेषाचलः । २ सनुरूपं अरायुक्तं च । ३ अधिकेमलेषु स्थिता । पक्षे कमलमधिष्ठिता कमलमधिवासिनात्पर्यः । ४ शेषः पर्वतश्च । ५ विषयुक्तः विषमस्थलयुक्तः । ६ देवमार्णि । स्त्रीं च । ७ नायकमलङ्कारविशेषं च पतिं च ।

क्षया अनुगृहीतपुण्डरीकया लालितकमलाशयया स्वसमानचर्यया देव्या पद्मावत्या सह कुत्रचित् सरसि विहृत्य तत्तटभुवि अक्ष- क्रीडारतस्य श्रीनिवासस्य नयनसरणिमुपजगाम कविकदम्बम् । तच्च प्रतिनन्दितागमनं यथायोग्यं उपाविशत् । तत्र कञ्चन माभिनवं द्विजं विलोक्य देवः प्रपच्छ । कवे नीलकण्ठकिमर्थ- मागमनं भवत इति ।

सोपि विहस्याब्रवीत् । देवाहमपि तदेव चिन्तयन्नागमननिदानं कलयामि ।

तथा हि । भाग्यवन्तं भवन्तं द्रष्टुमागतोस्मि इति साधारण- सरणिः । याचितुमिति स्वलाघवप्रकटनम् । मद्विद्याप्रकटनार्थ- मित्यात्मस्तुतिमहापातकम् । ग्रामं गच्छंस्तृणं स्पृशतीत्यादि- वत् प्रकृतविरुद्धालापः । इन्द्रचन्द्रसमानस्य तव दर्शनादैहिका- मुष्मिकफलमिति बन्दिचरणानुचरणप्रसङ्गः । अस्तु वा यः क- श्चन हेतुः । तथापि दर्शनयोग्यगुणकत्वं देवे न पश्यामि ॥ दा- नधारार्द्रीकरत्वं त्वद्दन्तावलेष्वपि । सदाचरणरत्नभूपितत्वं तव वनिताजनेष्वपि । सूर्यप्रातिपन्थित्वं तव प्रतापेपि । अथ वा महा- नुभाव इति गृणामि चेत् कृशानुभावं वहतीत्याक्रन्दते शत्रुवर्गः । विद्वत्सु प्रीतियुक्त इति चेत्कलावत्कोटयस्त्वत्कीर्त्या तिरस्कृ- ताः । सुन्दरोसीति चेत् प्राग्जन्मनि कांचन सुन्दरनां हरता स्वर्गनापराद्धम् ।

गौतमशास्त्रप्रक्रियासु कुशल इति चेद्दुःखप्रयत्नाधर्मा न ना- नास्ति । प्रथम हरिकरोऽपि गुणं न द्रव्यम् । शब्दराद्धान्तचतुरो-

मीति चेत् तेद्धितविचारं न करोषि इति अभक्तानां वादः । वेदान्तशास्त्रप्रवीणोसीति चेत् वेदनयाक्रान्तो न कापि भवान् । मदनागमहृष्टोसीति चेत् तदा विद्वन्निकुरम्बपरिपालनदीक्षाधौरेयतापिशुनकरगतवीरवलयेक्षणं वितर दृष्टिम् ॥ अस्तु वा यं कञ्चन गुणमादाय दर्शनयोग्यता । तथापि नावयोर्भिन्नधर्माक्रान्तयोरुचितः समागमः ॥

निरतो यशःप्रसारे भवान्यतो वैशयप्रसारेहम् ।
काहं क्व भवान् राजन्नवनीपस्त्वं वैनीपोहम् ॥
दूरीकृतकलिर्यस्मात्तस्मादस्य विभातिकः ।
न चापि मदनासक्तो युक्ता तेह्यवनीपता ॥
सरलप्रियोस्मि शम्भुल्लासी पुन्नागसुप्रियश्चापि ।
सत्सुमनोवृत्तिरपि प्रभुवर्य ततोवनीपता मेभूत् ॥

अथ तत्र हंसकविः प्राह । देवाहमेवं जानामि ।

भूदेवेन्द्रः कविः शश्वद्राजमानगुणोत्तरः ।
अयं स्वत्समतां धत्ते देवमानवशङ्करः ॥

ततः शुकोवदत् ।

श्रीनिवासाम्बुजमुखविकासकपदावलिः ।
अनन्तोल्लासमाधत्ते हंस एवेति विद्महे ॥

ततः कमलिनी प्राह । सुकवे । जम्भूतजलबिन्दुजजलनवजालजालवत् । इतीयं समस्या पूर्णीयेति । ततः नीलकण्ठकविः ।

वर्षालङ्करणं तनोति नितरां यज्जीवनं प्राणिनां
सूर्यानन्दकर विसारि भुवने यद्धीवरोल्लासकम् ।

१ तेषाम भक्तानां हितस्य विचारलम् । पक्षे तद्धिताः प्रत्ययाः । २ वेदना यातना तया पक्षे वेदन नयेन चाक्रान्तः । ३ याचकः ।

भात्युच्चैर्यशमा कदम्बकमिदं श्रीश्रीनिवासप्रभो-

र्जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥

श्रीनिवासः— महाकवे नीलकण्ठ सर्वत. श्लाघ्या ते वाणी । अपीदानीन्तनं काल वर्णय ।

नीलकण्ठः—

भवान्हि सद्वेषपराङ्गनाशं चक्रे लसद्वेषपराङ्गनाशम् ।

द्विद्विदिशेत्यक्षरमावधानो भूयान्मदीयाक्षरमावधान. ॥

श्रीनिवास — अवहितोस्मि ।

नीलकण्ठः—

विघटितचक्रो विगलितहरिमण्डल एष वीतनेत्रमुख. ।

सायन्तनकालस्ते रिपुरथचर्यां चरत्ययं देव ॥

किं च ।

हरन् सचक्रसंतोषं तमो विपुलयन् बहु ।

देव सायन्तनः कालः भाति दुष्टविक्राव्यवत् ॥

अत्रान्तरे द्वारपालेन सविनय प्रवेशित' कलानिधिनामा कविरागत्य दक्षिणपाणिमुद्यमय्य प्राह ।

पद्मोल्लासभृदा सवीरवलयश्लाघ्यः सुरेखाञ्चितः

पाणिस्ते वरदानवारिमहितानन्द विधत्ते मदा ।

साधर्म्य विवरीवरीति भवतार्नुमिर्भरान् सोमिक-

स्तद्वैधर्म्यमपि प्रकाशयति म श्रीश्रीनिवाम प्रभो ॥

इत्येव यान्त्या कस्या चिद्दासामुदितचन्द्रमण्डलमवेक्ष्या—

१ पद्मानि स्पपद्मानि पत्र च । २ साधुसगृह सन्तोष ।

यमपरः कलानिधिर्विपुलानन्दं तनोति द्विजराज इति भणति वेलावेदके कमलिनी माह।

उल्लासितगोकुलश्री राकोज्ज्वलरूप एष शिशिरकरः।
चरति हरे तव चर्या तस्माद्युक्तं विधुत्वमेतस्य॥

नीलकण्ठः।

कमलिनीकलानिधिगुणवर्णने परोतिविस्मयः।

हंसः। नैतच्चित्रम्।

पद्मिनीनां परामोदो जृम्भत्यपि पयोधरे।
श्रीनिवासे समीपस्थे द्वेषादेः क नु संभवः॥

अत्रान्तरे वेलावेदकः।

रसकल्लोलवान्मीनललामाढ्यः सरित्पतिः।
देव चन्द्रोदये पद्मावतीवान्छेव वर्धते॥

श्रीनिवासः। श्रुत्वा सस्मितम्। कलानिधिकवये सर्वज्ञचूडामणिख्यातिं। नीलकण्ठस्य सकलायाः पर्वतभुवः स्वामित्वं कमलिन्यै सर्वतोमुखश्रियमन्येभ्योपि यथाकामं वित्तं वितीर्य प्रमदागारं प्रविवेश॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिमहाकवीन्द्रकृतौ श्रीनिवासचम्प्वा मुखरविलासे द्वितीयोल्लासः॥ २॥

—०:०—

तृतीयोल्लासः।

अन्यदा तु कापि चिरयति निजनायके श्रीनिवासे देवी पद्मावती कमलिनीमाह। सखि।

१ मेघे कुचे च।

अस्तं प्रयाति वसुमानुदयं प्राप्नोत्ययं पुनर्वसुमान्

कमलिनी—विहस्य। किं ततः।

देवी। सव्रीडं। न किमपि।

केतकी—देवि कथय कथय।

कमलिनी हुं।

किं कथनीयमपरं ज्ञातं चित्ते मुकुन्दोस्याः॥

देवि—कथमिव।

कमलिनी—

पद्मश्रीर्नेत्रयुगे शं खरमासा(?) गले च दन्तेषु।

कुन्दश्रियो यतः स्युर्ज्ञातं चित्ते मुकुन्दोस्याः॥

देवी— नहि नहि अन्यत् किमपि वक्तुकामास्मि।

कमलिनी—तर्हि तत्कथय।

देवी—सुपर्वसुन्दरो राकामनोज्ञः कमलोज्ज्वलः। विधुर्हरति मे चेतः।

कमलिनी—किमपराद्धं मया।

केतकी—तर्ह्यागतं तथैव सरण्या।

मालती—कृष्णः किं।

देवी सहुङ्कारं। नहि चन्द्रमाः कमलिनी—तर्हि अस्तं प्रयातोप्यस्यैतदुत्तरार्धं भवितुमर्हति।

त्वय्यन्ते खलु दीपा रात्रौ मुकुलीभवन्ति पद्मानि। इति।

देवी—सतावहित्थम्। अथ किं।

केतकी—नहि नहि पटवस्त्रस्य कम्बलेन संयोगः।

---

१ पतसाम (?) गजा। २ सुगंः।

देवी—सरोषमिव । तर्हि किं भवितुमर्हति ।

केतकी—

नायाति भवनमधुना कान्तश्चेत्पीड्यते मनो मधुना ।

देवी सलज्जमातिष्ठत् ।

कमलिनी—दुःसहः खलु विप्रयोगः सिंहमध्यानां मध्यानां । यल्लज्जापि द्वितीयो मदन इव पीडयति ।

केतकी—कृपणानां चेति वक्तव्यम् । मां किं पुनर्दिनरानवियोगः ।

अत्रान्तरे द्वारपालिका मल्लिकाऽऽगत्य । देवि वर्धसे यद्देवः श्रीनिवासः प्राप्तोयं भवनद्वारे तिष्ठति ।

सर्वाः सचकितमुत्थायान्तः प्रविश्य बद्धकपाटा अतिष्ठन् । ततश्च देवोपि अन्तः पुरकपाटमासाद्य

देवी—मन्दंमन्दम् । सखि कमलिनि तूष्णीं तिष्ठ । छलाम्येनम् ।

मालती—एवमेव कर्तव्यं एकद्विवारम् । येन देवोपि ज्ञास्यति ज्ञातव्यम् ।

देवी—कस्त्वं ।

श्रीनिवासः—चक्री ।

देवी—साश्चर्यं । नेन्द्रालयभुवि ।

श्रीनिवासः—ललने श्रीनिवासः ।

---

१ अत्रेदं श्लोका—

कस्त्वं चक्री नरेन्द्रालयभुवि ललने श्रीनिवासः सुमन्त्रि-
श्यध्यायां हारिम रम्यः शशिमुखि कमये तार्थराजान्वयाम् ।
मद्धांशे हरिहर्टि मधमयति पदपात भासः म सौका ।
कंसारिः सोदम स्यन्दनि याति हरो सा जहारोत्तराक्षी ॥

देवी—समन्दहासं । सुमन्त्रिश्छाग्यायाम् ।

श्रीनिवासः—हास्मि कृष्णः शशिमुखि ।

देवी । सावहेलम् । कमये तार्क्ष्यराजाङ्कतायाम् ।

श्रीनिवासः—मद्रोगे देहि दृष्टिम् ।

देवी—सरोषम् । स मम पतिपदाघातभग्नः ।

श्रीनिवासः—स को वा ।

देवी—सलज्जम् । सखी कमलिनि न जानाति अयं देवस्य नामापि त्रिभुवनरक्षाधौरेयस्य ।

कमलिनी—भण भण शृणुमस्तावद्वक्तव्यसीमाम् ।

यन्मकरन्दरसौघे यच्च तरङ्गः सुधासमुद्रस्य ।

यच्चैन्दवकरसारो यच्चासारो मृगाक्षि गोस्तन्याः ॥

श्रीनिवासः—स्वगतम् । परोक्षेपि प्रणयभूयिष्ठानि कमलिनीवचनानि शीतलयन्ति मे मानसम् ।

देवी—कंसारिः ।

श्रीनिवासः—सोहमास्मि ।

ततश्च । इत्युदितवति हरौ रागहासोत्पलाक्षी ।

कमलिनी देवैतावत्कालपर्यन्तकं क्व भवान् ।

श्रीनिवासः—क्षम्यताम् । तत्र तत्र वनलताकुञ्जेषु राधोत्सवमनुभवता मया यापितोर्धरात्रः ।

देवी—स्वगतम् । अहोद्यापि न विस्मरति राधाविलासो देवस्य ।

नाराणां मानसं नित्यं पांसुलामनुधावति ।

१ वसन्तोत्सवम् । २ व्यभिचारिणीम् ।

शतैतारापतिश्चन्द्रस्तारामन्यामकामयत् ॥
त्वं तत्त्वमान्तरं शश्वत्त्वं वै माणा बहिश्चरा।
इत्युक्त्वैव पुनः कृष्णो यद्वा दैवमदक्षिणम् ॥

प्रकाशम्। धार्ष्ण्यमवलम्ब्य। किमत्रागमने कारणम्।

श्रीनिवासः—सदङ्गनाशरणद्वारमिति।

देवी—अङ्गेति साम्रेडितम्। नेदं युद्धस्थानम्।

श्रीनिवासः—न केवलं स्वल्पयुद्धस्थानं किं तु अतनुयुद्धस्थानमेतत्।

देवी। सत्रपानन्दं कपाटमुद्घाट्यातिष्ठत्।

ततश्च श्रीनिवासे प्रवेष्टुमिच्छति सति प्रसार्य बाहुं तिर्यग्द्वारदेशे स्थित्वा कमलिनी।

मागच्छ शोणिमा नेत्रे पद्मावत्या विराजते।

श्रीनिवासः—

रजःस्नातासु नारीषु प्रायेणैवं भविष्यति ॥

कमलिनी—मानवतीति ब्रवीमी।

श्रीनिवासः—बहुधामानवतीति वक्तव्यम्। मध्यस्थासु युष्मासु किं न्यूनम्। देवीं प्रति।

पद्माभं मुखमक्षियं कुवलयश्रीसत्क्रियार्हं च ते।
द्वन्द्वत्कुन्तलवन्मृगाक्षि सुमनश्रेणी मनोज्ञे तव ॥
रम्भाधिकृतिदक्षमूरुयुगवद्वक्षोजवत्तेचलं—
श्रीकं मानवदङ्गनेति चपलं जीयाच्छरीरं सदा ॥

देवी—देव सुराधिकोल्लासरीतिमेव भज। तथैव सप्रमदो भव।

कमलिनी—देवीं प्रति।

कोपः कृशानुभावं वहतु च मानः कुलास्त्रिया रक्ष्यः।
देवि हितं कथयामि शृण्वेनं कच्य मां भुनङ्क इति ॥

---

१ शतं मताः ताराः पक्षे एतन्नामकं नक्षत्रम्। २ मदङ्ग—नाश रणद्वारम्। मदङ्गना शरण द्वारम्। ३ मदद् युद्धस्थानं मदनयुद्धस्थानं च।

श्रीनिवासः—स्वगतम् । कमलिनीवचनमपि कर्दमस्तम्ममतोलीमाश्रयति । प्रकाशं ।

स्पृशाम्यहीनां मालां च त्यज कोपमणूद्रे ॥

शब्दविन्यासदोषो मे नाहमव्यापराधिकः ।

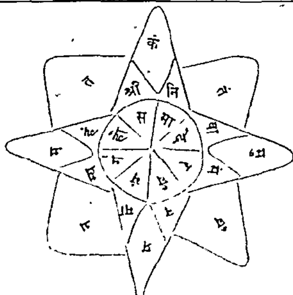
कमलिनी—स्वगतम् । अत एव देवी कुप्यति । प्रकाशम् । देवि शृणुमस्तावन् किंनरो गायति ।

किंनरः—

सश्रीकं मानितं देवासुरसंघैर्घनप्रभम् ।

मानगम्यमहो हन्त

कमलिनी—देव श्रवणातिथीकृतः स्वल्वयं पादोनः श्लोकः ।

१ कर्दमर्मातो मार्गः ।

श्रीनिवासः—सखि नानाम्यष्टदलपद्मबन्धनिबन्धनमेतत्।
अस्य तुर्यः पादः श्रीनिवासं नमाम्यहम्॥

किंच।

अनहचालसौन्दर्यं सुरागश्रीयुतं मनः।
गीतं हरति पद्माक्षि देवी स्तनयुगीव नः॥

देवी वस्त्रान्तेन गूहितकुचाऽतिष्ठत्।

श्रीनिवासः।

सर्वभूभृत्स्मयहरे जृम्भचक्रश्रियान्विते।
मयि स्तनद्वये चाद्य नेत्रान्तः प्रसरत्यहो।

देवी अवनतवदना आसीत्।

श्रीनिवासः—

सुरोहितललामाढ्यं राजचन्द्रजयावहम्।
अधः करोषि सुरते कस्मान्मामिव ते मुखम्॥

देवी—उन्मस्तकितकोपविशम्। त्वां सुरते अधः करोतु सा राधा।

श्रीनिवासः—

हंहो त्वमेवहि सदानन्दनोपमनोहरा।
गौरैमैः सुखदा पद्मावती सा राधिका मता॥

देवी—स्वगतम्। अस्थिरान्तरस्यास्य वेणोरिव मधुरा गिरो बहिः प्रसरन्ति।

कमलिनी—यावत् कुप्यति नावाकर्षणं नोचितम्।

---

१ वानीरकैः। इत्यादिरेभिय।

देवी—उभयत्रापि तव स्थितिः ।

पुनः किन्नरः—

घटयति वियोगिचक्रं तनुते नितरां हि कुवलयोद्बोधम् ।
किमयं महिमा रात्रेर्यद्वा चरितं निशान्तकालस्य ।

कमलिनी—तर्हि प्रबोधकालः पद्मिनीनाम् ।

केतकी । न केवलं स्थावराणां जङ्गमानां च ।

देवी सापराधेवाकुला कुलनक्षत्रमालं म्लायच्चन्द्रमुखं गगनमपश्यत् । श्रीनिवासोपि तद्देहम् । ततश्च श्रीनिवासेप्यसहमानयनकेतनावेगेन देव्यां प्रसारयति पाणिम् ।

कमलिनी प्राह । देवि ।

जृम्भत्केसरमालो मुग्धे सारङ्गनिर्वृतिनिदानम् ।
भवतीं गृहीतुमिच्छत्येष हरिः कोत्र शरणं ते ॥

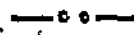
देवी—सभयम् । आर्यपुत्र त्रायस्व मां हरिर्गृहीतुमिच्छति इत्यालिलिङ्ग ।

श्रीनिवासः—माभैर्वियन्नृपालतनये । इत्याश्वास्य अघटितघटनापटीयसीं नियतिमिवानन्द्य तया सह मृदुलां शय्यां सुकविकाव्य इव प्रविवेश ।

इति श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिकृतौ श्रीनिवासचम्प्वां उत्तरविलासे तृतीय उल्लासः पूर्णोऽभवत् ॥ ३ ॥

---

१ विकसितकेसरसमूहः पक्षे [illegible] । २ हरिण-
[illegible] । [illegible] । ४ हरिः विष्णुः सिंहश्च ।
५ देवस्य [illegible] च ।

एकदा तु वेङ्कटवराहकलत्रं धरादेवी स्वामिसरस्तीरे हसन्ती प्राह । पद्मावति कलितपर्वतास्थितिराभिनवतया अस्मद्विहारस्थलीं भूधरं विलोक्य चित्तजातकुतूहलेनाक्रान्तेव वर्तसे ।

पद्मावती—स्वगतम् । अहो परिहासपरिपाटी वसुमतीदेव्याः । प्रकाशम् । देवि धरे । इयं कादम्बिनीश्यामला [1] व्यक्तिरतरलयति मे मानसम् ।

धरादेवी—सत्यं वदसि पीनपयोधरमहिमायम् ।

पद्मावती—धरित्रि राजहंसविहाराभावान्न शोभते वेलेयम् ।

धरादेवी—सखि वैकुण्ठः क गतः सुन्दरि ते भर्ता ।

पद्मावती— स्वगतम् । देवं श्रीनिवासमपि स्पृशति । इतः परमार्यमर्यादा पटले स्थाप्या । प्रकाशम् । अयि वसुधे इदानीमेव युष्मत्क्रोडदर्शनार्थं गतः ।

धरा देवी—तेन किं फलम् ।

पद्मावती—रतिं विना किमन्यत् ।

धरा देवी— भूस्वीकृतदाक्षिण्यमिति किं न भणसि ।

पद्मावती—रक्षितमर्यादया मया न स्पष्टमुक्तम् ॥

अत्रान्तरे सश्रीनिवासो वराहस्तमेव देशं प्राप्तः प्राह ।

---

१ कादम्बिनी मेघमालेव श्यामला श्यामवर्णा पक्षे कादम्बिनी इयक् पदम् । २ वारुण्यमहिमेत्यर्थः पक्षे पीनपयोधरा मेघा एव । ३ वराहदर्शनार्थम् । पक्षे क्रोडं वक्षःस्थलम् । ४ रतिः प्रीतिः स्त्रीक्रीडा च । ५ भुवा भूदेव्या स्वीकृतं दाक्षिण्यं मारल्यं यस्य तत् । पक्षे मूर्खीकृते मारल्यम् ।

वत्स वासुदेव वृषाकारः कश्चिद्दैत्यः श्यामाकक्षेत्रदूषक इति श्रुतम् । अतो योद्धुमिच्छामि ।

श्रीनिवासः— वसुन्धरारमण । जरतोपि देवस्याद्यापि अतनुयुद्धस्पृहा न विरमति ।

वराहः—वत्स वसुधारागो दुष्परिहारः ।

श्रीनिवासः—तर्हि किरिचक्रं प्रेषय ॥

वराहः—सहस्रारं चक्रमेव प्रेषयामि ।

श्रीनिवासः—अहमपि देवस्य सहायो भवितुमुत्सहे जराशिथिलितसन्धिबन्धावयवस्य ॥

वराहः—विहस्य । कृतं कृतमतिसाहसेन ।

येयं हिरण्याक्षनियोधनसहायभूता साहाय्यं करिष्यति धरणीकुचभारादपि गुरुतरी गदा त्वं तु वसुधां पद्मावतीं च ममागमनं च प्रतिपालयन्स्तिष्ठेति प्रचलितः ।

श्रीनिवासः—देवि धरे इदानीं मदधीनासि खलु ।

वरदेवी—देव यदा रसातलादुद्धृता भवता वराहरूपेण ।

अत्रान्तरे कश्चित्किङ्करः पपाठ ।

लोकाज्ञातनिदानकहरनर्तनमूलकारणं भूमः ।
तव सुपयोधरदर्शनमिति यस्माद्गौरि नीलकण्ठोयम् ॥

देवी—आर्या गीयते ।

---

१ मदनयुद्धस्पृहा । मदनो युद्धेच्छा । २ वसुधा पृथ्वी हिरण्याक्षा वध भयेऽस्मा प्रीति॰ । ३ वराहमयूदम् । ४ अल्पम् । ५ रसातल पर्यायभ्रमणावि नवरन्ध्र दर्शनादिति भावः ।

तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणा नाम सखी माह । न केवल गीयते स्तूयते च ॥

श्रीनिवास —संहृत्तेय गीति ।

लक्ष्मणा—देकीस्तनद्वयीव ।

श्रीनिवास – समन्दहासम् । अनन्तरागमनोहरया देवीस्त नद्व्य्या परिमितरागा किमित्युपमीयते गीति' ॥

देवी—साम्यसूयमिव । इय लक्ष्मणा खलु जानाति कलह सलक्षणम् ।

श्रीनिवास —देवि कुतस्त्वाम्यसि । तानि परिहासवचनानि कुसुमानि ।

देवी– हुं कुसुमानि सुसुमनानि वाऽनवसरे प्रयुक्तानि तान्येव किं न शरजालानि।

लक्ष्मणा—देव प्रायेणेय मदनासक्तेव लक्ष्यते ॥

श्रीनिवास – तथा वक्तु जडीभवति मे जिह्वा ।

यतस्त्वयैवोक्तमद्य ।

चकितचकित क्वापि क्वापि प्रमादगतं घन
घनमिव निज कान्त भूयो वने कलयत्यहो ।
विरहविधुरा माकन्दद्रुमभ्रमभ्रमराङ्गना
रणितमपि सा धत्ते तुष्ट्यै न नागवधूरिति ॥

देवी–स्वगतम् । आ पापया भिन्न रहस्य । प्रकाशम् । हरिणीवृत्तमेतत् । यत न समरसत्माानुबन्धि ।

---

१ सत् सत्य वृत्तं वृत्तान्तो यस्याम् । पक्षे सम्यग्वर्तुला । २ मयि अनासक्ता इति श्रीनिवास माषणाभिप्राय । ३ हरिण्या वृत्तं वतन पक्ष हरिणीछन्द ।

कमलिनी—अतनुसमरसलग्नानुबन्धीति वक्तव्यम् ।

लक्ष्मणा—कारिणीवृत्तमेतत् ।

श्रीनिवासः—तरुणीवृत्तमिति वक्तव्यम् ॥

देवी—सलज्जम् । अलीकमेव वर्ण्यते प्रियसख्या ।

लक्ष्मणा—तर्हि नालीकं वर्णयामि ।

भ्रमरकमनोज्ञमेतत् सौरभ्योत्पत्तिकुलभवनम् ।

भुवनेष्वस्थितिरम्यं नालीकं भाति नृपकन्ये ।

श्रीनिवासः—एतदप्यलीकवर्णनमेव जानामि ॥

एतस्मिन् व्यतिकरे उद्यानद्वारपालेन निवेदितम् । देव सुमनसां विषये का वार्तेति ।

श्रीनिवासः— मालिकाः करणीयाः ।

स तु पुनः प्राह । देव विद्वन्निकुरम्बं द्वारि तिष्ठति इति विज्ञापयामि ।

श्रीनिवासः—विहस्य । प्रवेशय को विचारः ॥

ततः । विपश्चिद्वृन्दमागत्य यथायोग्यमुपविष्टम् । तत्र कश्चित्करहोडनामकः प्राह ।

सतीकण्ठे लग्नः करधृतकुमारो न न गैरं
गुपन्नद्रौ तिष्ठन् गमयति च कालं सुकठिनम् ।
इदानीं राजेन्द्र त्वदरिनिवहः स्थाणुसमतां
प्रयात्युच्चैस्त्वं वै मनुजपदवीं यासि किमिदम् ।

अन्यः सोमनाथकविः—

१ वर्णानां पुष्पाणां च । २ कुमारः षडाननः पक्षे कुमाराः पुत्राः । ३ दा शिव. मंदरं पुरम् ।

रक्तं स्वाङ्गजमाशु भूमिवलये निक्षिप्य जन्याङ्गने
हित्वा बाणमसौ भिनत्ति नितरां देवस्य सम्पश्यत. ।
मैत्रं मण्डलमप्ययोच्चपदवीं भामोत्यरिक्ष्मापति
व्यूहस्ते विजयः कथं तदितरस्तस्मिन् कथं वर्ण्यताम्।

श्रीनिवासः— सहर्षम् ।

सन्त्येवात्र सहस्रशो युवतयः सा चातुरी दुर्लभा ॥

इति समस्यामाह ।

कहोडः ।

आसक्ते मयि पुष्पिणीति शयनं गेहाद्बहिः कल्पितं
नीतश्च प्रतिवेशिनी कपटत पार्श्वं तदाहं त्वया।
केलीकण्ठरवः कपोतनिनदव्याजेन गोपायितः
सन्त्येवात्र सहस्रशो युवतयः सा चातुरी दुर्लभा ॥

सोमनाथः—

छित्वा पुष्करमालिकां स तु बलादालोलयन् कुञ्जरान्
भिन्दन् कुम्भमसौ करं च कलयन्नाकर्षति स्म स्फुटम्।
कृष्णः किं न हि केसरीत्युपवने श्वश्रूस्तया वञ्चिता
सन्त्येवात्र सहस्रशो युवतयः सा चातुरी दुर्लभा ॥

श्रीनिवास —स्वगतम् । उद्घाटितं मर्म महाकविभ्याम् । मत्युक्ता खलु सा सरणिः ।

कमलिनी—देव कदा ।

श्रीनिवासः— यदादिमधुराधरा स्वीकृतिः । तिष्ठत्वेतत् । महाकवी मेघावली वर्णनीया ।

---

१ मैं अधावटी कविमते पदच्छेद ।

कहोडः—शिवशिव। अस्पृष्टदोषगन्धे देवेष्टमेरसहचारी पापाली।

श्रीनिवासः—कादम्बिनीं वर्णय

कहोडः। देव वर्षासमये हंसाङ्गनानां न प्रचारः॥

श्रीनिवासः—एनां जलधरावलीं वर्णयेति भणामि।

कहोडः—स्वगतम्। कथं राजदारान् वर्णयामि।

प्रथमः— यदाज्ञापयति देवः।

अतिरोहितकान्त्यधरश्रीवत्सजघनलक्ष्मिकुन्तलवत्।

गिरिमधुरं कुचयुगवद्देव शरीरं लसत्यस्याः॥

सर्वाः स्त्रियो हसन्ति।

श्रीनिवासः—कवे पयोधरपालीं वर्णयेति भणामि।

कहोडः—

चक्री विरूपधारी नापि गुरुत्वं कदापि कलशस्य।

तस्मादनुपमलीलो भाव्येतस्याः पयोधराभोगः॥

श्रीनिवास.—नीरदावलिं वर्णय।

कहोडः।

पूषा त्वेकः कोपयिता त्रिनेत्र कालिङ्गथाप्यपक्षगोष्ठ्यां द्वितीयः।
दन्ताभावान्नीरदः कामपालवार्तायोकं नैव जाने भविष्याम्॥

कमलिनी—महाकवे। वार्धके सर्वो जनः नीरद इति सुतो न कथयसि।

देव—सस्मितम्। सुकवे गोमूत्रं वर्णयेति ममाशयः।

---

१ कुचवल्लिकाम्। २ वविमर्हे अदृष्टावलिम्। ३ निधे मत्र वा वर्णिदृश्यम्।

कहोडः—उच्चैर्हसन् । देव तया भण पुनः । मेघादिशब्दैर्वयं वञ्चिता ह्यर्थैः ।

हंसानन्दमपाकरोति धरणौ कीर्तिं तनोति स्फुटं,
सारङ्गं परिपाति नाशयति तत् कीनाशदुःखं सदा ।
कामं वर्षति चागमान् कलयति मोज्जृम्भितान् संततं
जीवाद्यस्तु ददाति चामृतमपि श्रीकृष्णनीलाम्बुदः ॥

सोम— देवाहमेवं तर्कयामि ।

अपहसतश्चन्द्ररुचिं दधतः करकश्रियं च घनतां च ।
उचितं पयोधरत्वं राजन् सरसस्य मेघस्य ॥

अस्मिन् व्यतिकरे वेलावेदकः पपाठ ।

दैत्येन्द्रहृत्तटविपाटनपाटवाद्य-
कण्ठीरवास्यघनगर्जितदेशिकोयम् ।
क्ष्माभृद्गुहाप्रतिरवाद्विगुणो वराहः
देवस्य जृम्भति मुहुर्नय शङ्खनादः ।

इति श्रुत्वा वृषभाकारं दैत्यं निहत्य प्रतिनिवृत्तेन भगवता क्रोडेन भवितव्यमिति सर्वाननुज्ञाप्य स्वयमपि तत्स्थानमगमत् ।

इति श्रीनिवासविलासाख्यचम्प्वां उत्तरविलासे चतुर्थ उल्लासः ॥ ४ ॥

—०:०—

पञ्चमउल्लासः ।

अथ कदाचित्प्रभातसमये वेत्रपाणिर्व्यजिज्ञपत् ।

१ कीनाशदुःखं दर्शयितुं नम मरणदुःख च । २ आगमान् इत्यत्र वेदांश ।

घनतिमिरहारिसम्पन्नयति हि कृष्णप्रबोधरुचिरश्रीः ।
सर्वत्र शरद्गमने सूर्यो देवर्षिरपि गृहद्वारि ॥

श्रीनिवासः— ससंभ्रमानन्दादरमुत्थाय संमान्य भगवन्त नारदमास्थानमण्डपं प्रवेश्य महर्षे कुत आगमनमित्याह ।

सोप्यवदत् । भवद्दर्शनार्थं विरिञ्चिलोकात् ।

श्रीनिवासः— अनुगृहीतोस्मीति ।

नारदः ।

कीर्तिः सोडुपसन्ततिर्हि तरणिः श्रेणी प्रतापश्च ते
साचिव्यं गुणसिन्धुपारगमने कुर्यादिति श्रद्धया ।
दृष्टे मय्यचलादिमातदितरा दृष्टान्य रोधाभवत्
कुर्वे किं नु तथा विरुद्धगुणयोः श्रीश्रीनिवासप्रभो ॥

श्रीनिवासः—अहोमहत्वारोपप्रकारः । भवतु भगवतः शतानन्दस्य सभायां कीदृशी प्रवृत्तिः ।

नारदः—

प्रणमत्ययं समार्यः सनकः पुरतः सनन्दनेश्चाति ।
कथयति वेत्रकरौघे सामि स्मितमातनोति परमेष्ठी ॥

किंच ।

इयं नवरसोल्लासवाणी चित्तं धिनोति नः ।
इति काव्यस्तव्यानात् भार्यां स्तौति चतुर्मुखः ॥

श्रीनिवासः—महर्षे सर्वतःश्लाघा ते भारती अपि नाम कथय विपन्नपाटराजधानी वृत्तान्तं किमप्यभिनवम् ।

नारदः देवलोकं पतासदपाकारपूपाले सदस्यसोऽभिमान-

---

१ पारमन्यथकारथ ।

स्तत्पुत्रः कुमारश्च राज्यार्थं योद्धुमिच्छतस्तस्मादहमेतेन वृत्तान्तेन देवं योजयित्वा युद्धदर्शनार्थं सत्वरं गमिष्यामीत्यागतवान् ।

श्रीनिवासः अनतिहृष्टं देवर्षिमनुज्ञाप्य यावन्नारायणपुरं गन्तुमिच्छति तावदेव युगपत्तोण्डिमानन्नृपालः कुमारश्चागत्य यथाविधि पूजितो श्रीनिवासमूचतुः । कृतसाहाय्येन देवेन भवितव्यं इति । तच्छ्रुत्वा श्रीनिवासस्तोण्डिमानं प्राह ।

सुतोऽग्रजस्येति जगन्निवासः पार्थस्य सेवामुररीचकार ।
भीष्मः परित्यज्य वसुन्धराशां वैचित्रवीर्यं नृपमाततान ॥

कुमारं प्रति ।

युधिष्ठिरः किं न विदां वरिष्ठो न तत्पितृव्ये धृतराष्ट्रतासीत् ।
धरासुतस्यापि धरापतित्वे कथं मनीषा-प्रसरत्यये ते ॥

उभौ प्रति ।

येषां मनीषास्ति धरान्वितत्वे तेषां न गोत्रान्विततेति चित्रम् ।
ज्याकर्षणं ये बहुमानयन्ति कीनाशलोके गणनैव तेषाम् ॥
वस्वीशतैकस्य मतोशतेयमन्यस्य चेत्तर्हि समो विभागः ।
द्वयोर्विवादे सति चैवमेव बुधैर्विभज्या वसुमत्यमेया ॥

इति । ततश्च तावुभावपि दुराग्रहग्रस्तौ ।

अयं कुमारः सच शक्तियुक्तो राज्ञः सुतोयं स बुधस्त्वमेति ।
अयं तपस्वी स च धर्मविद्याविचक्षणो द्वावपि मे समानौ ॥

---

१ धृतं राष्ट्रं येन तद्भावः । पक्षे धृतराष्ट्र इति नाम दुर्योधनपितुः । २ दूर्वीत्राणयुक्ता पक्षे वैदर्भ्यस्थितित्वम् । ३ ज्याधनुर्गुणः पृथ्वी च । ४ यमनगरलोके कृषीवलसमूहे च । ५ वसुमति शब्दस्य समाविभागे 'वसु-मति' इति मतनीति हेयम् । ६ षडाननः पक्षे सामर्थ्ययुक्तः । ७ बुधः ज्ञानी ग्रहश्च ।

इति पद्मावत्योक्तश्लोकाभिप्रायं च विदित्वा पुनः प्राह ।
यद्यस्मात् खेदयितुं युवयोः समीकमेव हितम्भवति तर्हि ।
अहं चैकतश्चक्रमेकत्र वृद्धा इदानीमपि स्यात्तथैव व्यवस्था ॥
नरं कौरवश्चापतुर्हर्षमुच्चैः यथेच्छं स गृह्णातु भागं स्वकीयम् ॥
इत्येवमुक्तवति देवे ।
गृण्हश्चक्रं तोण्डिमानो नृपालः प्राप स्थानं स्वं तथा हृष्टरूपः ।
तद्वदेव राजहंसं मुदाढ्यः सौकृत्यागात्स्वां पुरीं राजपुत्रः ॥
ततश्च ।

हस्त्यश्वपत्तिरथघोषविमिश्रभेरी-
भाङ्कारपूरितदिशावलयान्तराला ।
स्वैः स्वैः परं परिवृद्धैः परिपाल्यमाना
सेनाद्वयी समरभूमिमुपाजगाम ॥

तदा कुमारोपि भुजावलेपान्मौर्वीसनाथीकृतचापदण्डः ।
किरञ्छरान्सर्पसमानरीणां बभूव भीष्मोपि विचित्रवीर्यः ॥
शुभ्राश्वयुक्स्यन्दनयुक्किरीटी मनोरथार्पितकसशस्त्रः ।
हरिद्ध्वजः प्राप स तोण्डिमानो रणक्षमां स्मारितपार्थचर्यः ॥
सम्मर्दं पति गगने सुराङ्गनानामुत्तुङ्गस्थलमनवेक्ष्य नारदोयम् ।
वीरौघामितपराक्रमं दिदृक्षुः स्वर्योषां गुरुकुचमारुरुक्षुरासीत् ॥
अथ तस्मिन् व्यतिकरे कश्चिद्वेत्रपाणिस्तोण्डिमानभूपालमवदत् ।

---

१ भीष्म पाण्डव पितामहः भयङ्करश्च । २ विचित्रवीर्यं भीमश्च पु विचित्रं वीर्यं यस्यतादृशः ३ रणभूमिम् ।

वीरावेतावानिरङ्गावतीर्णौ कृत्वा युद्धं विग्रहत्यागकामी ।
एक. शत्रोः खड्गपातादथाग्रे योधाभावादन्य इत्येष भेदः ॥
रिपोः शराघातविभिन्नमूर्धा दन्तावलोयं विलुठन् पृथिव्याम् ।
गुरुप्रहारोन्मथितस्य तस्य क्रौञ्चस्य लीलां वहतीति मन्ये ॥
न केवलं वर्णित एव राजन् वैशाखवो नोरद भाव माप ।
किं तु प्रभो वैरिभुजप्रमुक्तमहागदाभग्नरदत्वतश्च ॥

अहह ।

सेनापतिः संयति लब्धलक्ष्यो जित्वारियूथं सहसा प्रभग्नः ।
पलायमानो यदसौ विचित्रं सेनाविहीनोप्यभवच्च मूढः ॥

इत्येवमुक्त्वा संवृतवचसि तस्मिन् । सेनापतिभङ्गश्रवणकोपेन कलिततापेन तोण्डिमानभूपेन ।

प्राकाशि चक्रं यदनेकधार ज्वलज्ज्वलच्छ्रीमदनेकधारम् ॥
कर्तुं ययौ सर्वविपक्षपातं तत्तोण्डिमाने कृतपक्षपातम् ॥
अनन्यधार्यं प्रसमीक्ष्य चक्रं तत्तापितं चापि कुमार चक्रम् ।
सुदर्शनं घोरतरं स देवो बभार वेगात् किल वासुदेवः ॥

ततश्च ।

निजायुधप्रतापेन जगाम वसुधां हरिः ।
युक्तस्वभक्तरागाढ्यो बभारापि च मूर्छनाम् ॥

तस्मिन् व्यतिकरे युद्धोत्सवदर्शनभङ्गदुःखमस्माकं दैववशात् प्राप्तमिति अभिनयति खेदमुद्रा भगवति नारदे हाहेति क्रन्द-

---

1 देहत्यागेच्छु युद्धत्यागेच्छुश्च । २ क्रौञ्च. कुमारशत्रु । 3 हस्ती । ⁴अरदत्वम् भेदत्व च ।

त्सु नारायणपुरनिवासिजनेषु सपरिवृढा सेनायुगली भीतरण्या-
पाण्डुराग्रहा तथाविधस्य श्रीनिवासस्य चरणमूलमुपागमत् ।

वाहिन्येकैव गङ्गाख्या पादे तस्येति विश्रुता ।
इदानीं वाहिनीद्वन्द्वमिति चित्रीयते मनः ॥

अथ विविधप्रयत्नेन प्राप्तप्रबोधः पौरवृद्धैः सह संमन्त्र्य समं विभज्य तद्दायम् । तोण्डिमानकुमारौ तोषयन् प्राप्तराज्यौ द्वावप्युपच्छन्द्य पद्मावत्या सह भोगीन्द्राचलं प्रत्युदचलच्छ्रीनिवासः ।

कण्ठे कण्ठीरवाख्यां प्रतिकलमधुरां बिभ्रतः सूरिचूडा-
रत्नस्यान्ते वसन्त्यः कलयति कवितां गद्यपद्यावबद्धाम् ॥

तस्य श्रीश्रीनिवासप्रभुवररचिते वेङ्कटेशस्य काव्ये

मुकुटलटामावलीनीराजितचरणयुगलश्रीमद्वेङ्कटाध्वरिविरचितायां श्रीनिवासविलासाभिधाशालिन्यां चम्प्वां उत्तरविलासे पञ्चमोयं उल्लासः ॥ ५ ॥ समाप्तोयं ग्रन्थः श्रीवेङ्कटेशप्रसादात् ।